

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUTADGU BİLİG'E GÖRE TÜRKLERDE BEY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Zakir SARIKAYA

Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA

ARALIK - 2014

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

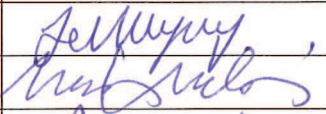
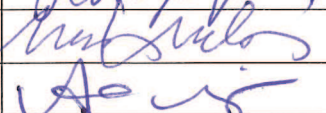

KUTADGU BİLİG'E GÖRE TÜRKLERDE BEY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Zakir SARIKAYA

Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi

“Bu tez 25/12/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ Kabul/ Red/ Düzeltme	İMZA
Yrd.Doç.Dr. Recep YAŞA	KABUL	
Doç.Dr. Haşim ŞAHİN	KABUL	
Doç.Dr. Abdullah TAŞKESEN	KABUL	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet Zakir SARIKAYA

25.12.2014

ÖNSÖZ

Bu çalışma Türk-İslam tarihinin ilk ürünlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in devlet yönetimini ve yönetici profillerini nasıl değerlendirdiğini anlatmaktadır. Yusuf Has Hacib, eserinde, ahlak ve siyaset ilkelerini sıralamış, adeta yaşadığı devlete ve içinde bulunduğu topluma bir aydın sorumluluğu ve misyonu duygusu içerisinde hareket etmiştir. Kutadgu Bilig'de Yusuf'un dünya görüşü 3 ana ilkeye dayanıyor. Bunlar “bilgi, din ve iyilik” tir. Eser, muhtevası itibariyle oldukça zengin bir eserdir. Bize Allah-evren-devlet-insan bağlantısını anlatır. İnsana dünya ve ahiret saadeti için ne lazımsa insanın çevresi ile münasebeti ve yaşayışı esnasında ne gerekiyorsa hepsinden etraflıca bahsedilmektedir.

Kısacası Kutadgu Bilig'te, genel olarak bütün insanların, özellikle devlet başkanının ve diğer devlet ricalinin gerçek manada üzerlerine düşen görevlerinin neler olduğu ele alınarak herkesin üzerine düşeni yapması halinde hem dünya hem de ahiret saadetine nail olunabileceği vurgulanmıştır. Kutadgu Bilig, Devlet adamları ve idareciler için gerçek bir rehber, bir ahlak ve tasavvuf kitabıdır. Bir siyasetnamedir.

Karahanlılar döneminde yazılmış olan bu eserde, ideal devlet yönetiminin ve müreffeh bir toplumun esasları belirtilmeye, böylece yöneticilere yol gösterilmeye çalışılmıştır. Eser, hem tarihi, hem edebi, hem hukuki, hem de felsefi bir nitelik taşımaktadır. Adeta bir devletin anayasası gibidir. Biz de bu eseri referans alarak bir yönetici olarak beyin nasıl olması gerektiği, beyin kişilik özellikleri ve devlet yönetiminde nasıl davranması gerektiği hususuyla ilgili bir çalışma yaptık. Üç bölümde değerlendirdiğimiz bu çalışmamızı aynı dönemlerde yazılmış olan ana kaynak özelliği taşıyan Nizâmü'l-Mülk'ün Siyaset-Name adlı eseri ve Muhammed b. Turtûşi'nin Siracu'l Müluk adlı eserleriyle de karşılaştırarak beyin özelliklerini değerlendirmeye çalıştık.

Tezimizin adı “Kutadgu Bilig’e G6re T6rklerde Bey” olduğundan bizim için temel kitap Kutadgu Bilig olmuştur ve b6t6n konu başlıkları ana metne bağlı kalınarak ele alınmış ve eser ana kaynak olarak kullanılmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmını biraz uzun tutarak eserin geneli 6zerinde tespitler yaptık.

Çalışmamızın, devleti y6netmeye talip olan ya da siyaset ve b6rokrasi makamlarını işgal eden kimselere ışık tutacağını umut ediyoruz.

Çalışmamın her alanında yakın ilgi ve desteğini g6rd6ė6m tez danışmanım sayın Yrd.Doç.Dr. Recep Yaşa’ya, 6nerileriyle işimi kolaylaştıran ve manevi desteğini her daim hissettiğim hocam sayın Prof.Dr. Haluk Selvi’ye beni bug6nlere taşıyan anneme ve babama ř6kran borçluyum.

Mehmet Zakir SARIKAYA

25.12.2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRKLERDE DEVLET ANLAYIŞI VE DEVLET YÖNETİMİ	10
1.1. Bey Kimdir? Nasıl Olunur?	11
1.1.1. Beyliğin İntikal Ediş Şekli ve Beyin Özellikleri.....	11
1.2. İyi Bir Bey Olabilmek İçin Yapılması Gerekenler	13
1.2.1. İyi Bir Beyin Yapması Gereken Davranışlar	13
1.2.2. Beye Kişiliği İle İlgili Yakışmayan Haller	15
1.2.3. Beye Yönetimi ile İlgili Yakışmayan Haller	17
1.3. Beyin Kişilik Özellikleri	18
1.3.1. Bey Hikmet ve Siyaset Sahibi Olmalıdır	18
1.3.2. Hikmet ve Siyaset Sahibi Olmak İçin Beyde Bulunması Gereken Özellikler	20
1.3.3. Bey Allah'a Yönelmeli ve Çok Şükür Etmelidir	21
1.3.4. Beyin Dinle İlişkisi ve Tanrı'ya İnanması	22
1.3.5. Beyin Takva Sahibi Olması	23
1.3.6. Beyin Ecele İnanması.....	23
1.3.7. Beyin İçinde Dünya Sevgisi Olmamalıdır	24
1.3.8. Bey Güzel Ahlâklı Olmalı ve Çokça İyilik Yapmalıdır	25
1.3.9. Bey Yiğit ve Cesur Olmalıdır	27
1.3.10. Beyin Bilge ve Akıllı Olması Gerekir.....	28
1.3.11. Beyin Doğru İle Yanlışı Çok İyi Ayırması Gerekir.....	30
1.4. Beyin Sahip Olması Gereken Erdemler	31
1.4.1. Bey Affedici Olmalıdır	31
1.4.2. Bey Cömert Olmalıdır.....	32
1.4.3. Bey Sabırlı Olmalıdır	35
1.4.4. Bey Vefakâr Olmalıdır	36
1.4.5. Bey Faziletli Olmalıdır	36

1.4.6. Bey Mütevazi Olmalıdır	37
1.4.7. Bey Tok Gözlü ve Hayâ Sahibi Olmalıdır	38
1.4.8. Bey Kötü Alışkanlıklara Sahip Olmamalıdır	39
1.4.9. Bey Tatlı Dilli ve Doğru Sözlü Olmalıdır	40
1.4.10. Bey Dikkatli ve İhtiyatlı Olmalıdır	42
1.4.11. Bey Zulmetmemelidir ve Öfkesine Yenik Düşmemelidir	43
1.4.12. Bey Adil Olmalıdır	45
BÖLÜM 2: BEYİN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ GÖREVLERİ	49
2.1. Beyin Devlet Yönetimindeki Görevleri	49
2.1.1. Bey, Halkı Tok, Ülkeyi Bayındır, Hazineyi Zengin Tutmalıdır	49
2.1.2. Bey Devleti Adil Kanunlarla Yönetmelidir	49
2.1.3. Bey Sürekli Olarak Fetihler Yapmalı, Güçlü ve Karnı Tok Bir Orduya Sahip Olmalıdır.....	51
2.1.3.1. Güçlü Bir Ordunun Özellikleri.....	51
2.1.3.2. Savaştan Önce ve Savaş Sonrasında Yapılması Gerekenler	53
2.1.3.3. Bey İyi Bir Ordu Komutanı Seçmelidir.....	56
2.1.4. Bey Ülkesinin ve Ticaret Yollarının Güvenliğini Tam Olarak Sağlamalıdır	58
2.1.5. Bey Merkezde Güçlü Bir Teşkilat Kurmalıdır.....	59
2.1.5.1. Vezirin Özellikleri ve Görevleri	59
2.1.5.2. Hâcib'in Özellikleri ve Görevleri	63
2.1.5.3. Hazinedarın Özellikleri ve Görevleri	65
2.1.5.4. Kâtibin Özellikleri ve Görevleri	67
2.1.5.5. Elçinin Özellikleri ve Görevleri	68
2.1.6. Bey Sarayda Güçlü Bir Teşkilat Kurmalıdır.....	70
2.1.6.1. Kapıcıbaşı'nın Özellikleri ve Görevleri	70
2.1.6.2. Şarabdâr'ın Özellikleri ve Görevleri	72
2.1.6.3. Çaşnigir'in Özellikleri ve Görevleri.....	73
2.2. Beyin Devlet Yönetiminde Başarılı Olabilmesi İçin İzlenmesi Gereken Yöntemler.	74
2.2.1. Bey Kalem ve Kılıç Ehline Önem Vermelidir	74
2.2.2. Bey İşi ehline Vermeli ve İstişare Etmelidir	75
2.2.3. Bey İşlerinde Acele Etmemeli, Hiddeti ve Gazabı Sınırlı Ölçüde Olmalıdır	77

BÖLÜM 3: BEYİN HALKLA OLAN İLİŞKİSİ VE BİRBİRLERİNE KARŞI OLAN HAKLARI	78
3.1. Beyin Halk İle İlişkisi	78
3.2. Bey İle Dost Olacak Kişilerin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	81
3.3. Beyin Zaman Zaman Ziyafet Vermesi.....	83
3.4. Yönetilenlerin Beye Karşı Olan Hakları	85
3.5. Beyin Âlimlere Karşı Nasıl Davranması Gerektiği ve Âlimlerin Özellikleri	86
3.6. Beyin Hizmetkârlarıyla İlişkisi ve Birbirlerine Karşı Olan Hakları	88
3.6.1. Beyin Hizmetçileriyle Olan İlişkisi ve Hakları	88
3.6.2. Beye Hizmet Etmenin Usûl ve Nizamları.....	91
SONUÇ VE ÖNERİLER	94
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	101

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: Bin
B.	: Beyit
b.k.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
Dr.	: Doktor
D.V.Y.	: Diyanet Vakfı Yayınları
D.T.C.F.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed. Fak.	: Edebiyat Fakültesi
E.Ü.İ.F.Y.	: Erzurum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi.
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.H.F.Y.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.E.G.S.	: Milli Eğitim Gençlik Serisi
O.K.F.	: Osmanlının Kuruluş Felsefesi
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
T.D.K.Y.	: Türk Dil Kurumu Yayınları
T.K.A.E.	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
T.O.A.V.	: Türkiye Orta Doğu Araştırmaları Vakfı
Trc.	: Tercüman
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Yrd.	: Yardımcı
y.y.	: Yüzyıl

TezinBaşlığı: Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Bey

TezinYazarı: Mehmet Zakir SARIKAYA

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Recep YAŞA

KabulTarihi: 25/12/214

Sayfa Sayısı: vi (önkısım)+101 (tez)

AnaBilimDalı: Tarih

BilimDalı: Ortaçağ Tarihi

Tezimizde Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu esere göre ideal bir yöneticinin sahip olması gereken özellikler sıralanmıştır. Devlet yöneticilerine öğütler veren bu eser, yazıldığı devrin sosyal ve siyasal özelliklerini de yansıtmaktadır.

Çalışmamızı aynı dönemlerde yazılmış ve içerik itibariyle benzerlik arz eden eserler de destekleyerek bir yönetici olarak Bey'in sahip olması gereken vasıfları ile kaçınması gereken davranışları değerlendirdik.

Yaptığımız çalışmalar neticesinde beyin dolayısıyla bir devlet adamının akıllı, adil, bilge cömert, cesur ve erdem sahibi olması gerektiği tespitinde bulduk. Beyin aynı zamanda işi ehline veren, istişare kültürüne sahip, kılıç ve kalem ehlinin önemini kavramış olması yöneticinin temel özellikleri arasında sıralanmıştır. Bir yönetici olarak Beyin temel vazifesi başında bulunduğu kitleyi yani halkı tok tutmak, ordusunu güçlü tutarak topraklarını sürekli genişletmek, dolayısıyla fetihler gerçekleştirmek, ülkenin sınırlarını koruyup ticari hayatı canlı tutmak ve adil vergi toplamaktır. Bey bunları gerçekleştirirken bulunduğu yerde çok güçlü bir merkez teşkilatı oluşturmayı, taşraya hakim olmayı ve bulunduğu sarayda da etkili ve denetim sahibi olmayı unutmamalıdır. Ayrıca tezimizde Beye yakışmayan davranışlar da ele alınmış, Beyin halk ile nasıl bir ilişki kurması gerektiği üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bey, Devlet Adamı, Yönetici, Kutadgu Bilig, İdeal Devlet.

Title of the Thesis: Lords in Turkish Society According to Kutadgu Bilig

Author: Mehmet Zakir SARIKAYA

Supervisor: Asist. Prof. Recep YAŞA

Date: 25/12/2014

Nu. Of Pages: vi (pre)+101 (main body)

Department: History

Subfield: The History of Middle Ages

In our thesis, Yusuf Has Hacib's literal study called Kutadgu Bilig was examined in detail and the features that an ideal governor should have were listed. Providing advises to government officials, this study also reflects the social and political characteristics of the era in which it was written.

Supporting our study with the studies that were written in the same period and have similar contents with our study, we evaluated the characteristics which a Lord should have and the behaviors which he should avoid as a governor.

As a result of our study, we determined that a governor should be clever, fair, wise, brave and virtuous. Also, charging qualified people, having the consultation culture, understanding the importance of people that are competent in sword and pen have been ranked among the basic qualities of a governor. As a governor, Lord's main duties are to keep his community satisfied, to widen his land continuously by strengthening his army's position, thereby, to implement conquering, to protect the country's borders, to keep commercial life alive and to collect taxes fairly. While the Lord is performing all these duties, he shouldn't forget to create a very powerful central organization in his land, to dominate rural areas and to be effective and controller in his palace. Moreover, in our thesis, unseemly behaviors of a Lord are considered and it is also discussed on what kind of relationship the Lord should establish with his community.

Keywords: Ruler, Statesman, Administrator, Kutadgu Bilig, Ideal State.

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Böyle bir konuyu incelememizin temel amacı bundan yaklaşık bin yıl önce Türk devlet idaresini ve yöneticilerini değerlendirerek, yöneticinin sahip olması gereken temel özellikleri ortaya koymaktır. Türk tarihi genellikle siyasi acıdan ele alınmış çalışmaların çoğu bu ekseninde yapılmıştır. Bu çalışmamızda Türk tarihinin savaş ve barışlarından ziyade, sosyal kültürel ve idari yönünü ele alarak Türk kültür tarihine bir katkı sağlamaya gayret ettik.

Beye ve yöneticilere öğüt veren Kutadgu Bilig'i inceleyip böyle bir tez çalışması yapmamızdaki bir diğer amaç ise, devletin hangi kademesinde olursa olsun, millete hizmet birimlerinde çalışan insanların ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği hususlarını tespit ederek, bu hizmete aday olan kişilere bir rehber hazırlamak, ufuklarını açacak bir perspektif oluşturmaktır.

Bu tip görevlere talip olan insanların tezimizde yazılı olan hem Allah katında hem toplum nazarında başarılı olan bir yöneticide olması gereken özelliklerin neler olduğunu öğrenerek, kendisini kontrol etmesi ve eğer bu özelliklerden bir veya birkaçı kendisinde yoksa hiç böyle sorumluluk gerektiren ve vebal yüklü görevlere talip olmamasıdır. Neticede hem millet sıkıntıya düşmekte hem de kendisi Allah katında sorumlu olmaktadır.

Topluma hizmet amacıyla yola çıkan kişilerin toplum desteğini kazanmak için neler yapması, nasıl davranması gerektiği, toplumları peşinden koşturacak yöneticinin özelliklerinin neler olduğunu tezimizde görebiliriz. Bu çalışmamızı kişinin ruhunu ve kişiliğini görerek düzeltmesi için kullanacağı bir boy aynası olarak görmek mümkündür.

Çalışmanın Yöntemi

Konuyla ilgili çalışmamızı yaparken ana kaynak ve temel metin olan Kutadgu Bilig adlı esere bağlı kalmakla birlikte aynı dönemlerde yazılmış olan ve muhtevası itibarıyla benzerlik gösteren diğer siyasetnamelerden de istifade ettik. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi ve Muhammed b. Turtûşî'nin Siracu'l-Mülûk adlı eserleri ile de bir mukayese içerisine girerek beyin taşıması gereken özellikleri ve devlet yönetiminde nasıl davranması gerektiği hususunu karşılaştırdık. Konuya ilişkin yazılmış eser ve

makalelerden faydalanarak konuyu üç temel başlık altında topladık. Birinci bölümde Türklerin devlet anlayışlarını ve devlet yönetimini değerlendirerek, beyliğin nasıl intikal ettiğini ve beyin kişilik özelliklerini ele aldık. İkinci bölümde, beyin devlet yönetimindeki görevlerini inceleyerek, devletin diğer organları ile beyin ilişkilerini etraflıca açıkladık. Üçüncü bölümde ise, beyin halk ile olan münasebetlerini ve kendisine hizmet edenlerle karşılıklı haklarını ele aldık. Sonuç ve öneriler kısmında da Kutadgu Bilig'in beye yüklediği anlam ve kendisine atfettiği misyonun ne olduğunu bundan hareketle de beyin ve dolayısıyla bir yöneticinin alması gereken mesajlara işaret ettik.

Çalışmanın Önemi

İlk Müslüman Türk devletlerinden itibaren Türk devlet teşkilatının nasıl şekillendiği bir yönetici olarak beyin görev ve sorumlulukları irdelenerek devletin yönetim kademesinde yer alan ve ileride yer almayı düşünen kimselere yol gösterici bir çalışma sunulmuştur.

Tezimizde incelediğimiz eser, yöneten ve yönetilenler için büyük bir rehberdir. Eserde idealleştirilen devletin niteliklerinin bugünkü Türk-İslam devletlerinde gerçekleştirilmesine, bu devletlerin yoksulluk ve geri kalmışlıktan kurtularak, hem halklarını mutlu etmeleri, hem de güçlü olabilmeleri için gereksinimleri olan yönetim ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Aynı zamanda eserde belirtilen etik değerler, toplumsal yaşamın ve kişiler arası ilişkilerin düzenlenmesi ile bunun sonucu olarak yaşam kalitesinin artırılması açısından önemlidir. Toplumsal yaşamda uyulması gereken bu kurallar, hem bu dünya, hem ahiret mutluluğu için şarttır.

Eser, devleti ahlâki bir varlık olarak kabul etmiş ve böylece devletin fonksiyonunun sadece hayat, özgürlük, mülkiyet, hak ve adalet üzerine değil vatandaşların refah ve mutluluğu üzerine olduğunu belirtmektedirler.

Yusuf Has Hâcib'in Hayatı (1017-1077)

İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar döneminde yaşayan Yusuf Has Hâcib Çin yolu üzerindeki Balasagun şehrinde, 1017 yılında doğdu. Ailesi oldukça varlıklı ve dönemin ileri gelen ailelerindendir. İlk eğitimini Balasagun'da alan Yusuf Has Hâcib unvan almadan önce Balasagunlu Yusuf olarak tanınıyordu.

Yusuf, efsaneleri merak ederek, aruza, belâgat sanatına, kelâma, İslami bilgilere, Türk atasözlerine, folkloruna devlet örgütüne, felsefeye, Budacılığa, ahlâka, toplum bilimine, matematiğe, astronomiye hekimliğe daldı. Okçuluk, avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporlarını ayrıca satranç ve çevgen gibi oyunları da öğrendi.¹

Bütün pozitif bilimlere ilişkin ansiklopedik bilgiye sahip olan Yusuf Arapça, Farsça ve Soğdakça dillerini de öğrendi. Devrinin seçkin bir bilgini, en geniş manada bir âlim ve mütefekkiri olan Yusuf, Türk-İslam edebiyatında eseri günümüze kadar ulaşan ilk Türk yazarıdır.

Yusuf, inanmış koyu bir Müslüman olup, Allah'ın varlığına ve birliğine akla müracaat etmeden gönülden inanıyordu. Onu bütün dünyaya tanıtan ünlü eseri Kutadgu Bilig'i 50 yaşlarında ve 18 ayda yazarak adeta ölümsüzleşmiştir.

Yazdığı bu ölümsüz eseri ile 1070 yılında Kaşgar'a gelerek Karahanlı hükümdarı Uluğ Kara Buğra Han'a kitabını takdim etti. Kendisi de edebiyat ve sanat meraklısı olan Uluğ Kara Buğra Han, sarayda kendisine müellifi tarafından kıymet ve derecesini bilen bir şair edası ile sunduğu bu kitabı okuttuktan sonra Balasagunlu Yusuf'a "Ulu Has Hâcib" unvanı verdi. Karahanlı Devletinin baş vezir yardımcılığı ile taltif edilen Balasagunlu Yusuf, baş vezir yardımcılığı sırasında Yusuf Has Hâcib ismiyle ün yaptı. Kendisini yetiştiren en önemli hocası Türk bilim adamı İbn-i Sina'dır.

İlk Türk İslam Şairi olan Yusuf, büyük bir sosyolog, Kutadgu Bilig'de derin bir sosyoloji hazinesidir. Peygamber Efendimizi kendisine örnek almış, Türk Dili ile tefekkürünü yaparak Türkçenin tefekkür dili olmasında da ilk adımı atmıştır.²

Böyle değerli bir eser bırakan Yusuf Has Hâcib, 1077 yılında vefat etmiştir. Kabri, Doğu Türkistan'ın en önemli şehirlerinden birisi olan Kaşgar'da bulunmaktadır.

¹AgopDilaçar, "Kutadgu Bilig İncelemesi", TDK Yay., Ankara, 1988, s. 27.

²Hasan Küçük, "Türk İslam Sosyal Düşünce Yapısı", Fatih Yayınevi, İstanbul, 1980, s.151.

Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i Yazma Amacı ve Metodu

Yusuf Has Hacib'in yazdığı İslam-Türk klasik edebiyatının ilk Türk eseri olan Kutadgu Bilig'i Karahanlı Devleti'nin konuşma dili değil, anlaşma yani yazı dili ile yazmıştır. Dil henüz saflığını korumakla birlikte eserde güçlü bir İslam-İran etkisi ve Arapça, Farsça sözlere sıkça rastlanır. Kutadgu Bilig'in adı herkesin takdirini kazandığı için her ülkede farklı isimlerle zikredilmiştir. Çinliler Edebü'l-Mülûk, Maçin hâkimleri Âyinül-Memlekeveya Enüsü'l-Memâlik, Maşrik ilinin büyükleri Zinetü'l Ümera, İranlılar Şehnâme-i Turki, bazıları Pendnâme-ı Mülûk, Turanlılar ise Kutadgu Bilig demişlerdir.³

Kitabın ismi mutluluk veren bilim veya saadet veren bilgi olarak değil “devleti yönetme gücü”, “devlet yönetme yetkisi” veya bu kudrete sahip olan kişinin iktidarı demektir.⁴

Yusuf Has Hâcib'in Eseri Yazma Amacı

Yusuf Has Hâcib'in, Kutadgu Bilig'i yazma amacı içten gelen bir duygu ile yaşadığı cemiyete karşı beslediği derin mesuliyet ve sorumluluk duygusudur. Yusuf'un, Türk aydınlarının ahlâk, siyaset ve devlet yönetimi alanındaki geleneksel görüş ve anlayışlarını bir kitapta toplayarak bu geleneksel ahlâk ve devlet anlayışını gelecek kuşaklara bırakmak, diğer taraftan ise hükümdarlara ve devlet adamlarına bu gelenekleri anlatarak ahlâk, siyaset ve devlet düşüncesini aşılarmayı da amaçladığını söylemek mümkündür.

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'i yazmakla, bir değer kargaşası içerisine düşen, sosyal yapıyı yeni bir düzene ve istikrara kavuşturmak, sarsılan ahlâki ve siyasi değerleri yeniden ele almak, gelecek kuşaklara ve gelecekte kurulacak yeni Türk Devletlerinin Hükümdar, devlet adamları ve yöneticilerine derli toplu bir ahlâk ve siyaset doktrini içeren anayasa bırakmak istemişti.⁵

Kutadgu Bilig'in devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemek amacıyla ahlaki telkinler

³ Abdülkadir Donuk, “Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Unvan ve Terimler”, T.O.A.V., İstanbul, 1988, s. 80.

⁴ Abdülkadir Donuk, “a.g.e.” s.80

⁵ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı”, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1987, s. 20.

veren, devlet içindeki sosyal gruplaşmaları göz önüne seren, tarihin tanınmış şahsiyetlerinden örnekler veren öğüt kitapları durumundaki siyasetnamelerden farklı ve özgün bir yapısı vardır.⁶ Ancak aynı dönemde yazılmış olan Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyaset-Name ile oldukça benzerlik göstermektedir.⁷

Yusuf bu eseri ile insan hayatını anlamını ve insanın toplum ve dolayısıyla devlet içerisindeki görevlerini tespit edip inceleyen bir toplum ve devlet felsefesi sistemi kurmuştur. Kutadgu Bilig'deki bazı hususların Budizm ile örtüşme ihtimali olabilir.⁸ Türk Sosyolojisi, Türk Devlet düşüncesi ve Türk Kültür tarihi bakımından son derece önemli olan bu eserde Yusuf bir aydın olarak içinde yaşadığı toplum ve devlete karşı sorumluluk duygusu ve misyonu içinde kaleme almıştır. Yusuf çevresinde büyük kültürlerle ve bunların dillerine aşina idi. Ayrıca Türklüğünün bilincinde olmuş, geçmişine ve diline bağlı kalmıştır. Bu tavrı ile o Bilge Kağan'lardan beri aktarılan zihniyeti taşıyan hattın bir unsuru olmuştur.

Yusuf, İslamiyet'in etkisi ile değişmekte olan Türk-Uygur toplumunun geleneksel ahlâki ve hukuki telakkilerini tespit etmiş, yaşadığı çevrenin sosyal ve ahlâkını, devlet yönetimi hakkındaki esaslarını, hukuk anlayışlarını ve askerlik esaslarını unutulmaktan kurtarmış ve gelecek kuşaklara aktararak elde edilmiş kültür hazinesinin yaşamasını sağlamıştır. Eser İslam kültürünün olgun bir mahsulüdür. Dini unsur ve bilhassa İslami zühd ideolojisi eserde geniş bir yer tutmaktadır.⁹

Kutadgu Bilig'in İran, Çin ve Yunan yönetim anlayışlarının tesirinde yazıldığını söylemek de mümkündür.¹⁰ Yusuf'un eseri sadece bu yönü ile değil, İslamiyet'i kabul etmekle yepyeni bir medeniyet çevresine giren bir toplumun şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değerlerini yeni bir senteze vardırmak endişe ve çabasını yansıtması bakımından çok önemlidir.¹¹ Eserin geneline bakıldığında verilen öğütlerin evrensel¹² bir nitelik taşıdığı görülmektedir.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", Kültür Bakanlığı Yay., 1980, s. 12.

⁷ Mualla Uydu, "Yusuf Has Hacibin Kutadgu Bilig'i ile Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'sinin Karşılaştırılması", Türk Kültürü, Sayı 351 (Temmuz 1992), s. 428. (428-436).

⁸ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler", İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi 3. Dizi, Sayı 3, İstanbul, 1992, s. 148.

⁹ Alessio Bombaci, "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar", Fuad Köprülü Armağanı, D.T.C.F., Osman Yalçın Matbaası. İstanbul. 1953, s. 66.

¹⁰ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi", C.5, Sayı 2, 2004, s. 130-145.

¹¹ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler", s. 132.

¹² Gökhan Yılmaz, Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi", Kutadgu Bilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, s.12.

Kutadgu Bilig'in Yazılış Metodu

Kutadgu Bilig bir Siyâset-Nâme özelliği taşımaktadır. Eser genellikle mesnevi biçiminde ve sonraki bitiş bölümleri de kaside biçimi ile yazılmıştır. Bunlar 6299 beyit tutmaktadır. İçinde 173 tane de dörtlük vardır ki hepsi birden 13290 dize etmektedir. Kitabın başında, sonradan başkaları tarafından eklenmiş olan nesir ve nazım olmak üzere iki önsöz vardır. Bunlar eserin yazarı, konusu ve şöhreti hakkında bilgi vermektedir.

Eserde yer alan 88 başlık “Feülün, Feülün, FeülünFeül” aruz vezninde yazılmıştır.¹³ Türk Edebiyatında yeni olan aruzun ekleme parçaları dışında şair tarafından pürüzsüz bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.¹⁴ Türk yazı diline hâkim olan Yusuf Has Hâcib eserini, seçmiş olduğu yarı hikaye, yarı temsil tarzında hareketi sağlayıcı ve açıklayıcı, konuşmaların canlı tasvirlerin süslemiş olduğu sahneleri ile mükemmel bir üslup ve mimari çerçeve içine yerleştirmiştir.

Ekleriyle birlikte 88 başlıktan oluşan eserin başında yer alan tevhid, na't ve dört sahabenin zikrinden sonra parlak yaz mevsiminin tasviri ile Hakan Tavgaç Uluğ Buğra Han'ın methiyesi gelir. Bunu insanoğlunun bilgisi ve aklı sayesinde hürmet kazanması ile dilim meziyet ve kusurları yarar ve zararları hakkındaki bablar takip eder.

Türk Halk Edebiyatında atma, türkü, karşılama, mani, atışma, kovalama adları ile anılan insan fizyolojik, ruhi ve içtimai sebepler yüzünden, kendisi veya canlı cansız maddeler ile ilgili konularda işlenen anonim halk şiirini Kutadgu Bilig'de baştan sona görmekteyiz.

Yusuf Has Hâcib kitabını kendi ifadesi ile 4 iyi temel üzerine kurmuştur. Bunlardan birincisi adalet olup doğruluk üzerinedir. İkincisi devlet olup, saadet ve ikbal demektir. Üçüncüsü akıl olup, ululuk ifade eder. Dördüncüsü ise, kanaat veya akıbetir. Yusuf bu 4 hususiyeti 4 ayrı kişinin şahsında tefsir ederek onları konuşturmuştur.

Adaletle Kün-Toğdı adını vermiş ve onu hükümdar yerine koymuştur. Devleti Ay Toldı ismi ile zikretmiş ve onu hükümdarın veziri saymıştır. Akıla Öğdölmüş adını vermiş ve ona vezirin oğlu demiştir. Kanaate ise Oğurmuş adını vermiş ve vezirin akrabası kabul etmiştir. Bunların dışında Ay-Toldı'nın Hâcib ile buluşmasını sağlayan Küsemış,

¹³ Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariyeleri ve Gelenekleri”, TKAE, Ankara, 1966, s.266.

¹⁴ Bombacı, a.g.e., s. 72.

huzura kabulü sağlayan Hâcib, arada hizmet gören oğlan, haber getiren Yumuşçı ve Zahidin yanında çalışan Kumaru'da görevli olarak temsili mahiyet taşımaktadır. Bütün meziyet ve kusurları ile görülen bu şahıslar çok canlı bir biçimde süren buluşma, konuşma, münazara, münakaşa ve değişik tasvirleri ile bir dram havası içinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Hükümdar (beg) ve onun etrafındaki kişilerle ideal devletin ve ideal bireyin nasıl olması gerektiği¹⁵ ile ilgili yapılan konuşmaları içermektedir.

Eserin yapısı sahneye konmuş alegorik dört kişi arasında geçen bir münazaraya, fikir alışverişine, veya atasözleri ve bilge deyimleri ile süslenmiş, diyaloglu bir sahne yazısına benzer.¹⁶ Bu dört ana karakterin her birinin belirli bir sosyal rolü ve her biri belirli bir değeri temsil eder. Konu Kut'un elde edilmesidir. Bütün olaylar ilahi Kut üzerine dönüp durmaktadır. Uzun konuşmalardan sonra bir iki cümlecik birbirlerine çok benzeyen son sözler vardır.

Kutadgu Bilig'in şu ana kadar bilinen biri Uygur ikisi Arap harfleri ile yazılmış, yazma nüshalarının üçü de eserin üçüncü tedvinine aittir. Aynı yazmanın istinsahları olan bu nüshalar arasındaki farklara bakılırsa bu metinlerin zaman içinde oldukça önemli değişikliklere uğradığı görülür. Mevcut yazmaların en iyisi Arap harfleri ile yazılan Fergana nüshasıdır. Ayrıca Türk Dil Kurumu'nca her üç nüshası da yayımlanmıştır.

Asıl eser 6425. beyite kadar devam ediyor. Bundan sonra ayrıca işaret edilmeksizin kendi devrinden şikâyet etmektedir. İnsanların her iki dünya için ele geçirmek istedikleri saadete bütün kâinatın üzerine kurulduğu doğru kanun arasındaki konuşmalar da o devrin ferdi ve içtimai ahlâk ilkelerine bu sonuncunun akılla sürdürdüğü konuşmalarda da cemiyet hayatını bilgi nazariyesini ve hayat felsefesini meselelerine temas edilmektedir.

Değişik bablarda insanların değişmesi hayatın anlamı dünya zevkleri ve her iki dünyada mevcut olmak için kişilerin davranışı üzerinde duran şair, fertlerin cemiyet içindeki vazife ve meşguliyetleri bakımından sosyal kurumlarla bunlar arasındaki münasebetlere de geniş yer vermiştir. Bunun yanında eserde politika doktrinlerine de rastlanmaktadır.¹⁷

¹⁵AgopDilaçar, "Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1995, s. 28-29.

¹⁶ Saadet Çağatay, "Kutadgu BiligdeOdgörmüş'in Kişiliği", Belleten, T.D.K. Yay., sayı 266, Ankara, 1967, s.45.

¹⁷ Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyaset Nazariyeleri ve Gelenekleri", s.266.

Hâcib eserinde düşüncesini güçlendirmek için Türk özdeyişlerini, atasözlerini ve şiirlerini de sık sık kullanmıştır.

Kutadgu Bilig'in hayalinde canlandırdığı bir siyasi organizasyonu tasvire çalışan bir filozof tarafından değil, fakat Türk Devlet teşkilatında Has Hâcib'lik gibi yüksek bir vazife olan bir devlet adamı tarafından yazılmış olması bu eserlerin ilim açısından değerini bir kat daha arttırmaktadır. Yusuf'un eseri ilk bakışta devlet teşkilatı ile ilgili görünür ise de hakikatle şair, teşkilatında kalıbından ziyade, cemiyeti teşkil eden fertleri ile bunların vazife ve mesuliyetleri üzerinde durmakta ve tecrübeli bir devlet adamı sıfatı ile ortaya koyduğu devrin hayat felsefesini, bir şiir olarak ele almaktadır.¹⁸

Kutadgu Bilig mansıp sahiplerine iyi olmaları için ahlâk dersi veren, kuru bir nasihat kitabı değildir. Yusuf bu eseri ile insan hayatının mânasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki vazifelerini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur. Yusuf has Hacib, Kutadgu Bilig'in iç dinamiğini dört sembol üzerine kurgular; bunlar hükümdar, kut, akıl ve akıbet¹⁹tir.

Hâcib, eserini okunduğunda herkesçe anlaşılabilir bir üslupta yazmış olup anlaşılması zor meseleleri verdiği misallerle anlaşılır hale getirmiştir. Kutadgu Bilig'in içeriğine gelince; Yusuf eserinde Hükümdardan ordu komutanına, Vezirden kapıcıya kadar idare sarayında mekân işgal etme hakkına sahip olanların özellikleri ve taşıması gereken ahlâki sorumlulukları tek tek anlatmıştır. Kutadgu Bilig dar anlamda geçmişe referansla geleceği kurma çabası, yüzyıllar boyunca imparatorluklar kurmuş Bozkır Atlı kültürünün pratik zeka ve zihniyetini teorileştirme denemesidir diyebiliriz.²⁰

Kutadgu Bilig Kut kazanma bilgisi anlamına gelmesi, Kut'un ise töreye kalmak suretiyle kazanılması ve elde tutulabilmesi törenin eserdeki önemini arttırmıştır. Bundan dolayı Kutadgu Bilig bir bakıma baştan sona törenin anlatıldığı, onun hükümlerini ve dayandığı prensiplerinin gösterildiği bir eserdir. Yusuf eserini yazarken yaşadığı dönemin şartlarını, havasını çok iyi tahlil etmiş ve o dönemdeki, Türk

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980, s. 4.

¹⁹ Zafer Önler, "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, C.4, s. 180.

²⁰ Ali Karamanlıoğlu, "Kutadgu Bilig'in Diline ve adına Dair", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 28, İstanbul 1970, s. 127.

toplumunun yeni kabul ettiği din ile birlikte hala devam eden eski devlet teşkilatlanmasındaki önemli yapılanmalarını beceri ile göstermiştir.²¹

Eserde Yusuf'un dünya görüşü 3 ana ilkeye dayanmaktadır. Bunlar "bilgi, din ve iyiliktir." Kutadgu Bilig muhteva olarak oldukça zengin bir eserdir. Bize tanrı-evren-devlet-insan bağlantısını anlatır. İnsana dünya ve ahret saadeti için ne lazımsa insanın çevresi ile münasebeti ve yaşayışı esnasında ne gerekiyorsa ne yapıyorsa hepsinden bahsedebilmektedir. Merkezine töreyi alan, törenin hükmü ile insanı mutluluğa saadete ulaştırmayı hedefleyen bilgiyi her şeyin üstünde tutan²² bir sistemi yani Trklgn veya Trkn dünya görüşünü anlatır.²³

Eser baştan sona kâmil insanlardan kurulu bir saadet toplumu ve bu toplumdaki cihan şmul bir devlete geçmeye yönelik bilgiler vermektedir. Eserin son kısmında özellikle kıyamet alametleri ve fitnelerden bahsedilmektedir. Dünya-ahiret dengesi makul ölçülerle kurularak uçurumlar oluşmasına meydan verilmemiştir.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig'de, bütün insanların, özellikle Devlet Başkanı ve diğer devlet ricalinin İslami manada üzerlerine düşen vazifelerinin neler olduğu ele alınmış, üzerine düşen vazifeyi herkesin en iyi şekilde yapması halinde hem dünya, hem de ahiret saadetine nail olunabileceğinin vurgulandığı, devlet adamları ve idarecileri için gerçek bir rehber, bir ahlâk, tasavvuf ve fikir kitabıdır. Bir Siyâset-Nâme'dir. Ancak eser kesinlikle bir felsefe kitabı olmayıp, kaynağını ayet ve hadislerden alan "Kut"lu bir nasihat kitabıdır.

Kutadgu Bilig, Türk-İslam dünyası için yalnız bir Türk Devletinin tarihi ve bir kültür unsuru olmak bakımından değil, Türk milletinin tarihi kaderini değiştiren yeni bir kültür ve uygarlık çevresine girmiş olmanın maddi ve manevi sarsıntılarını ve ortaya çıkmakta olan yepyeni bir sentezi aydınlatma bakımından da son derece önemlidir.

²¹ Mehmet Kara, " Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig", Nesil Yay., İstanbul, 2012, s. 56.

²² Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 20.

²³ İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", s. 16.

BÖLÜM 1: TÜRKLERDE DEVLET ANLAYIŞI VE DEVLET YÖNETİMİ

Türklerdeki devlet anlayışına gelince; Devlete zor ve istekle sahip olunmaz. Onu, tanrı kendi verir, tanrının verdiği bu devlet, yine bir dünya devletidir.²⁴Hakan tahta oturunca bütün dünya düzene girer. Devletin çıkarı kişilerin çıkarının üstündedir ve devletin sürekliliği esastır. Devlet Kanun ile ayakta durur. Erdem, bilgi ve Alplik ile yönetilir. Eski Türk siyaset ve devlet anlayışı, içten bölünme ve dıştan işgal edilme tehditlerine karşı, devletin ayakta kalabilmesi için alınması gereken önlemlere göre belirlenir.²⁵ Türklerde devlet kut anlayışına göre idare edilir.

Kut :Anlamı devlettir. “Kutadmak” yani devlet yönetmek²⁶ en eski Türk siyaset terimlerinden biridir. Kut’a sahip olmak için erdem ve bilgi gerektirir. Kut kelime anlamıyla saadet, talih, baht demektir. Siyasi iktidar anlamına da gelmektedir. Kut ilahidir, ilahi kaynaktan gelmektedir. Hükümdar sadece aracıdır. Yani Tanrıdan aldığı Kut’u vatandaşlarına geçiren ve yayan kişidir.²⁷ Türk Devlet geleneğinde hâkimiyetin bizzat töreden yani kanun ve nizamdan ayrılmaması esastır. Hatta hâkimiyetin bizzat töre ve Kut’tan ibaret olduğu görülür. Adalet, iyilik, faydalılık, eşitlik, insanlık, Türk töresinin değişmez ilkeleridir. Eğer hükümdar bu hükümleri gereği gibi uygulamaz ve yönetimde başarılı olamazsa adillik, bilgililik, tedbirlilik, dürüstlük, cömertlik, alçak gönüllülük vb. gibi erdemlere sahip olup Kut’a layık olmazsa Kut kendisinden geri alınır.²⁸

Kutadgu Bilig’de hükümdarlık kurumlaşmış bir yapıdır.²⁹ Buna rağmen bey olacak kişinin bilgili,³⁰ erdemli³¹ ve cesur³² olmasının istenmesi veraset usûlünün tam olarak belirlenmediğini gösterir. Bu durum da eski Türk devlet geleneğinin uzantısıdır. Bilindiği gibi, babadan oğla veraset Göktürk aile ve devlet geleneğinin de temeli idi.

²⁴ Osman Turan, “ Selçuklular ve İslamiyet”, Nakışlar Yay., İstanbul, 1980, s. 20.

²⁵ Sadri Maksudi Arsal, “Türk Tarihi ve Hukuk”, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul,1947, s. 27.

²⁶ Divanü Lügati’t-Türk, (çev. Besim Atalay), C.I, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 320.

²⁷ Mehmet Altay Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, C. III, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 74.

²⁸ Emel Esin, “Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar”, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara,1997, s.43.

²⁹ Yusuf Has Hâcib, “Kutadgu Bilig”, çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK yay., Ankara, 2003, B.1966.

³⁰ Yusuf Has Hâcib, B. 1951-1956.

³¹ Yusuf Has Hâcib, B. 1957,1981.

³² Yusuf Has Hâcib, B. 1961.

Buna rağmen İşbara Kağan kardeşinin kendi oğlundan daha alp ve bilge olduğunu görerek, yerine kardeşinin geçmesini vasiyet etmişti.³³

Hükümdarın halkla olan haklarının varlığı, sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır. Bunları yerine getirmezse halkın itaat etme sorumluluğu bile kalmaz. Halkın durumunu iyileştirmeyen beyin meşruiyeti de kalmaz. İyi en üst değer ve ahlâk felsefesinin en temel kavramıdır. Ahlâksa adalettir. Türk toplumunda devlet anlayışının, değişen maddi ve manevi şartlara rağmen, bir renklilik gösterdiği belirlenmiştir. Hukuk büyük ölçüde geçmişteki uygulamalara dayandırılmıştır.³⁴

Devlet Türklerde kutsal sayılmış, fakat hükümdara kutsiyet asla izafe edilmemiştir. Kut'u elinde tutabilmenin yolu, hükümdarın ahlâki sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır.³⁵ Ahlâk, halk ve hükümdarın karşılıklı çıkarlarını dengede tutabilmeyi esas almıştır. Türk geleneğinde devlet teorisindeki en önemli unsurlardan biri de Tanrı kavramı olmuştur. Siyasi hâkimiyetin Tanrı'dan alındığına inanılmış, buna bağlı olarak da hâkimiyetin gereğini yerine getirmek bir görev olarak telâkki edilmiştir.

Tanrı tarafından hükümdara verilen görevin asıl amacı yeryüzünde adaleti hâkim kılmaktır. Bununla ilişki içerisinde devlet, dünya devleti olarak düşünülmüştür. Bunun en önemli sonucu, siyasi otoriteye itaat edenlerin tümünün bu devletin vatandaşı sayılması olmuştur. Böylece ayrımcılık engellenmiş ve bu durum Türk devletlerinin büyük imparatorluklar kurmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

1.1. Bey Kimdir? Nasıl Olunur?

1.1.1. Beyliğin İntikal Ediş Şekli ve Beyin Özellikleri

Hükümdar devletin başıdır. Pek çok unvan taşımakla beraber ona genellikle "Bey" diye hitap edilir. Devlet yapılanmasında şehir kültürü belirleyicidir. Hükümdarın oturduğu şehre "Ordu" denir. Hükümdar devletle özdeşleşirmiş gibidir. Türk devlet geleneğinde olduğu gibi hanedanın bütün üyeleri hükümdar olabilme hak ve yetkisine sahiptir. Devletin dayandığı esas ilke Kut değil adalet, bireysel züht değil akıldır.³⁶

³³ Bahaeddin Ögel, "Türklerde Devlet Anlayışı" Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 67.

³⁴ Abdülkadir Karahan, "Türk Kültürü ve Edebiyatı", M.E.G.S. Yay., İstanbul, 1988, s. 64.

³⁵ Fuad Köprülü, "Hacib Maddesi", İ.A., C. V., M.E.B. Yay., Ankara, 1995, s. 166.

³⁶ Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. YY.'da Türk Dünyası" T.K.A.E., Ankara, 1997, s. 94.

Bir ülkede beyin bulunması bulunmamasından çok daha faydalıdır. İnsanlar arasındaki adaletin, huzurun gerçekleşmesi, anarşinin ve her türlü haksızlığın önüne geçilebilmesi için devlet başkanının bulunması elzemdir. Üstelik bey hem sağlıklı, hem de güçlü kuvvetli birisi olmalıdır.

Devletin amacı ise adaleti gerçekleştirmektir. Kanun siyasi iktidarın sınırlarını belirlemekle onun üstünde olduğunu gösterir. Ancak kanunda uygulama alanı bulmak için siyasi iktidara muhtaçtır.³⁷ Bey, saltanatının hilafetçe de tasdik edildiğini ifade eden Halife tarafından tevcih edilmiş lâkapları kullanılır, ülkesinin başkentinde sarayda oturur, ülkenin her tarafında adına hutbe okunur, kendi adına sikke kestirir, fermanlara ve büyük divan kararlarına isminden ibaret olan tuğra çekilirdi. Savaşlarda ve gezilerde başı üstünde çetr tutulur ve daima yanında bulunan Nevbet takımı günde beş defa Nevbet çalardı. Merasim ve toplantılarda, oturulan taht ve başa konulan taç üzerinde bulunan hükümdarın adı ve lâkaplarının işlenmiş olduğu tröz, razve devleti sembolize eden bayraklarda hükümdarlığın alâmetlerinden sayılmaktadır³⁸

Seçilmesine gelince, her asırda halk arasından Allah birini seçer, onu padişahlara lâyük hünelerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye dünya işlerini ve kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesat, karışıklık ve fitne kapısını kapatır. Onun heybet ve haşmetini kulların gönüllerine ve gözlerine yerleştirir.

Beylik ve beyliğin kişiye nasıl intikal ettirilebileceği hususuna gelince, bu konu Kutadgu Bilig’de şöyle belirtilmiştir. Bey doğarken, beylik de doğar, görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Bu beylik işi beylerin işidir. Beylerin beyi olan kimse bilir. Babası bey idi kendisinde beydir.³⁹ Babası bey ise oğul bey doğar, oda babaları gibi bey olur.⁴⁰ Bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkında temiz ve uyanık olması lazımdır.⁴¹ Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir.⁴² Beylik için insanın ilk önce asil

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1953, s. 27.

³⁸ Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Türk Tarihi”, TTK yay., Ankara 1993, s. 92.

³⁹ Yusuf Has Hacib, B.1932-1936.

⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B.1950.

⁴¹ Yusuf Has Hacib, B.1960.

⁴² Yusuf Has Hacib, B.2155.

soydan gelmesi gerekir.⁴³ Soylu insanları hareketi zarif olur. Onlar elini halk üzerine vefa ile uzatırlar.⁴⁴

1.2. İyi Bir Bey Olabilmek İçin Yapılması Gerekenler

Beyin işinin zor olduğu, yöneticiliğin talip olunacak bir meslek olmadığı, hesap ve meşakkatinin büyük olduğu konusunda Yusuf Has Hâcib eseri Kutadgu Bilig' de şu dizelere yer vermiştir; Ey beyim rahat arama, zahmetin ortadan kaldır, rahat ile zahmet bir arada bulunur. Bey zahmet çekip memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir.⁴⁵ Zarar görmeden kendine hep fayda sağlamak dilersen beri git, hizmet et, gönül ver, ısın.⁴⁶ Ey hükümdar dikkat et, kendini şaşırma, aslını unutma, bunu daima hatırında tut ve düşün.⁴⁷ Hükümdarın boynu kıl gibi, başı ise burç kadardır.⁴⁸ Beylerin sevinci yarının kârıdır, buna karşılık hayır dua ve iyi adla zikredilmem bana yeter.⁴⁹

1.2.1 İyi Bir Beyin Yapması Gereken Davranışlar

Bey yönetim esnasında kılıç ve sopayı hiçbir zaman elinden eksik etmemeli ancak lüzumsuz ve aşırı da kullanmamalıdır. Dedikoducuları, yalancıları, aç gözlüleri yanına dahi yaklaştırmamalı, halkının karnını bolca doyurmalı, ihsanıyla güneş gibi daima tepelerinde olmalıdır. Aç gözlü olmamalı, kanaat içinde yaşayan kimsenin de ömrü saadet içinde geçeceğini de asla unutmamalıdır. Bugünün işi kesinlikle yarına bırakılmamalı, halkın huzuru içinse işlerini günü güne yapmalıdır. Özetle kitapta belirtilmeye çalışılan tüm bu özelliklerin bir kişide toplanması ne kadar zor ise aynı kişinin bu özelliklerini sürekli muhafaza etmesi ve hayata geçirmesi de bir o kadar zor olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Konuyla ilgili olarak Nizâmü'l-Mülk eserinde şöyle demektedir:

⁴³ Yusuf Has Hacib, B.2157.

⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B.2197.

⁴⁵ Yusuf Has Hacib, B.2936-2937.

⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B.106.

⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B.1462.

⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B.2154.

⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B.3020.

Önce haya, iyi niyet (Hüsnu'l-Hulk), itidal (hilm), affetme, kerem sahibi olma, alçak gönüllülük, eli açıklık, doğruluk, sabır, şükretme, merhamet, ilim, akıl ve adalet her kim bunları icra eder ve onlara uyarsa, bu dünyada da kurtuluşu sağlar, ahreti de ele geçirir. Zulme uğrayanın hakkını vermek, astları iyi tutmak, cemaat namazının kılınmasını sağlamak nevinden bütün işlerin nasıl tertip edileceğini bilir. Memleket ahvali ile ilgili geri kalan işlerde, bey hiçbir müşavire ve rehberine muhtaç olmaz.⁵⁰

Padişah adil, uyanık olmalı, işleri araştırarak geçmiştekilerin adet ve törelerini sorup soruşturmalıdır. Akıllı bir bey görülen ve görülmeyen şeylere kanıt sunabilmeli, aklını doğru yolu göstermede vesile edinmeli, kötü bir durumu ortadan kaldırmak amacıyla her türlü hileyi başarıyla uygulayabilmelidir. İşte tüm bu zorlukların üstesinden gelebilmesi için uygun (Muvafık) adet bilir, marifetli (hünermend) bir veziri olmalıdır⁵¹

Yine iyi bir Beyin özellikleri ve yapması gerekeler konusunda Yusuf Has Hâcib eseri Kutadgu Bilig'te şu tespitleri yapmıştır; Yalancının kusurunu bağışla, onu yedir ve içir, ey âlim hakir misafire iyi muamele et. Başkasını kıskanma, çok fazla yiyip içme, bu iki işi yapan insanın başı dertten kurtulmaz.⁵² Ey Hükümdar az ye, çok ibadet kıl, bütün faziletleri bil fakat sözü az söyle. Müslüman, müslüman ile kardeştir, kardeşe karşı düşmanca davranma, onlarla her vakit iyi geçin. Hangi işe girersen önce sonunu düşün sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir. Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akılı, hem bilgili olmak gerekir. Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme. Başkasının malını alma ve kan dökme, ölüm döşeğinde insan bu iki günah yüzünden inler.⁵³

İnsanların kıymeti ve yöneticilerin başarısı, öfkesini yenebilmesi adaletini herkese eşitçe dağıtabilmesi, cömert olması, yaptığı iyilik ve güzellikle ölçülür. Unutulmamalı ki halk adil hükümdara uçarcasına koşar. Hükümdarın tedbir ve çözümleri yağmur, güneş, ay, rüzgar, ateş, toprak, su ve ölüm gibi olmalıdır.

Yağmur gibi bereket ve rahmet yağdırmalı, güneş gibi kurutup olgunlaştırıp ıslah etmeli rüzgar gibi her yere casusları aracılığıyla girip haberdar olmalı, ay ışığı gibi insana huzur vermeli, toprak gibi sır saklayıp direnmesi lazımdır, ateş gibi ahlâksız ve bozguncuları yakıp kavurmalı, ölüm gibi mükafat ve ceza verirken kesin aşırıya

⁵⁰ Nizâmü'l-Mülk, "Siyasetname", çev., Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 138.

⁵¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 113.

⁵² Yusuf Has Hacib, B.1302-1301.

⁵³ Yusuf Has Hacib, B.5490, 1316, 326, 1413, 1395.

kaçmadan yapmalı, su gibi akıcı, her şeyi içine alan coştuğunda, hiç bir şey önünde duramayan sel gibi olmalıdır.⁵⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere tezimizde konu olarak incelediğimiz beyin görevinin çok zor ve meşakkatli olduğu, istekle yapılacak bir iş olmadığı, hem bu dünyada hem öbür dünyada insanı mahvetmeye, perişan etmeye müsait bir iş olduğu, dolayısıyla böyle sorumluluk ve hassasiyet gerektiren, ama bir o kadar da ulvi ve özveri ile yapılması gereken bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devlet yönetmek işi için pek çok özelliğin eksiksiz bir şekilde kişide bulunması gerektiği bu özelliklerden bir veya birkaçının insanda olmamasının öncelikle o kişinin buna bağlı olarak ta devletin mahvolmasına neden olacağı gerçeği açık bir dille vurgulanmaktadır.

1.2.2. Beye Kişiliği İle İlgili Yakışmayan Haller

Tezimizde incelediğimiz Kutadgu Bilig’de adeta iyi bir beyde olmaması gereken huylar tek tek maddeler halinde belirlenmiştir. Bu özellikler değil bir beyde itikatlı bir Müslümanda dahi olmaması gereken özellikler olarak tespit edilmiştir.

Bu özelliklerin neler olduğu hususuna gelince: Bak şu birkaç şey insan için kötüdür. İnsan bunları bilirse kendisini korumuş olur. Bunlardan biri yalan söylemektir; ikincisi verilen sözden dönmektir. Üçüncüsü ise, içki iptilâsıdır, buna tutulan kimse, şüphesiz tamamen boşuna yaşamış olur. Biri de insanın inatçı olmasıdır. Bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur. Yakışıksız hallerden biri de kaba tabiatlı olmaktır, böyle adam başkalarının elinde tozu, dumana katar. Biri boşboğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır. Sövmeye başlarsa, insanın kalbini kırar. Bu birkaç şey bir kimse üzerinde toplanırsa, mübarek saadet ondan kaçar, uzaklaşır.⁵⁵

Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin hareketidir. Bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder hep kötülüğün karşılığıdır.⁵⁶ Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir. Faydasız olan ve insana daima zarar veren şu üç şeydir. Biri kötü tabiatlı ve inatçı olmak, biri yalan söylemektir. Biri de insanları aşağılık eden hasisliktir. Bunların üçü de bilgisizlikten ileri gelir.⁵⁷ Büyüklük taslayan kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz

⁵⁴ Hüseyin. R. Uğural, “Devlet Adamlarına Öğütler”, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992. S.153.

⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B. 337- 343.

⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B. 931, 932.

⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B. 1297, 1667, 1668, 1669.

olur, kibirli insanın itibarı günden güne azalır. Sözünde durmayan, beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve perişan olursun. Yalancı insanlar vefasız olurlar, vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar. Yalancı adamdan vefa bekleme. İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır.⁵⁸ Biri acelecilik, ikincisi cimrilik, üçüncüsü hiddettir. Bunlara karşı mukavemet et, mağlup olma. Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır. Yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz yalancılıktır. Bunların en kötüsü bu inatçılıktır. İnatçı kimse şüphesiz çok sıkıntı çeker. İnatçılık insan için ağır bir yükür. Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan herkesi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz. Küstahlık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır. Bey bunlardan uzak durmalıdır.⁵⁹ Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa, o halk arasında avamdan daha aşağı görülür. Nerede fesat olursa, oradan saadet kaçır, gider, şüphesiz her yerde daima beyliğe hanel getirir. Bey, mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı, gurur insanı doğru yoldan çıkarır.

Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, şüphesiz itibar görmezler. Gurur faydasızdır, o insanları kendinden soğutur, alçak gönüllülük insanı yükseltir.⁶⁰ Tamahkâr ne kadar bey olursa olsun kuldur. Tamahkâr her vakit aşağılık bir insan olarak kalır. Beyler sözlerinde durmazlarsa, itimadı kaybederler, itimadı kaybolunca da mal gider. Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalmak istersen, hiçbir vakit zina etmemeye gayret et. Kendin daima itibarla kalmak istersen, hiçbir vakit fesada karışma. Her şeyin aslını esasını bozan fesattır. Her iyi izi ortadan silen fesattır.⁶¹

Buradan da görüldüğü gibi Yusuf Has Hâcib adeta bir insanı toplum içinde aşağılanarak dışlanmasına neden olan, yönetici ise bulunduğu makam ve mevkiyi kaybetmesine sebep olan, her şeyden önemlisi, insanın hem bu hem öbür dünyasının mahvolmasına neden olabilecek sebepleri, ince ince tespit ederek sıralamıştır.

⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B, 1706, 2013, 2039, 2042, 2060.

⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B, 2061, 2062, 2064, 2066, 2077, 2078.

⁶⁰ Yusuf Has Hacib, B, 2082, 2104, 2115, 2118, 2120.

⁶¹ Yusuf Has Hacib, B, 2724, 2812, 4409, 4410, 4411.

1.2.3. Beye Yönetimi ile İlgili Yakışmayan Haller

Beylerin yönetimleriyle ilgili olarak geçerli olan kötü vasıfları da şöyle belirtebiliriz; Düşmanlarına karşı korkaklık göstermek, zayıf ve zavallıları ezmek, verdikleri zaman cimri davranmamak, Allah'ın kudretini takdir edip her şeye gücünün yettiğini bile bile kendi gücünü Allah'ın kullarına zulmetmek amacıyla kullanmak, adil olmamak olarak sıralayabiliriz.

Beyin yönetiminde kendisine yakışmayan haller konusunda Hâcib eserinde şu tespitleri yapmıştır: Fesat etrafında dolaşma ona yakın gitme, nerde fesat varsa, orada itibarsızlık hazırdır. Gayret et, akıl ile heva ve hevesi zapt ve rapt altına al, kendisini heva ve hevese kaptıran kimsenin hayatı heder olur. İyi iktidar sahibi kötü hareketleri benimseme, kötü hareket seni her iki dünyada inletir. Zalim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz. Zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz.⁶² Bir işle meşgul olurken hiddetlenme, öfkene mani ol, eğer gazaba gelirsene, dilsiz imiş gibi hareket et. Halk kötülük yaparsa, beyde kötülük yapar, kötülere ancak kötülük yapmak suretiyle mani olunabilir. Halk tavrını düzeltirse, beyde tabiatını düzeltir. Beyler tabiatlarını düzeltirlerse, temiz kalpli insanlar memleketi her türlü kötülüklerden temizlerler.⁶³

Buradan da şu anlaşılmaktadır; Bir bey için yukarıda belirtilen hususları yani en çirkef, değil beye bir insana bile yakışmayan huyları taşımaya devam ederken yönettiklerini ıslah etmeye kalkması, son derece zor ve komik bir olaydır. Halkını bu özelliklerine rağmen ıslah etmeye kalkan bey kellesi kopmuş bir insanı ayakta tutmaya çalışan zavallıya benzer.

Beyler kendilerini sürekli düzeltmeli, bilgi dağarcığını geliştirmeli, iyiye, güzele doğru meyletmeli, kendinde var ise bu kötü hasletlerinden ivedi arındırmalı, her zaman değişime ve gelişime açık olmalıdır. Eğer böyle olur ise insanlar onu dinleyerek, peşinden gelir, düşmanlarını yenmesi kolay olur, ülkesi ve halkı rahat müreffeh şekilde yaşar. Akıllı bey kendisini beladan emin hissettiği anda korku bilincini kendisine siper edinmeli, amacına eriştiğinde devamlı ölümü hatırlamalı ve kişiliğini kötülüklerden hissedar etmemelidir.

⁶² Yusuf Has Hacib, B. 4414, 5403, 1463, 2030.

⁶³ Yusuf Has Hacib, B. 5216, 5217, 5949.

1.3. Beyin Kişilik Özellikleri

Tezimizin asıl ana konusu olan iyi ve başarılı bir Beyin kişiliğinde olması gereken özelliklerin neler olduğu konuları başlıklar altında tespit edilmiş, bunlarda alt başlıklar halinde tespit edilerek konular açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu tespit edilen konular günümüzde de iyi bir yöneticide olması gereken ve bu yöneticiyi başarıya götüren gerek kendinin gerekse yönettiklerinin mutluluğu için lazım olan özelliklerdir. Bu özelliklerden birkaçının olmaması devlet yönetiminde zaafiyet doğuracağı gibi beyin başarısını da yakından etkileyecektir.

Bu özellikleri okurken, beyin yerine bugünkü devleti yönetmeye aday kişileri veya başarılı olmak isteyen modern yöneticileri koyarsak konu çok daha iyi anlaşılacaktır.

1.3.1. .Bey Hikmet Ve Siyaset Sahibi Olmalıdır

İktidar elden ele değişen bir olgudur. Bu nedenle devlet başkanı yönetim görevini en iyi bir şekilde yapmalı, servet edinme yolunda asla ihtiraslı olmamalıdır. Beye en çok lazım olan himmet ve mürvettir. Bunlarla birlikte iyi bir yöneticiye siyaset de lazımdır. Çünkü kanun siyaset ile düzene koyulur, halk da hareketini siyasete bakarak tanzim eder. İki özellik var ki bunlar Sultanda bulunursa yöneticilerin huzur ve düzeni hususunda diğer bütün faktörlerden daha çok yardımcı olurlar. Sağlam görüş ve alabildiğine rahmet, merhamet.

Hükümdara en çok yakışan hatta üzerine vacip olan, tebânın huzur bulacağı kendisiyle beraber onların efendi olacağı tüm yollara girmesi, bununla ilgili bütün yöntemleri araştırmasıdır. İşte o zaman reislerin reisi, kaliteli, erdemli ve güzel insanların emiri olur. Eğer yöneten, yönetilenlerin hak hukuk çiğnemesine göz yumar, alabildiğine zevk alemlerine dalarak sapıklaşmalarına ses çıkarmaz, hatta aracı olursa karşısında inançları zayıflamış, mürüvveti gitmiş bir sürü bulacaktır.⁶⁴

Yusuf'a göre himmet ile beraber bir de siyaset lazımdır. Siyaset içinde beylik şartlarına haiz bir beyin riyâseti lâzımdır.⁶⁵ Beylerin kapısını siyaset süsler, bey siyaset ile

⁶⁴ Muhammed b. Turtuşi, "Siracu'lMüluk", Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair", İnsan Yayınları, İstanbul, 2011. s.315.

⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B.2127.

memleketini düzene koyar.⁶⁶ İnsan için himmet ve mürüvvet gerek, insanın kıymeti himmet ve mürüvvet ile ölçülür.⁶⁷ Bey himmet ve mürüvvet ile şöhret bulursa dileğine erişir. Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli, halk arasında kargaşalığı siyaset yatıştırır.⁶⁸ Kötülere haşmet ve siyaset, iyilere ise hürmet lâzımdır.⁶⁹

Siyasetin ne olduğu konusuna gelince, kısaca hükümdarların yönetenlere eşit davranmasıdır. Bey böyle olunca, hiç kimsenin hakkını almaz. Güçlüler yöneticileri kandırmaya çalışmaz, zayıflarda adaletten umudunu kesmez. Böylece suçlular korkar, masumlarsa beylerinden emin olur. Kötü ve zâlim kişiler beyin yanına yaklaşmaya korktukları için zengin, nüfuz ve makam sahibi olamazlar.

Bey kendisini seven ve sevmeyenleri çok iyi ayırt etmeli, hıyanet ile emniyeti kesinlikle bir araya getirmemelidir. Her işte memleket menfaatini ön planda tutmalı, hiçbir zaman kendi menfaatini ön planda tutmayı düşünmemelidir. Başaramayacağı hedeflerin peşinde koşmamalı, zinaya sapmamalı, ne kadar çok olursa olsun malına asla güvenmemelidir. Akıllı siyaset izlemenin bir diğer yolu da Allah kitabı ile amel ederek Resul'ün sünnetine uyarak, yönetilenlerin yaptığı her işte sorumlu tutulacağını, ancak kendi yaptıklarından yönetilenlerin sorumlu tutulamayacağı bilinciyle görev yapmalıdır. Beyin yaptığı güzel işler her zaman en güzel, çirkinlerse her zaman çirkin olmuştur. İlim kitaplarını inceleyerek âlim kişilerle mütalaa etmeli, fıkıh meclislerinde bulunmalıdır. Çünkü bey kendini halkına adanmış, onları barış içinde yönetmek için sağlam bir ilme, keskin bir bakışa, tecrübeye, bilgi ile donanmış bir zihne, kötülerin işkence ve aşağılık karakterli hareketlerine karşı koyabilmek için ise sağlam bir kalbe ve araştırmalara ihtiyacı vardır.

Bey sahip olduğu görüşlere aykırı söz söyleyen nasihat ehli kimselere karşı sabırlı olmalı, onların sözleri acı dahi olsa hazmetmesini bilmelidir. Yöneticiler ancak güzel idare ve tedbir hususunda birbirini kıskanmalı, yalan söyleyerek kolay kolay öfkelenmemelidir. Çünkü öfke ile güç yan yana geldi mi fesat ve pişmanlık tohumları ekilir. Dolayısıyla bey kimseden uzun boylu nefret etmeyerek kamçının yeterli olduğu yerde kılıcını, hapis cezasının kifayet ettiği yerde kamçısını kullanmamalı, tehdit ve

⁶⁶Yusuf Has Hacib, B.2130.

⁶⁷Yusuf Has Hacib, B.414.

⁶⁸Yusuf Has Hacib, B.2125,2131.

⁶⁹Yusuf Has Hacib, B.2303.

hafif eziyetin sonuç getirdiği yerde de zindan cezasına başvurmamalıdır. Yani gücünü ezmek için değil, adaleti sağlamak için kullanılmalıdır.

1.3.2. Hikmet ve Siyaset Sahibi Olmak İçin Beyde Bulunması Gereken Özellikler

İncelediğimiz eserler içinde Beyin hikmet ve siyaset sahibi olabilmesi, nelerden uzaklaşıp nelere yakın olması, sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu hususunda Nizâmü'l-Mülk de eserinde benzer konulara değinerek beyin taşıması gereken özelliklerin bir kısmını şöyle sıralamıştır:

İyi huylulukla güzel yüz, mertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, türlü silahları kullanmak, hünere sahip olmak, Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet (göstermek), vaatlerinde durmak, dürüst din, iyi itikat, Yüce Allah'a itaat (edenleri) sevmek, akşam namazı (kılmak), ziyaret, oruç faziletlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, ilim ve hikmet ehlini kazanmak, sadakalar vermek, yoksullara iyilik etmek, maiyete ve hizmetkârlara iyi muamele etmek, zâlimlerin zulmünü raiyetten kaldırmak şeklinde nasihatte bulunmuştur.⁷⁰ Seni ilgilendirmeyen ve sana fayda vermeyen şeyleri terk edersen, faziletin en yüksek derecesine erişir, kâmil adam olursun. Dengeleri düşünerek karar vermek sana olan sevgiyi arttıracak, sert ve aceleci kararlar ise sana olan rağbeti yok edecektir.⁷¹

Yusuf Has Hâcib de, beyin hikmet ve siyaset sahibi olabilmesini sağlayacak özelliklerin neler olduğuyla ilgili olarak eserinde beye yönelik olarak şu tavsiyeleri yapmıştır: Yusuf'a göre bey, kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır. Toplanmış olan malı yerine sarf etmeli, hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir. Kendinden büyüğe saygı göstermeli, kendinden küçüğe ise sevgi ve şefkatle muamele etmelidir. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır. Boşu boşuna kendini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, hebâ etmemelidir. Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.⁷² Saadete erişmiş olan insanın ihtiyatlı olması

⁷⁰ Nizâmü'l-Mülk, s.7.

⁷¹Turtuşî, s. 157.

⁷²Yusuf Has Hacib, B.704-709.

ve bütün yakışıksız işlerden uzak durması gerektir. Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümelidir.⁷³

Buraya kadar söylediklerimizi kısaca özetleyecek olursak, konuyla ilgili beyin başarılı, halkı tarafından sevilen, destek verilen, yönetiminin meşru olabilmesi için kişilik yönünden hikmet ve siyaset sahibi olması gerektiğini üzerine basarak vurgulanmış, bunun içinde sahip olunması gereken özelliklerin neler olduğunu en ince ayrıntısına kadar belirtmeye çalışılmıştır.

1.3.3. Bey Allah'a Yönelmeli ve Çok Şükür Etmelidir

Bey Allah'ın kendisine böyle bir iktidar ve insanların kendisine itaat etmesini sağladığı için herkesten çok şükür etmesi gerekir. Bu şükürde Allah'tan korkarak tüm gücünü halkın refah ve huzuru için harcamalıdır. Beyin şükürü dil ile olmayıp eylem, iyilik, ihsan ile olur. Şükür sadece nimetleri korumakla kalmaz, nimetleri çoğaltır, azabı azaltır, kalbin tevazu ile Allah'ın nimetlerini itiraf etmesini sağlar. Şükür, canân ile marifet sahibi olmak, lisan ile zikretmek, azalar ile amel etmektir. Bey şükürünü halkına adaletli davranarak yerine getirir. Yani beyin şükürü halkına dağıttığı adaletle, buda uyguladığı adaletli kanunlar ile olur.

Yusuf'ta eserinde şükürle ilgili olarak şunları söylemektedir; Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et, şükür edersen tanrı nimetini arttırır. Bu nimet sahibi çok defa kendisini unuttur, fakat şükür ederse, nimet ondan yüz çevirmez. Az bir iyiliğe karşı çok şükür et, nimet çok olursa, onun kıymetini bil. İnsan şükür ederse, nimetinin biri on olur ve evi mal ile dolar.⁷⁴ Ey hükümdar, bugün bana şükür etmeli, tanrının yarattıklarına karşı iyi ol ve temiz kalple muamele et. Ne varsa ona kanaat et, bey adını al, hırsına hâkim ol ve huzur içinde yaşa.⁷⁵ Şükür vasfına kavuşan bereketten uzak olmaz. Kendisine ihsan edilen nimetin şüküründen aciz kimse olma.⁷⁶ Şükür nimetleri arttırıp, kişiyi azap, intikam ve kötü akıbetten koruyan bir niteliktir. Şükür edilmezse nankörlük edilmiş olur, nankörlük edenin sonu da felaket olur. Kısaca yönetici, kendi ve halkı

⁷³ Yusuf Has Hacib, B.726,727.

⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B.756 -759.

⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B.5194,4550.

⁷⁶Turtuşi, s. 288.

şükür ile dillerini yormalı, mülkün kendisine, kendinden öncekilerden kaldığını, kendinden sonrakilere de kalacak olduğunu hiçbir zaman unutmamalı ve korkanların, mazlumların sığınağı olmalıdır ki şükür kabul olsun.

1.3.4. Beyin Dinle İlişkisi ve Tanrı'ya İnanması

Padişaha lâzım olan en iyi şey dürüst bir dindir. Zira din ve padişahlık kardeşlik gibidir. Memlekette ne zaman bir karışıklık olsa mutlaka dinde de bir bozukluk olur. Böyle durumlarda arabozucular baş gösterir ve kuvvetlenirler. Padişah güçsüzleşerek bid'at aşikar olur. Padişah şükür, sadaka, namaz, oruç ve hayrat işleriyle meşgul olmalı ki (böylece) her iki dünyaya da sahip bulunsun⁷⁷

Konuyla ilgili olarak en güzel bilgiyi ve tavsiyeleri Kutadgu Bilig'te bulmaktayız. Hâcib eserinde beye hitaben şu tavsiyeleri yapmaktadır. Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil, Tanrıya inan ve O'na kulluk et.⁷⁸ İbadette gayretli ol, tanrıya kulluk et, günahattan uzak dur, kendini koru.⁷⁹ Gönül ve dilini doğru tut. Tanrıya sığın. Allah'ın emrine itaatsizlik etme. Tanrıdan ne gelirse ona razı ol. Her şeye razı olmak kulluk icabıdır.⁸⁰ Can çıksa dahi ümidini kesme, inan ki tanrı iyi yolu gösterir. Neye ihtiyacın varsa ondan dile, bil ki sana yardım edecek ondan başka bir kuvvet yoktur. Yedirip, içirir ve malını fakirlere dağıtarak, tanrıya can ve gönülden ibadet eder.⁸¹ Bundan sonra bütün ibadetlerin yerine getirilmesine gayret etmelidir. Böylece insanı binlerce iyiliklere götüren kapılar açılır. Bütün işleri tanrıya bırak, vakti gelince yoluna girer ve kendiliğinden açılır. Ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan, hayatta iken Tanrının emirlerini yerine getir, ibadette kusur etme. Her işi terk et, tanrıya sığın, gönül ve dilini temiz tut, hareketini düzelt.⁸²

Buradan da anlaşılacağı üzere bey sorumlulukları gereği Allah'a sığınıp çokça zikretmeli, onun emirlerini yerine getirmeyi yeterli ve en önemli iş olarak görüp her arzusunu ondan dileyerek ona sığınmalıdır.

⁷⁷Nizâmü'l-Mülk, s. 159.

⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B.1279.

⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B.1329.

⁸⁰ Yusuf Has Hacib B.2158,2159.

⁸¹ Yusuf Has Hacib, B.2163,2180,3445.

⁸² Yusuf Has Hacib, B.4859, 4927, 1370, 6250.

1.3.5. Beyin Takva Sahibi Olması

Bey insanların seçkini olduğunu hiçbir zaman unutmamalı, takva sahibi ve temiz kalpli olmalıdır. Bu konuyla ilgili Hâcib eserinde; bey takva sahibi ve temiz olmalıdır. Aslı temiz olan daima temizlik ister. Takva sahibi hataya düşmemek için daima titiz davranır. Böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler. Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez.⁸³ Dünyada takva sahibi insanlar muvaffak olurlar. İnsanların seçkini takva sahibi olan kimselerdir, o bütün muhtaçlara ilaç ve devadır. Takva sahibi olan işte tedbirli davranır, yakışsız işlere yaklaşmaz ve işin vaktini bilir.⁸⁴ Takva sahibi temiz ve dindar insan üşenmez, daima başkalarına hizmet eder. Gerçekten takva sahibi olmak istersen boğazının ve sırtının nasibi helal olmalıdır.⁸⁵

Takva sahibi insan başkalarının kaygısını çeken, onlar için sürekli hizmet aşkıyla hareket eden, dinine düşkün, temiz karakterli, helal yiyip içen insanlardır. Bu özelliklerinde iyi bir beyde mutlaka bulunması gerekmektedir.

1.3.6. Beyin Ecele İnanması

Bey de her insan gibi öleceğini ve yaptıklarının hesabını vereceğini bilmeli, yani ecele inanmalıdır. Dolayısıyla ecelin kendisine ne zaman ulaşacağını bilmediği için uzun ve tükenmez ihtiraslarla kendini kandırmamalıdır. Bu durum onun kalbinin kararmasına, amelinin bozulmasına neden olur. Ecel ile ilgili olarak usta vezir beye şöyle seslenmektedir: Pişman olacağın, sevdiklerinin seni terk ettiği ne ameline, ne de yakınlarıyla yaşayacak gücün olmadığı gün gelmeden ona hazırlanarak ve amelini arttırmak için çaba sarf etmen gerek. Çünkü günler hızla geçmekte, ecel yaklaşmakta, ölümün yaklaştığını bilerek istek, arzu ve kuruntulardan hemen arınmak gerekir.⁸⁶

Konuyla ilgili olarak Hâcib eserinde beye şu tavsiyeleri yapmıştır. Ölümü unutma, ona karşı hiçbir silah yoktur. Ölüm pusudan çıkar gibi bir gün karşına çıkar. Bu dünya geçicidir, sen onu şimdiden geçti bil. Ölüm muhakkak gelecektir. Sen onu karşına artık

⁸³ Yusuf Has Hacib, B.1985, 1986, 1987.

⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B.1442, 2191, 2192.

⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B.2462, 4408.

⁸⁶Nizâmü'l-Mülk, s. 67.

geldi bil. Ne kadar çok yaşarsan yaşa ve ne kadar hayatta kalırsan kal, dikkat edersen en son karşılaşacağın şey ölümdür. Ölümden kurtulmak için bir çare yoktur. Bunu bil ölüme hazırlan ve ancak bunun için lâzım olanları al.⁸⁷ Tutku ve ileriye dönük planlar ve nice ümitler seni her yandan sarıp sarhoş ettiğinde eceli hatırlayarak kendini tut, çünkü en büyük randevu eceldir ve sadece ona akılır.⁸⁸

Bey ölümün hak olduğunu unutarak rahat, afiyet ve huzur içinde olmamalı, devletin en küçük zerresinden Allah'a karşı sorumlu olduğunu unutmamalıdır. Bu düşünce kendisini tüm kötülüklerden ve ihtiraslardan engelleyeceği gibi içindeki dünya sevgisini de yok edecektir.

1.3.7. Beyin İçinde Dünya Sevgisi Olmamalıdır

Dünya Allah indinde bir kenara bırakılmış, basit ve değersiz bir yerdir. Beyin dünya sevgisinden kalbini koruyarak, bu sevgiyi silip atması gerekir. Çünkü dünya sevgisi tüm günahların, dünyaya önem vermemekse tüm hayırların başıdır. Allah'ın emrine uyarak hareket etmek ise tüm güzelliklerin tacıdır. İşte beyin elde ederek başına koymak için çaba sarf etmesi gereken taç bu taçtır.

Dünyaya meyledip, ihtiyaçlarından daha fazlasını elde etmek için hırsla mücadele eden kişiden Allah kendi sevgisini alır. Dünyevi şeylerden ise başını çeviren insan son derece huzurlu olur. Kim dünya için koşarsa, dünyayı hep kaçıır. Çünkü hep daha ilerisini ister. Kim dünyanın yüzüne bakmazsa huzur bulur, rızkı peşinden gelir. Kim dünyalığa göz dikmişse kör olur. Kim dünyadan ibret alırsa basiret sahibi olur.⁸⁹

Dünya hayatının geçici, ölümün ise gerçek olduğunu, dünya hayatı uğruna ahiret hayatının harcamaması ve beyin buna güvenmemesi hususunda Hâcib eserinde çok güzel nasihatler yapmıştır. Dünyaya güvenme oda seni bırakacaktır. Gafil olma sen de öleceksin, elinden gelirse ona güvenme.⁹⁰ Hayata inanma, yel gibi geçer, gafil olma, bu dünyadan çabuk göçersin.⁹¹ Ölümü unutma, daima hazır ol, onu hiçbir zaman hatırdan çıkarma, kendini unutma, aslını daima göz önünde tut.⁹² Bu dünya ile oyalanma, geçer

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B. 1381, 1465, 1471, 1474.

⁸⁸ Turtuşi, s. 497.

⁸⁹ Turtuşi, s. 41.

⁹⁰ Yusuf Has Hacib, B.1091, 1093.

⁹¹ Yusuf Has Hacib, B.1274.

⁹² Yusuf Has Hacib, B. 1323.

gider, bu devlete inanma çabuk ihtiyarlar.⁹³ Bu dünya için kendini ateşe atma, kimseye zulüm yapma, başkasının malını alma.⁹⁴ Bu rüyaya benzeyen hayat farkına varılmadan geçer, gerek bey, gerek kul bir daha gelmemek üzere gider. Bil ki dünya sana vefa edecek değildir. Bu geçici dünyadan sana lâzım olan azığı al. Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama, sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükuna kavuş. Senin o dünyadaki yerin bu dünyaya bağlıdır. Bu dünya heva ve heveslerden vazgeçmeden o dünyayı kim kazanabilir.⁹⁵

Kısaca akıllı beyin dünya hayatının geçici olan taht ve tacına güvenilmeyecek bir yer olduğu, asıl ve gerçek hayatın ahiret hayatı olduğunu, bu dünyanın ahiret hayatının tarlası olarak, burada ne ekerse öteki dünyada onu biçeceğini, yönetimi ile ilgili olarak da Allah'a hesap vereceği hususunu hiçbir zaman unutmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Zevk ve sefa karşılığında elde edilen her şey kişi için ateştir. Kişi dünya işini bırakmadıkça, ukbâ işini yapamaz, insanlardan uzaklaşmadıkça tanrıya ibadet edemez, nefisini terbiye etmedikçe de asla doğruluğu bulamaz. İnsanda heva ve nefis canlanırsa gönül ölür. Bu ölünce de ibadet ihmal edilir. Huzur her zaman eziyet getirir. Büyüklüğüne fazla gururlanıp sevinmemek, hayatı aziz bilip lüzumlu işlerde kullanıp, insanlara çokça ihsanda bulunmak gerekir. Beylik insanı hiçbir zaman sarhoş etmemeli, yaşadığı huzuru değil, ebedi huzuru isteyip ona göre çalışmalıdır.

1.3.8. Bey Güzel Ahlâklı Olmalı ve Çokça İyilik Yapmalıdır

Bey, halkına örnek konumda bulunduğu için en güzel ahlâka sahip olması ve halkının da ahlâkını en üst seviyeye ulaştırmak için gerekli çalışmaları yapması gerekir. Allah sürekli olarak kullarını güzel ahlâka çağırmıştır. Güzel ahlâk ise; kişinin kendisine yapılan iyilik ve ihsanı büyük görmesi, hediye ve iyi muameleyi takdir etmesi, kendisine ait olmayan hiçbir şeye tamah etmemesi, Allah'ın verdiği her sıkıntıya göğüs gererek sabır ve tahammül göstermesi, güler yüzlü, tatlı dilli olması, kullara hiçbir şekilde eziyet etmemesidir. İnsanlara çokça iyilik eden kişi Allah katında o kadar çok ihsan ve kabule mahzar olur. Güzel ahlâkı Turtûşi'de eserinde şöyle yorumlamıştır. “Allah sana, seninle

⁹³Yusuf Has Hacib, B. 1331.

⁹⁴Yusuf Has Hacib, B.1284.

⁹⁵Yusuf Has Hacib, B. 1396 1441, 3084, 4798.

münasebeti kesen kişiyle görüşmeni, ziyaret etmeni, seni mahrum edene ihsan etmeni, sana zülüm edeni de affetmeni emrediyor. Ey dost gördüğün gibi işte gerçek güzel ahlâk budur.”⁹⁶

Kötü ahlâkın temeli ise dar gönüllülük, kulların dilek ve ihtiyaçlarının yerine getirilmemesine sevinmek, Allah’ın emirlerine karşı çıkmak ve O’nun sevgisini taşımamak, kendini beğenmek, kötü insanlarla dost olmak, herkesi kendine uydurmaya çalışmak, sahtekar, riyakar davranarak başkasının malına tamah etmektir.

İki dünyayı arzu eden insan işle ve sözle her vakit iyilik yapmalıdır. Çünkü iyi insanın adı övülerek, kötü insanın adı ise sövülerek anılır. İyi insanın tüm işleri iyi alacağı için hem kendini kötülük ateşinden korumuş olur, hem de tüm arzularına nail olmuş olur. İktisadın devamını isteyen kişi sürekli iyilik etmek zorundadır. Çünkü iyinin vasfı faydalı olmaktır. Faydalı olmak ise yaptığı iyilikleri başa kakmamaktır.

İyi insanın dostları da iyi, yaptığı işlerde çok büyük olur. Beyin iyi olması memurlarının da iyi olmasını sağlayacağı gibi, bunun neticesinde de ülkede huzur, arzu, nimet, emniyet, rahatlık ve neşe hâkim olur. Çünkü bu sıfatlar iyilikle elde edilecek sıfatlardır. Saadete kavuşan kişinin kibirlenmeden, kötülük etmeden elinden geldiğince iyilik yapıp, başkalarına kötülük yaparak Allah’ın gazabını kazanan kimselerden ibret alması gerekir. Kendisinin iyi olmasının yanında iyi insanlara da hürmet göstererek onları yükseltmeli, kötülere de yüz vermeyerek onlardan daima uzak durmalı, gerek kötülerin gerekse kendinin tavır ve hareketini düzeltmek için çaba sarf etmelidir.

Şehirlerin idare, sulh ve sükunetini temin etmek için hükümdarın iyi tabiatlı ve binlerce fazilet sahibi olması gerekir. Halkına merhamet göstererek daima iyilik yapmalı, halka karşı yaptığı iyi hareketleri ile kötülerin zanlarını ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eserinde Beye şu tavsiyeleri yapmaktadır. Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir, bu sana yarın için yiyecek ve giyecek temin eder.⁹⁷ Bey iyi olursa halk ta daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur.⁹⁸ Ey yumuşak huylu insan kötülük etme, hem hareketin hem de sözün ile bugün iyilik et.⁹⁹ Kimin tavrı iyi, hareketi uslu-başlı olursa, o bütün dileklerine kavuşur, güneşi ve ayı parlak olur. Bu iyi davranış bütün iyilikler için bir sermayedir, hareketi iyi olursa insan

⁹⁶Turtuşı, s. 390.

⁹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 232.

⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B. 887.

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B. 1148.

bin türlü sevince kavuşur.¹⁰⁰ Cehennem azabına karşı iyiliği kendine siper et. Daima iyilik yap, kötülükten uzak dur, ister otur-ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir.¹⁰¹ Ey hükümdar gayret et, kendin iyi ol, beyi iyi olursa halk ta iyi olur. Sakin, hâlim-selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat. İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz, onun ömrü çok uzundur, iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur.¹⁰² Doğruluk, haya ve iyi hareket bu üçü kimde birleşirse o insan mesut olur. Halkın iyiliğini isteyen bey dirayetli bir beydir. Her türlü iyiliğe el uzatmalı, hâya sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır. Hür ve serbest insanların hepsi iyilik kuludur, sen iyilik yaparak doğruluk yolunu aç.¹⁰³ Nereye gidersen git yalnız iyi ol, soya ve asalete bakma, kendinde iyilik ara. Bu hayat bir sermayedir, onun ile iyi ad kazanmaya çalış, onu boşuna geçirme, iyilik adına ebedileştir. Her türlü iyiliğe erişmek istersen, vücudunu zabt ve rapt altına al ve nefesine hâkim ol. Sen iyiye kıymet ver, ona her türlü iyiliği yap, böylece bütün halk iyi olur.¹⁰⁴

1.3.9. Bey Yiğit ve Cesur Olmalıdır

Cesaret ve korkaklık Allah'ın doğuştan kullarına koyduğu vasıflardandır. Korkak, herkes ve her şeyden kaçarken, cesur, menfaat ummadığı insanlar için dahi savaşıır. Kalp diri olunca Allah'ın emirlerine uyulur, günahattan kaçılır, erdemlerine ulaşılmış olur. En makbul cesaret yenilgiye uğramış orduyla geri kaçmayan ortada koşturarak naralar atan askerlerini cesaretlendirerek yerde yatanları ayağa kaldırmak suretiyle ordusunu yeniden düzene sokup düşmana saldıran kişinin gösterdiği cesarettir. Çünkü savaşarak ölenler kaçarak ölenlerden daima az olup yüz yüze gelmek kaçmaktan her zaman daha iyidir. Ölümden kaçarak kurtulamayacağı bilinmelidir. Ey dost bilmelisin ki cesaret Allah tarafından bahtı açık, devletlü kimselerin işine yarar. Cesaret adalet ve ilmin gerektirdiği şekilde davranarak güçlü olabilmektir. Cesaretin meyvesi düşmandan emin olmaktır. Cesaret düşmandan kurtuluşu sağlar.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B.1254, 1255.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacib, B. 1295, 1296.

¹⁰² Yusuf Has Hacib, B.1411, 1416,1640.

¹⁰³ Yusuf Has Hacib, B. 1664, 1789,1965, 2307.

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B. 3507, 4468, 4561, 5283.

¹⁰⁵Turtuşı, s. 456.

Beyin cesur ve kahraman olması ile ilgili olarak Hâcib eserinde beye şu nasihatleri yapmaktadır: Bey cesur kahraman ve atılgan olmalı, bey cesareti ile düşmana karşı koyar.¹⁰⁶ Halk için cesur ve kahraman olması iyidir, büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür. Düşmana karşı cesur ve mert olmalıdır. Bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır.¹⁰⁷ Beyin cesaretli ve gözü pek bir yiğit olması gerektiği hususu pek çok kaynakta vurgulanmış ve adeta bey olmanın temel özelliği olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Beyin korkak olması cesaretinin olmaması, kendisi için acizlik ve zillet alameti, yaşarken ölmeyle eş anlamdadır. Hırs bir zaafiyet olmakla birlikte, ürkek davranmak da zayıflık alametidir. Korkak insan her zaman kendi aleyhine çalışır. Dolayısıyla bey iktidarı esnasında kendi kendine yardım edemiyorsa hiçbir şeyi beceremez, zayıflar ve hüsrana uğrar. Anasından, babasından, dostundan, işinden, eşinden ve çocuklarından dahi kaçır. Bunun yanında cesur adam ise kendisiyle hiçbir ilişkisi olmayanları dahi korur, onlar için mücadele verir.

1.3.10. Beyin Bilge ve Akıllı Olması Gerekir

Beyin bilge ve akıllı olması onun o makama gelmesi, uzun yıllar o makamda hizmet etmesi ve kendinden sonra dahi adının yaşaması için bir idareciye lâzım olan en önemli özelliğidir. Bey, bilge olduğu kadar akıllı da olmalıdır.¹⁰⁹ Bu konu tezimizde incelediğimiz eserde teferruatlı olarak ele alınıp değinilen konulardandır. Çünkü Bey yaptığı tüm işlerde endişe duymayacak, orta yolu tutacak, hatta kendi hakkında olumsuz düşünenlerden dahi endişe duymayacak kadar akıllı ve dirayetli olması lazımdır. Akıllı Bey her olaydan ve her durumdan ibret alır kendisiyle ilgili dersler çıkarır. Türklerin Büyük Hun Devleti'nden beri hükümdarda akıllılığa ve bilgeliğe önem verdiklerini¹¹⁰ biliyoruz.

Beyin bilgili ve akıllı olması ile ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eserinin pek çok yerinde nasihatler yapmış, konunun önemini vurgulayarak, bey olmanın ilk ve temel şartı olduğunun üzerine basarak belirtmeye çalışmıştır. Bu konuyla ilgili söylediği

¹⁰⁶ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 36.

¹⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2043,1961, 2085, 1949.

¹⁰⁸ Aydın Taneri, "Türk Devlet Geleneği", A.Ü. Basımevi, Ankara, 1975, s. 76.

¹⁰⁹ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", TTK Yay., Ankara, 2002 s. 46.

¹¹⁰ Aydın Taneri, "a.g.e", s. 50.

beyitlerden bazıları şunlardır. Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil, seçkin kulu bu iki şey yükseltir. Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir, bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir.¹¹¹ Bütün işini gücünü anlayış yoluyla yap, eline geçen bu zamanı israftan bilgi ile koru.¹¹² Dünyayı elde tutmak için insan anlayışlı olmalıdır. Halka hâkim olmak için ise hem akıl, hem cesaret gerekir. Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur. Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet akıl ve bilgi lâzımdır. İnsan akıl ile yükselir bilgi ile büyür, bu ikisi ile insan itibar görür.¹¹³

Akıl ile insan asil insan adını alır, bilgi ile beyler memleket işini tanzim eder. İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lâzımdır. Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse o bütün arzularına nail olur. Bilgisize devlet ve saadet gelirse halkın arasına fesat girer ve bu memleket için öldürücü bir felaket olur. İnsan bilgi bilirse hayatta günden güne saadeti artar. Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır, hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur.¹¹⁴ O hâlim, sakın çok mütehammil ve sabırlıdır, işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır. Tavır ve hareketi ihtiyarlara benzer, fakat dikkat edilir ise yaşı gençtir, ister hükümdarın has müşaviri, ister en adi köle olsun onu iştiyakla ararlar. Küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakın, kendisi hâlim alçak gönüllü ve çok faydalıdır. Beyler adlarını bilgi ile yükseltmişlerdir.¹¹⁵

Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lâzımdır. Bilgili, akıllı halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır. Bey halkı bilgiyle elinde tutar, bilgisi olmazsa akli işe yaramaz. Bilgili, akıllı ve hakir hükümdar her iki dünyada da makamı yüksek olur. Bey, bilgili akıllı ve adil olmalı, şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır.¹¹⁶ Memlekete her türlü bilgi hükümdardan gelir. Bilgi eri, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme, bu sana iyilik getirir.¹¹⁷ Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver, ten baş kaldırırsa bilgi ile hâkim ol.

¹¹¹ Yusuf Has Hacib, B. 152, 155.

¹¹² Yusuf Has Hacib, B. 161.

¹¹³ Yusuf Has Hacib, B. 217, 252, 281, 289.

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, B. 303, 327, 1253, 1780, 1814, 1866.

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, B. 1867, 1868, 1871, 1905.

¹¹⁶ Yusuf Has Hacib, B. 1972, 2168, 2950.

¹¹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 1956, 1964, 1968.

Tavrın doğru, hareketin temiz olsun, yoldaşın akıl ve müşavirin bilgi olsun.¹¹⁸ İyi bir hükümdar halkını ve devletini bilgi ile yönetmelidir.¹¹⁹

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere ülkeyi elde tutmak, halkı itaat altına almak, iktidarın devamı, dünya nimetlerinin zenginliğine kavuşmak, ahiret hayatında mutlu olmak için kişinin akıllı ve bilgili olması önemlidir. Yusuf'un akıl ve bilgelikteki ısrarı adeta devletin akıl ve bilgelik üzerine kurulduğunu göstermektedir.¹²⁰ Akıl Tanrı tarafından kişiye doğuştan verilen bir özellik olup, bilgi ise kişi tarafından yaşarken elde edilen özelliktir. Bu ikisinin de Beyde mutlaka olması gerekir. Çünkü bilgili Bey halkını bilgilendirebilir. Bilgisizin halkına verebileceği bir şey olmaz. Bilgeliğin hükümdar için çok önemli olduğunu ilk Türk Devletlerinden beri biliyoruz.¹²¹

İşe bilerek başlayıp başarıyla tamamlamanın toplumlara önder olabilmenin, her türlü ihanet ateşini söndürmenin, halkın mutlu ve müreffeh yaşamasının sağlanması, iyi ad ve ününün tüm dünyada yayılması ve yücelmesinin temel şartı bilgi ve akıldır. Zeka ve düşünce yoksa yönetmek ve iktidar sahibi olmak da mümkün değildir.

1.3.11. Beyin Doğru İle Yanlış Çok İyi Ayırması Gerekir

Beyin çevresinde olan biten her şeyi bilmesi gerekir, ancak bu bilgilerden doğru ve eğri olanlarını da ayırt edebilmesi iyi bir yöneticinin vasıflarındandır. Bey her şeyi duymalı, bilmeli, araştırma neticesinde doğru olduğunu gördüğü konuların ise gereğini hemen yapabilmelidir ki halk üzerinde hâkimiyet sağlayabilsin. Bu konuyla ilgili olarak Hâcib eserinde şu nasihatleri yapmaktadır. Sana kim gammazlık ederse sözünü dinle, fakat bunun doğru olup olmadığını, aslını, esasını çok iyi araştır. Her sözü dinle fakat hemen inanma, gönül sırrını açma, onu sınıksız sakla. Sözü dinle, doğru veya yalan olup olmadığını araştır, doğruyu kabul et, yalanı cezalandır. Bu dünyayı yalancılar ifsat eder, ey memleketin hâkimi, doğru ve dürüst insanları kolla. Doğru ve eğriyi ayırt edemeyen bir kimse nasıl bey ve halk üzerinde hâkim olur.¹²²

Buradan da anlaşılacağı gibi iyi bir yöneticide olması gerekli önemli vasıflarından biri de doğruyu ve eğriyi çok iyi ayırt etmeli, bir şeyin gereğini yapmadan o konu hakkında

¹¹⁸ Yusuf Has Hacib, B. 3346, 5209.

¹¹⁹ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 36.

¹²⁰ Reşat Genç, "Karaahanlı Devlet Teşkilatı", s. 47.

¹²¹ Bahaeddin Ögel, "Türk Kültürünün Gelişme Çağları", II, İstanbul, 1971, s.64.

¹²² Yusuf Has Hacib, B. 5873, 1301, 5877, 5878, 5885.

detaylı araştırma yaptırmayı kendine düstur edinmelidir ki kararları şaibeden, haksızlıktan uzak hep isabetli ve yerinde olabilsin. İşin sonunun nereye varacağını ve ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünmeden hesabını buna göre yapmadan işe girişmemelidir. Çünkü kurnazlık ve barışçıl çözümün savaştan daha hayırlı olduğunu, ağır ve esnek hareket etmenin acele etmekten daha iyi olduğunu, savaş esnasında gözü karalık ve cahilliğin akıldan daha iyi sonuç verdiğini, işin sonunun nereye varacağını düşünmenin ise tüm disiplin ve tedbirlerin ana maddesi olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Türklerde beylerin genellikle yaptığı işin doğru ve yanlışlığını sorguladıklarını¹²³ görmekteyiz.

1.4. Beyin Sahip Olması Gereken Erdemler

İnsanların en erdemlisi onlara güzel huyuyla, malıyla ikram ederek temiz bir hayat sürmelerine vesile olandır. Beyin sahip olması gereken erdemleri ve bu erdemleri oluşturan unsurların neler olduğu konusunu başlık halinde tespit ederek, bunların da neler olduğunu incelediğimiz eserdeki bilgiler doğrultusunda düzenleyerek aktarmaya çalışacağız.

1.4.1 Bey Affedici Olmalıdır

Bir yönetici olarak beyin bütün erdemli hareketlerinin başında en faziletlisi olan affetme duygusu gelir. Bey suçlu kişinin suçunu affetmelidir.¹²⁴ Af iyilik ve güzelliştir. Yapılan kötü bir hareketin neticesi bey suçun şahsiliği prensibini esas alarak cezada aşırıya kaçmamalıdır. Affedici olmayı her zaman cezalandırmaya tercih etmeli, ancak affetmek fesada ve bozgunculuğa neden olarsa da mutlaka cezalandırmaktan çekinmemelidir. Ancak bu ceza verilirken suç oranında verilmesine, aşırıya gidilmemesine çok dikkat edilmelidir.

Affetme konusu son derece hassas bir yönetim işidir. Bu konu zaafiyet ve gevşemeye dönüşmeyen bir esneklik çerçevesinde, öfkeye dönüşmeyen bir kuvvetle mümkündür.

¹²³ Bahaeddin Ögel, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, II, s. 67.

¹²⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2122.

İntikam ve efendilik bir arada yürümez. Kişi affedebildiği ölçüde büyür ve yükselir. Bunun ecrini de Allah verir. Aşırılıkların en güzeli affetmedeki aşırılıktır. Âlim olan bir bey yapılan kötülüğe karşılık verdiğinde adaletli davranmış olur. Ama affettiğinde erdemli bir hareket yapmış olur. İyilik ve ihsana olan meyli ve kudreti kötülük ve cezaya olan meylinde daha az olmamalıdır. Yapılan kötü bir hareketin intikamı kesinlikle aşırıya gidilmeden alınmalıdır. Af aklın zekatıdır, efendi kimse odur ki zaferinin güzelliğini intikam çirkinliği ile lekelemeye! Ve kralların en üstün huyu affedişleridir.¹²⁵ Affetmenin cezalandırmaktan daha iyi bir yöntem olduğunu bu yolla beye olan bağlılığın artacağını söylemek mümkündür. Bu anlamda Turtuşi; “Affin tüm kudretini yöneten bir kral olsun. Sana garanti ediyorum yönettiğin insanlara baskı ve şiddet uygulayarak onları sık boğaz etmez yada refah ve lükse boğarak şımartmazsan hepsinin gönlü seninle olacaktır”¹²⁶ diyerek bu tezi desteklemektedir.

Konuyu kısaca özetleyecek olur isek, affetmek bey için en önemli erdemlerden biridir. Bey ceza verirken de kendini suçlunun yerine koyarak cezayı sınırlayıp ayarlayarak vermelidir. Cezayı kişiyi düzeltmek, güzelleştirmek, caydırmak için vermeli, intikam ve zevk almak amacıyla vermemelidir. Beyin geniş gönlü, affedici vasfıyla övülüp anılması, kalpsiz ve katı biri diye anılmasından daha hayırlıdır. Bey kullarının hatasını geçiştirirse, Allah da onun hatalarını affeder. Allah’ın beye vereceği ceza ile onun yönettiklerine verdiği ceza doğru orantılıdır. Çünkü Allah her zaman affedenleri sever. Diğer yandan fakirler ve suçlular, ihsan ve affından dolayı, onu canları gibi severler. İşte bey bu gerçeği bilerek hareket etmeli ve yönetim tarzını bu erdemli özellik üzerine inşa etmelidir.

1.4.2. Bey Cömert Olmalıdır

Beyin cömert olması konusu tezimizde incelediğimiz eserde üzerine basılarak durulmuş, iyi bir bey olmak için gereken özelliklerin başında ve en önemlilerinden biri olarak belirtilmiştir. Geleneksel Türk devlet anlayışının hükümdarda görmek istediği erdemlerin başında cömertlik gelmektedir.¹²⁷ Bey için güzel huyların hepsinin temeli cömertlik ve verme hissidir. İslam’da ve küfürde hiçbir iyi huy ekmek vermekten daha

¹²⁵Turtuşi, s. 212.

¹²⁶Turtuşi, s. 500.

¹²⁷ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig’teki Toplum ve Devlet Anlayışı”, s. 37.

iyi değildir.¹²⁸ Cömertliğin aslı, kişinin nefsinin haramlardan ve dünya malından uzak tutarak sahip olduğu şeyleri yakın-uzak ayırt etmeksizin herkese dağıtabilmesidir. Türklerin hükümdarlarında ve genellikle bütün idarecilerinde görmek istedikleri faziletlerin başında cömertlik gelmektedir.¹²⁹ Cömertlik mevki çok büyük, kaynağı yüceler yücesi bir huydur. Memleketi ayakta tutan temel, hükümdarın tacı, güzelliği, cömertliktir diyebiliriz.¹³⁰

Cömert kul Allah'a, insanlara yakın bir o kadar da cehennem ateşinden uzaktır. Cömertlik, insanın yükselmesini, kendisine sevgi ve saygı duyulmasını sağlayan üstün bir fazilettir. Cömertlik sonucu insanların kalbinde doğan saygı kalıcıdır. Cömertlik vasfına bürünen bey her türlü kötülüğe karşı korunur, iyilik ederek de kendini sağlama alırsa hedeflediği şeyleri mutlaka elde eder.

Cömertlik konusu ile ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eserinin muhtelif yerlerinde beye hitaben çok sayıda tavsiyeler yapmıştır. Yaptığı tavsiyelerden bazıları şunlardır. Cömertlik, insanlık fayda ve iyiliğin hep iyi insandan geldiği şüphesidir. İnsanların itibarsızı, geveze olanıdır. İnsanların itibarlısı cömert olanıdır.¹³¹ Malını insanlara dağıt, yedir ve içir. Mal seni kullanacağına sen onu kullan. İyi hareket et, mal için kaygılanma, iyi hareket edersen mal kendiliğinden gelir. Mal ve servet kötünün işine yarar, ne kadar mal elde ederse etsin o fakir ile birdir.¹³² Tuzu ekmeği bol tut, başkalarına ikram et, bir kimsenin ayıbını görürsen açma, örtüsünü ört. Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla, malın ve servetin varken onları dağıt ve yedir. Ey hükümdar hasis olma, cömert ol, cömertliğin adı ebedi kalır. İnsanlar arasında övülmeğe değer kimdir, cömert övülmek ve hasis ise sövülmeye layıktır.¹³³

Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lâzımdır, alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sağlam olmalıdır. Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır, bunların nâm ve şöhretleri ile dünya korunur. Etrafına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur, asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. Ey kahraman vur al ve aldıklarını tekrar yiğitlerine ver. Cömert ol, bağışla, yedir ve içir, eğer malın eksilirse tekrar vur al ve eksiklerini

¹²⁸ Nizâmü'l-Mülk, s. 91.

¹²⁹ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 48.

¹³⁰ Turtuşi, s. 239.

¹³¹ Yusuf Has Hacib, B. 934, 1028.

¹³² Yusuf Has Hacib, B. 1192, 1305, 1308.

¹³³ Yusuf Has Hacib, B. 1328, 1369, 1402, 1731.

tamamla.¹³⁴ Sağ elin ile kılıç salla ve vururken sol elinle mal dağıt. Bey gönlünü açık tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlara mütenasip bulunmalıdır. Cömert yüzü görmek isteyen hakanın yüzünü görsün.¹³⁵ Yusuf'un cömertlikle ilgili sözleri Türk idare anlayışının hükümdara yüklediği en önemli görevin halkı ve etrafındakileri doyurmak olduğunun da bir ifadesidir.¹³⁶

Görüldüğü gibi bey için cömertlikle zaferler ve yeni yerler almak doğru orantılıdır. Bey cömert olduğu ölçüde yeni yerleri feth eder, ordusu güçlü, kuvvetli ve istekli olur. Öte yandan hükümdarın hediye dağıtması onun bir ziynetidir. Bir şeyler sorup istemesi ise şerefidir, asaletidir. Çünkü Allah kullarına cömert davranmakta olup, kullarından da cimri olanları sevmez. Bunun için maldan çokça vererek hayır işlemeli, bunu yaparken de israf ederek savurganlık yapmaması gerekir.

Cimrilik ancak başkalarının hazinesini genişlemesine neden olur ve kişiyi cennetten uzaklaştırır. Başarılı bir yönetici himayesindeki aç, yoksul, ihtiyaç sahibi kişileri düşünmeli ve bunlara malından çokça vermelidir. Malını dağıtmayan yönetici mal toplayan vergi memurundan farksızdır ve o mal her an başka bir ordu tarafından elinden alınır. Sonuç olarak diyebiliriz ki sadık kişinin sıdkı kemale erince o elinde hiçbir şey tutmayarak hemen dağıtmalıdır.

Cimrilik insanın dini inançlarını zedeleyen, onu Allah'tan uzaklaştıran vasıflardandır. Başkasının malına tamah edilerek sürdürülen cimrilik, fakirlikten daha kötüdür. Çünkü fakir insan ihtiyacını bulunca rahatlar, genişler. Oysa şuhh vasfına sahip kişi kesinlikle huzuru, iktidarı, hak ettiği sevgi ve saygıyı bulamaz, hiçbir zaman ihtiyaçları doymayacağı gibi aç gözlü olarak ta ölüp gider. Bu hususta Yusuf şöyle demektedir;

Bütün faziletli insanlar hasisten kaçarlara ve cömertin etrafında toplanarak dilek ve arzularına kavuşurlar. Hasislik ile beylik birbirine düşmandır, hasise karşı her yerde isyan edilir.¹³⁷ Hasis bey mal toplar ve hazine yapar, cömert bey bunu kılıç ile vura vura alır.¹³⁸ Hasis kimse tamahkar olur, tamahkarlık fenadır, tamahkar insanlara dilenci derler. Hangi bey hasis ise o fakirdir. Fakir kulun gözü tok ise o gönlü zengin bir beydir.¹³⁹

¹³⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2049-2053.

¹³⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2069, 2073, 104.

¹³⁶ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 49.

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, B. 3037, 3038.

¹³⁸ Yusuf Has Hacib, B. 3048.

¹³⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2613, 2620.

Buradan da anlaşılıyor ki bey, halkın kendisine hasis adını verecek kadar eli sıkı olmamalı ancak parayı saçacak kadar da israf yapmamalı ve ifrata gitmemelidir. Bahşış ve para vereceği zaman herkesin rütbesi, makam ve mevkiini göz önünde bulundurmalıdır.

1.4.3. Bey Sabırlı Olmalıdır

Yusuf Has Hacib'e göre sabırlı ve sakin olmak idare edenlerde ve en başta hükümdarda¹⁴⁰ görülmesi gerekir. Sabır tüm güzel huyların en önünde yer alan ve insanı dizginleyen bir faktördür. Tüm erdemlerin, zaferlerin ve ganimetlerin sebebi sabırdır. Hayra ve yüceliğe sabırla erişilir. Allah ü Tealâ da barışa erişme ve kurtuluşu sabra, takvaya bağlamaktadır. Sabır başarının garantisidir, acele ve tecrübeden yoksun karar veren kişi ise nedamettir. Sabır nefsin emirleri ve güzel huyları tutması, günah ve kötü huylardan kaçınılması, başa gelen sıkıntılara göğüs gerebilme azmidir. Sabırda eziyet olsa dahi direnç gösterilmesi gerekir. Her ibadetin mükafatı varken sabrın mükafatı hesapsızdır. Allah ü Tealâ ödül vereceği kulunu, sabır yolu ile imtihan eder.

İdareci hem sabırlı olmalı, hem düşkünlere yumuşak muamele edebilmelidir. Kişi ancak sabırla kurtulur. En önemli sabır, bedenlen başa gelen bir belaya göğüs germekten ziyade nefsi yenebilmek, mesuliyet gerektiren zor işleri yapabilmek, savaşta cesur ve yürekli olabilmektir. Allah sabredenlerle beraberdir ve onların yardımcısıdır. Elinde bir güç ve otorite olmadan insanları yönetmeye kalkan kişi her türlü zillete ve perişanlığa karşı sabırlı olması gerekir. Allah için sabretmek zenginliktir ve kimseye muhtaç olmamak demektir. Allah ile sabretmek ebediliktir, vefadır, cefadır mükafatı ise cennettir. Sabrın beyde bulunması gereken en önemli faziletlerden birisi olduğu hususuyla ilgili olarak Hâcib eserinde beye şu tavsiyeleri yapmaktadır. Hiçbir işte acele etme, sabret kendini tut, kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur. Eğer öfkelenirsen kendini tut, sabırlı ol, sabırlı insan sonunda sevince kavuşur. İnsan sabrederse dileğine kavuşur. Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse kaybettiği huzuru tekrar elde eder.¹⁴¹ Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir. Sabır ve sükunet bey için bir ziynettir. Bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir. O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin

¹⁴⁰ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 51.

¹⁴¹ Yusuf Has Hacib, B. 588, 1317, 1319, 1320.

tabiatlı olmalıdır. Sabredersen mihnet, senin için nimet olur. Nimet için şükür daha da artar.¹⁴² Hükümdarın sabırlı olması gerektiği ile ilgili olarak Turtuşi şu analizi yapmaktadır: sabır dört mertebedir, özlem, endişe, değer vermezlik ve düşünce.

1)En önemlisi Allah'ın emrettiği şeyleri yapabilme, nehyettiği şeylerden de kaçabilme hususundaki kararlılık.

2) Kaçırılan bir fırsat yada başa gelen bir musibetten ötürü ah vah etmeyip dirençli olmak.

3)Beklenen bir korkulu yada sevinçli haber hususunda temkinli, sabırlı ve soğukkanlı olabilmek.

4) Başa gelen sıkıntılı bir hal yada korkunç bir musibette sabretmek.¹⁴³

1.4.4. Bey Vefakâr Olmalıdır

İyi bir bey gerek yönettiklerine, gerek hizmetkârlarına, gerekse kendisine her konuda yardımcı olan kişilere karşı vefakâr ve kadirşinas olması gerekir. Çünkü vefaya karşı vefakârlık göstermek bir insanlık görevi ve erdemdir. Özellikle yoğun iş yapan ve yaptığı bu işin altında ezilen kimselere karşı vefa duygusu beslemelidir.

Bu konuyla ilgili Hâcib eserinde beye şu tavsiyeleri yapmaktadır. Kim mes'ud kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse onun yüzünü görür, onun her işi vefadır. Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir. Vefakârlık et, insan ol ve adını yükselt. Başkalarının yükünü yüklenmeli fakat onlara yük yüklememeli, cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermelidir.¹⁴⁴

1.4.5. Bey Faziletli Olmalıdır

İyi ve seçkin bir bey olmak için fazilete çok kıymet ve önem vermelidir. İnsan fazilet ile başkalarına üstün gelebilir ve fazileti çok olduğu oranda makam ve mevki kazanarak orada yükselir. Faziletli olmak Tanrı'nın bir lütfü ve iyi hükümdar olmanın bir gereği sayılmıştır.¹⁴⁵ Bir Beyin kişiliğinde bütün faziletler birleşirse istediği her şey onun

¹⁴² Yusuf Has Hacib, B. 1322, 1988, 2170, 6450.

¹⁴³Turtuşi, s. 262.

¹⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B. 105, 1691, 3427.

¹⁴⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 50.

etrafında toplanır. Konuyla ilgili olarak en güzel açıklamaları yapan Yusuf Has Hâcib eserinde şu tavsiyeleri yapmaktadır. Her türlü fazileti tam olarak elde etmeli, uygunsuz ve olmayacak şeylerden uzak durmalıdır. Böyle bir bey insanların seçkini ve halkın iyisidir. Bütün dünya halkı ona kul olur, o gibi beyler dünyaya hâkim olurlar.¹⁴⁶ Hangi insanda fazilet ve terbiye bulunursa onu bey olarak memlekette yükseltmelidir. Dünya hâkimine binlerce fazilet lâzımdır, bey bu faziletler ile cihanı elde eder.¹⁴⁷ Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et, bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder. Kim faziletli ve asil nesepli olursa, memleketin her tarafında bir çok kimseler ona düşman olurlar.¹⁴⁸ Buradan da anlaşıldığı üzere beyliğin yükselmesi hak ettiği makam ve mevkilere kişinin yükselmesi ve nâminin dünyada yayılması için iyi bir yöneticide mutlaka olması gereken erdemlerden biri de faziletli olmasıdır. Bey gönlü ve dilini doğru, faziletini de yüksek tutmalıdır ki yolunu şaşırmasın, doğru yoldan hiçbir zaman ayrılmazın.

1.4.6. Bey Mütevazi Olmalıdır

İyi bir bey olmanın erdemlerinden biri de mütevazı ve alçak gönüllü olmaktır. Alçak gönüllü ve mütevazı olmayan beyden insanlar elini eteğini çekerler. Bey uzun yıllar iktidarda kalmak, yaşlandığı zaman dahi hürmet ve izzet görmek istiyorsa kesinlikle kibri kalbinden söküp atmalı, alçak gönüllülüğü kendine rehber edinmelidir. Gönlünden geçen dilinden söylediğinle aynı olmalıdır. Tevazu sahibi insanlar her zaman nazik olan, insanları kırmaktan korkan, hassas, duygulu ve saadete ermiş kişilerdir.

Bu konuyla ilgili olarak Kutadgu Bilig'de beye şu nasihatler yapılmaktadır. Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir. Hizmetinde bulunanlar ona çabuk ısınırlar ve gönülden bağlı olurlar, gönülden bağlı olan candan adamlar severek hizmet ederler.¹⁴⁹ Asil alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen gel onu gör ve gönül rahatına kavuş. Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devirde saç ve sakalının ağarması için kendini küçük tut ve mütevazı ol. Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır, haşin ve kibirli insanlar büyüklüğe

¹⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2074, 2075, 2076.

¹⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2165, 3009.

¹⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B. 3013,3416.

¹⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2122, 2123.

ulaşamazlar.¹⁵⁰ Alçak gönüllü kimse insanların kalbini kendisine ısındırır, kötü dilli ve hiddetli kimseler insanları kendisinden uzaklaştırır.¹⁵¹ Öç ve kibri gönülden atmalı, ne varsa dilinde de o olmalıdır. Eğer bir bey olursan, buna karşı tevazu ve nezaket fedakarlığını göze al.¹⁵² Nazik insan saadeti hazmeder, insan nazik olursa devlete lâıyk olur. İnsan sakin tabiatlı olursa ona hâlim denir, nazik kimse kendisini herkese sevdirebilir.¹⁵³ Dolayısıyla iyi bir hükümdarın yukarıda sıraladığımız nitelikleri taşıması onun toplumda daha çok sevilmesine de sebep olacaktır.

Sonuç olarak tavır ve hareketi ile doğru olan, doğru yoldan sapmayıp alçak gönüllü ve tevazu ile söz söyleyen, söylediği sözle yaptığı işler bir olan idareci her zaman kazanır. Öte yandan haddini aşıp, büyük söz söyleyen, kendini beğenmiş, söylediğinle yaptığı birbiriyle uyuşmayan insan her zaman kaybetmeye mahkumdur.

1.4.7. Bey Tok Gözlü ve Hayâ Sahibi Olmalıdır

Kişiyi bütün uygunsuz işlere ulaştıran veya o işlere ulaşmasına engel olan hayâdır. Hayâ sahibi insan, insanların seçkini ve yüksek mertebelisi olduğu için, beyin de kesinlikle hayâ sahibi olması, iyi bir yönetici için olmazsa olmaz özelliklerdendir. Çünkü hayâ sahibi olan bir kişi kesinlikle kötü bir iş yapmadığı gibi münasip olmayan şeylere yaklaşmaz, başkalarına da kaba hareketlerde bulunmaz. Kişide hayâ olmaz ise o insandan dürüst hareket beklemek abes olur. O insan daima küstah ve kötü bir kişiliğe sahip olarak yaşar.

Beyin tok gözlü ve hayâ sahibi olması ile ilgili olarak Hâcib eserinde şu tavsiyeleri yapmaktadır. Bey tok gözlü, hayâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketlerinde açık ve vâzıh davranmalıdır.¹⁵⁴ Bey hayâ sahibi ve insanların seçkini olmalı, hayâ sahibininin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür. Hayâ sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur,yakışmayan hiçbir işe el sürmez.¹⁵⁵ Bey memleketini iyice koruyabilmesi için birde asil hayâ sahibi, yumuşak huylu ve merhametli olmalıdır. İnsanların seçkini hayâ sahibi olanıdır. Hayâ sahibi olan kimse insanların başıdır. Hayâ

¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B. 107, 552, 2233.

¹⁵¹ Yusuf Has Hacib, B. 2295.

¹⁵² Yusuf Has Hacib, B. 3428, 4534.

¹⁵³ Yusuf Has Hacib, B. 2446,2623.

¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2000.

¹⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2005, 2006.

olmazsa, insan küstah ve adi olur, hayâ sahibi insan dürüst hareket eder.¹⁵⁶ İnsanı yakışksız hareketlerden alıkoyan hayâdır. Kötü tabiatlı insanları düzelten de yine hayâdır. Sana gönülden bağlı kimseyi kendine yakın tut, hayâsız kimseleri de kendinden uzak tut, onlardan kendini koru.¹⁵⁷

Buradan da anlaşıldığı gibi iyi bir beyin hayâ sahibi olması, kendini kötü işlerden uzak tutması tek başına yeterli olmaz. Bunun yanında hayâsız kimseler ve hizmetkârlardan da uzak durmalı, onlardan kendini korumalı, kendinden uzak tutmalıdır ki ikbale erebilsin, onların hayâsız hareketlerinden kendini koruyabilsin.

1.4.8. Bey Kötü Alışkanlıklara Sahip Olmamalıdır

İyi ve temiz bir beyde bulunması gereken en önemli erdemlerden biri de onun içki, kumar ve zinadan uzak durmasıdır. Bu konuyla ilgili olarak en sert ve uyarıcı nasihatleri yapan Yusuf Has Hâcib eserinde şöyle demektedir.

Şarap içme, fesada karışma uzak dur, zina yapma, fisk ve ficür ile kara yüzlü olma.¹⁵⁸

Şarap içme, zina etme, kendini koru, ikisi de insana yoksulluk elbisesi giydirebilirler. İçki insanı bin türlü günaha teşvik eder, saadet zinadan kaçır ve zâni'nin yüzüne tükürür.¹⁵⁹

Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır, bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider. Dünya beyleri şarabın tadına alışır, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur. Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse, memleketi bozar ve kendisinde muhtaç duruma düşer.¹⁶⁰

Avam içkiye müptela oldu malı rüzgâr gibi uçtu, bey içkiye müptela olursa memleketi nasıl durur. Yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz, yapılmaması gereken nice işlerde sarhoşken yapılır. Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işlerini düşünmeye ne zaman fırsat bulur. Bey içkiye müptela, müfsit ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur. Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir, bey uygunsuzluk ederse oku kim yola getirir.¹⁶¹ Şarap içme, fesaddan uzak dur, ondan kaç bunlar daima mülke ve beye hâle veren şeylerdir. Bilgili kimse içki içerse bilgisiz olur,

¹⁵⁶ Yusuf Has Hâcib, B. 2169, 2201, 2622.

¹⁵⁷ Yusuf Has Hâcib, B. 2763, 5528.

¹⁵⁸ Yusuf Has Hâcib, B. 1334.

¹⁵⁹ Yusuf Has Hâcib, B. 1337, 1338.

¹⁶⁰ Yusuf Has Hâcib, B. 2091, 2092, 2093.

¹⁶¹ Yusuf Has Hâcib, B. 2097, 2101, 2103, 2106, 2107.

bilgisiz sarhoş olur ise geriye ne kalır. İçki içme, içki içenin saadeti elden gider, içki içenin adı deli ve budalaya çıkar.¹⁶²

Yusuf'un bu kaydına uygun olarak Karahanlı hükümdarların dindarlıkları ve içki içmemeleri ile İslam dünyasında şöhret buldukları¹⁶³ da bilinmektedir. Tüm bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere, içki, kumar, zina fesadla bir tutularak beyin her hareketi ile tebâsına örnek olmak zorunda olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Bey ne yaparsa halkı da onu izlediği için onlarında aynı hareketleri yapacağını bilerek, bu şuur ve sorumluluk içerisinde hareket etme zorunluluğu vardır. Zaten içki, kumar ve zina dinimizce de yasaklanmış büyük günahlardandır. Bu günahları değil bir beyin, normal bir müslüman vatandaşın dahi işlememesi gerekir.

1.4.9. Bey Tatlı Dilli ve Doğru Sözlü Olmalıdır

Kişideki bilgi ve anlayışa tercüman olan dildir. Dil, insanlar arası iletişimi sağlayan en önemli unsurdur. Dil, insanı kıymetlendirir, saadete erdirdiği gibi kıymetten düşürüp başını da derde sokar. Söz bilerek, seçilerek, uygun yer ve ortamda söylenir ise bilgi sayılır ve insanı yüceltir. Söylediği söz veya sahip olduğu bilgiyle insanların çoğu yükselmiş veya alçalmıştır. Bilgisiz insanın söylediği sözler onu her zaman sıkıntıya düşürdüğü gibi hayatına dahi mâl olmaktadır.

Sözün boş yere söylenmemesi gerekir ki fayda getirsin. Boş yere söylenen söz kişiye faydadan çok zarar getirir. Dilini ve gözünü gözeten insan yalan söz söyleyemez. Yalan söz söylemeyen insanında toplum içinde ki itibarı her zaman yüksek olur. Bunun yanında kişinin hangi iş olursa olsun tatlı dili kullanması ve insanlara öyle hitap etmesi gerekir ki saadete erişebilsin. Eski Türk yazıtlarında, “bu sözümde yanlış var mı” diye seslenmek suretiyle hükümdarların her zaman doğruyu söylemeye çalıştıklarını, inanın da onları böyle olmalarını gerektirdiğini biliyoruz.¹⁶⁴

Bey tatlı dilli yumuşak huylu olur iken bütün hareketleri de buna uygun olmalıdır ki büyük küçük toplumda herkes ona itaat etsin, boyun eğsin. Çünkü çatık yüz, acı söz insanları kendinden soğutur ve gönüllerin kendisine karşı kapanmasına ve uzaklaşmasına neden olur.

¹⁶² Yusuf Has Hacib, B. 1434, 2650, 2655.

¹⁶³ Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, s. 50.

¹⁶⁴ Bahaeddin Ögel, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, II, İstanbul, 1971, s.67.

Konuyla ilgili olarak en güzel tavsiyeleri yapan Yusuf Has Hâcib eserinde beye şu nasihatleri yapmaktadır. Fasih dil kullan, dil fasih olur ise insanı yükseltir.¹⁶⁵ İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır, biri iyi iş, diğeri iyi söz. İnsan sözünü dili ile söyler, sözü iyi olursa yüzü parlar.¹⁶⁶ Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki halka faydalı olsun ve güneşi doğsun. Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa saadet o memlekette dolaşamaz kaçır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın.¹⁶⁷ Halk içinde kim nüfuz sahibi olursa onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevazu göstermelidir. Gönlünü ve dilini doğru tut. Çok söz söyleme, kendine hâkim ol ve dilini muhafaza et, çok sözün kıymeti kalmaz.¹⁶⁸

Kısaca konuyu özetleyecek olursak, iyi ve sevilen bir bey işi ve sözü iyi olan, dili devamlı doğruyu söyleyen, tatlı dilli, güler yüzlü, sözü ve hareketi birbirini teyit eden kişi olmalıdır. Sürekli dinlemeli her zaman doğruyu söylemeli, bilgisizlerin konuşmasına ve halkı etkilemesine engel olmalıdır. Bilgili ve âlim olan insanın diline sahip olacağını ve bunun o kişi için önemli bir vasıf olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

İyi ve başarılı bir bey olmanın şartlarından biri de dürüst ve doğru olması, buna paralel olarak beyliğin temelini de dürüst ve doğruluğa dayanmasıdır. Dürüst ve doğru denen kişi düşündüğü ile söylediği, söylediği ile yaptığı bir olan, yani içi dışı aynı olan kimse demektir. İnsanın doğru olması onun mutlu ve saadete ulaşması, her iki dünyada da ikbale ermesi için lâzım olan en önemli özelliktir. Bey dünya ve devlet işleri ile ilgili daima doğruluğu göz önünde bulundurmalı, halka doğru ve dürüst kanunları tatbik etmeyi kendine rehber edinmelidir. Bey ne kadar doğru ve dürüst hareket eder ise, haklıda ona karşı o kadar doğru ve dürüst hareket eder.

Konuyla ilgili en güzel nasihatleri veren Yusuf Has Hâcib, eserinde şöyle demektedir: Doğru ol, dürüst hareket et, doğruluk insanı mes'ud eder. Büyük ve halka baş olmak istersen doğru yoldan şaşma, zenginlik ve dünya nimetleri istersen bunlar doğruluk ile elde edilir. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur. Doğruluğun temeli beyliğin esasıdır.¹⁶⁹ Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse bütün dileklerine kavuşur.

¹⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B. 175.

¹⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B. 181, 275.

¹⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2010, 2012, 2038.

¹⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B. 542, 1278, 4332.

¹⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B. 1289, 1744, 821.

Saadette yükselmek için insana doğruluk lazım gelir, insanlık doğruluğun adıdır. Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse halk için o kadar mes'ud bir devir ve hayat başlar. Doğruluk bir sermayedir ve bütün iyilikler bu sermayenin kârıdır, bu kâr ile insan ebedi tadı bulmuştur.¹⁷⁰ Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketlerin güvenli olsun, saadet ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir. Sağa sola meyiletme doğru dur, gönlünü dürüst tut, doğru olan her iki dünyada da doğruluk bulur.¹⁷¹

İş ve eylemlerinde doğruluktan ayrılmayan bey, Tanrının sevgisini kazanır. Halka kızmış dahi olsa kesinlikle doğruluktan ayrılmaması gerekir. Büyüğe küçüğe karşı daima doğrulukla hükmetmeli ve doğru dürüst olmayan kişilerle de birlikte olmamalıdır. Doğruluğu kendisine imanla eş edinmeli, özünü, sözünü ve gönlünü daima temiz tutarak, insanlar içinde mahcup olmadan alını açık, başı dik bir şekilde gezebilmeyi kendine hedef edinmelidir. Ancak bu şekilde hareket edebilen bey kendini ve halkını saadete erdirebilir, böylece de adı ölümsüzleşir.

1.4.10. Bey Dikkatli ve İhtiyatlı Olmalıdır

Devlet hayatında gafil ve ihmalkâr olmak affedilmez bir kusurdur.¹⁷² Makamında yükselmek, yönetim işlerini başarmak isteyen herkes gerektiği kadar kurnaz ve uyanık olmalıdır. Az bir hile pek çok şiddetten daha hayırlıdır. Kişi aklını kullanarak ister kolay, ister zor olsun her soruna tedbir ile yaklaşması gerekir. Bey tüm işlerinde itidalli ve uyanık olmak zorundadır. Çünkü uyanık olmaz ise bunun cezasını halk çeker. Bir yönetici isterse aklıyla dahice davranır kurnazlık eder, ama isterse de elini eteğini kötü işlere bulaştırarak başını derde sokabilir.

Beydeki ihtiyat ve uyanıklılık ülkenin korunmasında, ülkedeki münferit hareketlerin önlenmesinde ve ülkenin genişletilmesinde en önemli unsurlardan biridir. Konuyla ilgili olarak en önemli ve en güzel bilgileri veren Yusuf Has Hâcib eserinde beye hitaben şu nasihatleri yapmaktadır: Devlet işindeki tedbir ve uyanıklılık, devletin uzun müddet devamı için daima faydalı olmuştur. Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir, bu fayda ile memlekette huzur temin edilir.¹⁷³ Bir memleketin kilidi iki şeyden

¹⁷⁰ Yusuf Has Hacib, B. 822, 865, 455, 2756.

¹⁷¹ Yusuf Has Hacib, B. 2759, 5601.

¹⁷² Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 37.

¹⁷³ Yusuf Has Hacib, B. 440, 448.

ibarettir, biri ihtiyatlılık, biri kanundur. Hangi bey ihtiyatlı ise o memleketini muhafaza eder, düşmana boyun eğdirir ve onu sınımsız bağlar.¹⁷⁴ Beyler ihmalkâr olurlarsa işlerini başaramazlar, bey iyice bilmelidir ki ihmalkârlık ederse, beyliğini devam ettiremez. Bey ihtiyatlı olursa memleketine el dokundurmaz, eğer dokunursa o bu tecavüzü akıl, fikir ve bilgisiyle karşılar.¹⁷⁵ Buna ilaveten beyin uyanıklılığıyla ilgili Turtuşî de “Hilenin ve kurnazın en zayıfı dahi zorbalığın en çok kullanıldığı yöntemlerden daha etkili ve faydalıdır. Azıcık bir temkinlilik dahi acelece yapılmış birçok işten daha sağlıklıdır. Devlet, sonuçlanmış kesinleşmiş bir kararın elçisidir.”¹⁷⁶ der.

Beyin sadece devlet için ihtiyatlı ve uyanık olması tek başına yeterli değildir. Kendisini de gözetmeli kendisi içinde uyanık olup gafil bulunmadan, düşünerek ve ihtiyatla hareket etmelidir. Beyler her yerde kendilerini gözetmelidirler, yemek içmekte ise bilhassa ihtiyat gözünü açmalıdırlar.¹⁷⁷ Bütün doğru ve olgun insanlara güvenmeli, fakat insan daha çok kendi kendisini koruma ve başını gözetmelidir. Sen uyanık ol gafil bulunma ve düşünerek hareket et.¹⁷⁸

Anlaşıldığına göre ihtiyatlı bulunmak, gafil ve ihmalkâr davranmamak, devlet idaresinde pek çok dikkat edilmesi gereken prensipler arasında yer alıyordu.¹⁷⁹ Bey omuzlarına yüklenen ağır yüke karşı ihmalkârlığı ve tedbirli davranmayı hiçbir zaman elden bırakmamalı, gerek devlet işlerinde, gerekse kendisinin ilgili hiçbir konuda gafil olmamalı daima dikkatli ve uyanık olmalıdır ki beyliğin temelleri sağlam olsun. Gerek halkın gerekse kendinin hakkını ancak uyanık olması sayesinde gözetip, koruyabileceğini ve halkın da ihsanını esirgemeyen hizmet ve emeği çok olan koruyup, kollayıcı beye güvenip destek olacağını hiçbir zaman unutmamalıdır.

1.4.11. Bey Zulmetmemelidir ve Öfkesine Yenik Düşmemelidir

Yöneticilik büyük mesuliyet gerektiren, sorumluluğu çok büyük olan bir iştir. Yaptığı her işte Allah rızasını gözetmeli, gazap ve şiddet halinde dahi haktan sapmayan ve kudretli olduğu halde kendisine ait olmayana gasp etmemenin büyük bir erdem

¹⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B, 2015, 2016.

¹⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B 2027, 2029.

¹⁷⁶ Turtuşî, s. 500.

¹⁷⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2833.

¹⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2850, 5163.

¹⁷⁹ Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, s. 51.

olduğunu unutmamalıdır. Hiddet ve kızgınlık kişiyi felakete götüren iki illettir. İnsan hiddetlenince fiziki psikolojisi, şekli, düşünce yapısı tamamen değişir. Ağzından çıkan kulağı duymaz olur. Bu zamanlarda en iyi ilaç Allah'ı anmak ve sabretmektir. Affeden bey tarihe geçer, affetmeyen, kızgınlık ve hiddet gösteren zâlim bey ise sıradanlaşıp, bayağılaşır.

Beyin zulüm yapmaması, yapması halinde halkın uzun süre buna dayanamayacağı¹⁸⁰ ile ilgili olarak Yusuf Has Hâcib şu nasihatleri yapmaktadır. Zâlim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle.¹⁸¹ Ey hükümdar ihsanda bulunurken acele et ve çabuk karar ver, cezalandırmak ve dayak atma hususunda teenni ile hareket et.¹⁸² Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir, fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikal ile uzun yıllar devam ettirilemez. Eğer beyler zâlim ve kötü olursa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden ayrılırlar.¹⁸³

Konuya ilişkin Turtuşi'nin nasihatı ise şöyledir: Otorite sahibi zulmetmeye niyetlendiği yada bizzat zâlim olduğu zaman Allah onun memleketine kıtlık, çarşılarına, ekinlerine, hayvanlarına ve her şeyine mahrumiyet verir. Ama hayır ve adalet ilkesine sarılırsa Rabbin bereketi o hükümdarın memleketi üzerine yağmur gibi yağar.¹⁸⁴

Beyin teb'asına adil davranması, haklıyı haksızdan ayırması ve adalet dağıtması gerekir.¹⁸⁵ Zulümden uzak olması onu ülkesinde sözü geçen biri haline getirir ve böyle bir kişinin yararı toplumun her kesimine dokunur, böyle bir beyin ülkesinde ticaret gelişir, imar faaliyetleri artar, fuhuş yapanlar ve tefeciler perişan olur. Ancak yetki kargaşası, zulüm artınca fesat ülkenin üzerine kara bulut gibi çöker. Ülkede zül yaygınlaşır, toplumu toplum yapan tüm değerler param parça olur, günahlar artar, ülkedeki bereket azalır, insanlarda ümitsizlik ve karamsarlık duyguları baş gösterir.

Sonuç olarak ceza sadece suç işleyen için bir karşılık değil, işleyebilecek olanlar için de bir caydırıcılık unsuru olarak görülmeli, hiçbir zaman baskı ve zulüm aracı olarak görülüp kullanılmamalıdır. Çünkü ülkeler kılıçla elde edilebilir ancak zulümle uzun müddet idare edilemezler. Zulüm memlekette otoriteyi bozduğu gibi kaos çıkarır ve neticede memleketi de hükümdarı da darmadağın eder. Zalim kimse uzun süre devlete

¹⁸⁰ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 37.

¹⁸¹ Yusuf Has Hacib, B. 5505.

¹⁸² Yusuf Has Hacib, B. 5219.

¹⁸³ Yusuf Has Hacib, B. 2427, 2244.

¹⁸⁴ Turtuşi, s. 116.

¹⁸⁵ Nizâmü'l-Mülk, s. 10.

sahip olamaz.¹⁸⁶ Zâlim hükümdar zulmettiği sürece halkına, mazlumlara değil sadece riyakârlara ve yağcılara hâkim olmuş olur. “Zulüm ile abad olanın sonu bedbaht olur” gerçeğini hiçbir zaman unutmamalıdır.

Hiddet ve öfkesine sahip olamayan diktatör ruhlu hükümdarların hem saltanatları hem de tebâası büyük zararlar görür. Çünkü diktatör ruhlu kişi kendi görüşünde ısrar eder ve bu görüşüne karşı gelinmesini asla hazmetmez. Bunun sonucu doğruyu bulup üretmesi, toplum için sağlıklı kararlar verebilmesi mümkün değildir. Öte yandan düşmanları için yaptığı hile ve hamlelerde çok sönük ve etkisiz kalır.

Konunun önemine vurgu yapan Yusuf Has Hâcib eserinde beye şu nasihatleri yapmaktadır: Ey akıllı yiğit öfkeyi kendinden uzaklaştır. Ey bilgili bey hiddetlenme iyi ad kazan. Öfke ve gazap ile işe yaklaşma, eğer yaklaşırsan ömrü heder edersin. Öfke ile kalkan perişanlıkla oturur, insan hiddetlenince işinde yanılır.¹⁸⁷ İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol, beyler hiddetli olursa mülk ve saltanat haleldâr olur. Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma, her iki halde de dişini sık sabret.¹⁸⁸ Öfke ve hiddetine yenik düşmeyi büyük bir acizlik olarak kabul eden Turtuşi bu konuda çok serttir. “Sultana lâzım olan sakin, mülayim tabiat ve itidaldir. Sultan gücünün yetmediğine karşı gazaplanması acizliğinin ifadesidir. Elinin altında bulunanlardan gücü yetirdiklerine karşı gazaplanması ise alçaklıktır.”¹⁸⁹

Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılıyor ki, öfke ve hiddet, temiz huy ve karakterin, sağlıklı kararlar verebilmenin, en önemlisi Allah’ın rızasını kazanabilmenin önündeki en önemli engeldir. Bunun için akıllı bey hiddet ve öfkeden, zâlimane hareketlerden mümkün olduğunca uzak durmalıdır. Zâlim olmasını gerektirecek bir hareketle karşılaştığı zamanda kesinlikle sabretmesini bilmeli ve zâlim olan insanlardan da uzak olmalıdır ki saadete erebilsin, saltanatı kalıcı olsun.

1.4.12. Bey Adil Olmalıdır

Devlet olmanın amacı, beyin varoluş sebebi, tüm faaliyetlerinin hedefi adalettir, adaleti sağlamaktır. Hükümdarın görevi adil olmak ve bununla ilgili olarak iyi kanunlar

¹⁸⁶ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig’teki Toplum ve Devlet Anlayışı”, s. 37.

¹⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B. 322-324.

¹⁸⁸ Yusuf Has Hacib, B. 1414, 1453.

¹⁸⁹ Turtuşi, s. 237.

koyarak milleti adaletle idare etmektir.¹⁹⁰ Devletteki diğerk tüm iş ve işlemler hep bunu sağlamaya yönelik olan vasıtalarlardır. Yani gözetilmesi şart olan en önemli kural adalettir. Bunun için adalet mülkün temeli, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesindeki en temel etkindir. İster nebevi ister salâhi olsun tüm devletlerin varoluşundaki asıl sebep budur ve otorite ancak adaleti hâkim kılmakla sağlanabilir.

Adalet Allah'ın yeryüzünde ki terazisidir. Zayıfın hakkı, güçlüden adaletle alınabilir. Adalet sadece tebâ arasında değil, hükümdar ile yönetilenler arasında da geçerlidir.¹⁹¹ Onun için diyebiliriz ki “adalet ve beyin adaletli oluşu” tezimizin ruhunu oluşturan en önemli konu olup incelediğimiz kitapta da üstüne basılarak vurgulanmıştır.

Bir düzen sıkıntılı cefa dolu olsa da adaletin olmadığı ortamdaki daha hayırlıdır. Öte yandan bey tebâasına adil davranan önderin bir günlük ameli abidlerin elli yıllık ibadetlerinden daha üstün olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Adil ve insafli olan Bey muhakkak ki esirgeyici olur, buna paralel olarak da reayanın işi güzel bir şekilde hallolarak, toplumda huzur ve güven tesis edilir.

Konuyla ilgili Hâcib eserinde şöyle demektedir: Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. Adaletle iş gör buna gayret et, hiçbir zaman zulüm etme, tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür. Bütün faziletlerde üstün olmalı, halka karşı adaletle muamele etmelidir.¹⁹²

Beyi bey yapan halk üzerindeki otoritesini perçinleyen en önemli unsur kuvvetli ve âdil hüküm vermesidir. Çünkü kuvvetli hüküm beyler için binlerce kişilik ordudan daha iyidir. Bey verdiği hükmün arkasında durmalı sonuna kadar da uygulayıcısı ve takipçisi olmalıdır. Ancak bu durum, kıldan ince kılıçtan keskin bir husustur. Vereceği hükümler halkın lehine olmalı, onları ezip incitmeyecek şekilde olmalıdır. Bu konuyla ilgili Hâcib eserinde şöyle demektedir: Memleketin direği sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa memleketi ve idaresi düzene girer, Bey huzura kavuşur. Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı

¹⁹⁰ Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, s. 52.

¹⁹¹ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik” O.K.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1968, s.28.

¹⁹² Yusuf Has Hacib, B. 1435, 1451, 2171.

korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa. O halkın içine ateş atmış olur, memleketi bozulur ve beyliğin temeli yıkılır.¹⁹³

Hukuk devletinde, devlet ancak adil kanunlarla ayakta durabilir. Hukukun üstünlüğü toplumda benimsenmeli,¹⁹⁴ sadece vatandaş değil yönetenlerde hukuka bağlı kalmalı, hukuk herkese ve aynı şekilde uygulanmalı, kişilere itiraz hakkı tanınarak haksızlıkların en kısa sürede giderilmesine çalışılmalıdır. Çünkü adalet sayesinde toplumsal düzen sağlanarak, kişiler zenginleşecek buda devletin zenginleşmesine yol açacaktır. Böylece de toplumdaki siyasi kurum ve kuralların meşruiyeti güçlenecektir.

Bey halkı barış içinde yaşatmak, Allah'ın dinine çağırmak, her türlü ihtiyaçlarını gidermek ve işleri düzene koyma hususunda, peygamberlerin vekili gibidir. Adil olan bir hükümdarın merteye olarak üzerinde sadece peygamberler ve melekler vardır. Dolayısıyla bu makamda olan kişilerin de hesabı ona göre olacaktır. Yani adaletli yönetim yapıp yapmadığı, halkına karşı iyiliğin yolları ve insaf ölçüleri hususunda titiz olup olmadığı hususlarında sorgulanacaktır. Bunun yanında hükümdar adının ve şanının yayılmasını, Allah katında üstün makama sahip olmak istiyorsa adaletten daha etkili bir vasıta yoktur. Adil hükümdar rahmetle, zâlim hükümdar ise lânetle anılır.

Bey, adil davranmaya önce yakınlarından ve dostlarından başlayarak daha sonra bunu tüm toplumun her katmanına yayması gerekir. Böylece adil hükümdarın faydası toplumda ki herkese dokunmuş olur. Bunun sayesinde ülkeler gelişip güzelleşir, insanlar Allah'a yakınlaşır, yönetilenler arasında adaletle hükmetmek ilkesi yaygınlaşarak, insanlar Kut ölçüsünü hayatlarına hâkim kılarlar ve birbirleriyle olan işlerinde hakkı üstün tutarlar.

Bey, devlet yönetiminde tek başına adil olması ve adaletle hüküm vermesi yeterli değildir. Onun hizmetkârları, atadığı devlet görevlileri de en az kendisi kadar adil olmayı ve adaletle iş yapmayı prensip edinmiş kimseler olmalıdır ki kendi adaleti gölgelenmesin. Bu devlet görevlileri hak ile hükmederek adaletli ve samimi iş görmelidirler ki Beyin adaleti ülkenin en ücra yerine kadar intikal edebilsin. Çünkü Beyin adaletini, otoritesini ve kanunların uygulanışını ülkenin her tarafında sağlayacak olan bu devlet görevlileridir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, devletin ve beyin varlık sebebi olan adalet hükümdarı ve devleti her türlü beladan, musibetten koruyan, bunları saadete eriştiren kalkan ve

¹⁹³ Yusuf Has Hacib, B. 2132-2137.

¹⁹⁴ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s.37.

vasıtaadır. Bu bilinçle bey otoritesini sağlarken suç işleyene sert davranmalı, iyileri ödüllendirerek daima doğru olmalı ve adaletten hiçbir zaman ayrılmadığı gibi bu hususta en küçük bir taviz dahi vermemelidir.

BÖLÜM 2: BEYİN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ GÖREVLERİ

2.1. Beyin Devlet Yönetimindeki Görevleri

2.1.1. Bey, Halkı Tok, Ülkeyi Bayındır, Hazineyi Zengin Tutmalıdır

Beyin en önemli asli görevlerinin başında gelir-gideri iyi hesap ederek, adil bir şekilde vergiyi toplamak gelir. Siyâset-Nâme'de; “Amilleri ve onların muamelelerini gelir giderleri (dahlûlharç) bilmek, gelir paralarına (Emval) dikkat etmek, güçlendirmek için hazineler ve erzak depoları (zahâir) kurmak, düşmanların hücumlarını def etmek padişahın asli vazifeleridir¹⁹⁵ demektedir.

Vergiler yoluyla toplanan para hazineye getirilip, burada ayarı kontrol edilir ve tartıcının (vezzân) huzurunda teslim edilir. Teslim edildiğine dair de vesika (hüccet) alınır. Maaş ve askere para vermek için Bust'e ve Sistan'a ödeme emri (berat) yazdırılır. Buradan da şu anlaşılmaktadır. Bey masraflarını mutlaka gelirlerine göre ayarlamalı, hazinesinin doluluğuna güvenmemelidir.

Kutadgu Bilig konuyla ilgili olarak: İradına göre masrafını ayarla, masrafına göre derhal, iradını tanzim et. Hazinem çok diye bu mala güvenme, hizmetkârım ve askerim çok diye gururlanma. Başkasının gönlüne bakma, herkes kendi istifadesini kollar, memleket menfaatini ara ve kendini zorla fena duruma düşürme.¹⁹⁶ diye öğüt vermektedir.

2.1.2. Bey Devleti Adil Kanunlarla Yönetmelidir

Güçlü bir devlet yönetiminin en temel şartlarından biri de beyin kanun ve adaletle ülkeyi yönetmesidir. Asıl amaç adaletin sağlanmasıdır, kanun ise adaletin sağlanmasına yardımcı olan bir araçtır. Hükümdar adil olmalı ve adil kanunlar koyarak halkı adaletle yönetmelidir. ¹⁹⁷ Devlet adaletli olarak yapılmış kanunlarla ayakta durur. Kanun adaleti sağlayan bir vasıta, halkla hükümdar arasında ki en kuvvetli bağıdır. Bu kuvvetin

¹⁹⁵ Nizâmü'l-Mülk, s.158.

¹⁹⁶ Yusuf Has Hacib, B.4538, 5214, 5537.

¹⁹⁷ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı”, s. 37.

derecesi halkın beye verdiği destektir. Yani halkın verdiği destek arttıkça bağ güçlenir, azaldıkça zayıflar.

Tezimizde incelediğimiz eserde beyin adaletle kanun yapmasını öğütlemişler, devlet yönetiminde bu hususun olmazsa olmaz bir unsur olduğunu vurgulamışlardır. Yusuf Has Hâcib eserinin birçok yerinde bu konuyla ilgili olarak adeta her biri bir atasözü mahiyetinde olan beye nasihat verici beyitler yazmıştır. Şöyle ki; Kötü teamül kurma, iyi kanun koy, ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur.¹⁹⁸ Ey Kanun yapan iyi kanun koy, kötü kanun yapan kimse, daha hayattayken ölmüş demektir. Ey hâkim devlet adamı, kötü teamül koyma, kötü kanunlarla dünyaya hükmedilmez. Bir kimse kendi zamanında kötü teamül vaz ederse, kendisinden sonra kötü bir nâm bırakmış demektir. Bir kimse iyi kanun vaz edip bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir.¹⁹⁹

Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar, kanun-sudur, akarsa nimet yetişir. Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanuna doğru yürütülmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer, zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur. Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur.²⁰⁰ Malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir, halkın zengin olması içinde, doğru kanunlar konulmalıdır. Beylik çok iyi bir şeydir. Fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır.²⁰¹

Halkın içinde yükselip, ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar tatbik etmeli. Beyler örf ve kanuna riayet ederlerse, halkta örf ve kanuna itaat eder. Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu o adını kanunla yükseltti. Kanunlara riayet eden bey, gerçekten bir saadettir. Onun saadetinden herkes kendisine hisse alır. Sen her vakit doğrulukla hükmet, beylik kanun ile ayakta durur. Fakir, dul ve yetimleri kolla, bunları korumak, kanunu gerçekten tatbik etmek demektir. İyi kanun çok güzeldir, beylik kanun ile ayakta durur.²⁰² Bu durum bize eski Türk telakkisinin bu konuda da devam ettiğini²⁰³ göstermektedir. Aslında Yusuf yöneticinin sahip olması gerekir diye ileri sürdüğü

¹⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B.1456.

¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B. 1458-1461.

²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2017, 2032, 2033, 2034, 2036.

²⁰¹ Yusuf Has Hacib, B. 2058, 454.

²⁰² Yusuf Has Hacib, 545, 2111, 103, 3461, 5285, 5302,5944.

²⁰³ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 59.

niteliklerle, Farabi'nin "El-Medinetü'l Fazıla" adlı eserinde "Medine Reisi"nin sahip olması gereken özellikler arasında bir benzerlik bulunmaktadır.²⁰⁴

Görüldüğü gibi beyin devlet yönetimindeki en önemli görevlerinden biri de adaletli kanunlar koyarak ülkeyi yönetmek, bunun neticesinde de hem dünya saadetini hem ahiret saadetini kazanarak toplumu huzur içinde yaşatmayı başarmaktır.

2.1.3. Bey Sürekli Olarak Fetihler Yapmalı, Güçlü ve Karnı Tok Bir Orduya Sahip Olmalıdır

2.1.3.1. Güçlü Bir Ordunun Özellikleri

Savaş gücü ile devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler gerçekleştirmek tarihi geleneğe uygun olarak hükümdarın en önemli vazifelerindedir.²⁰⁵ Hükümdarlar aynı zamanda ordunun başkomutanıdır.²⁰⁶ Türklerde devlet içindeki en önemli kurum hiç şüphesiz ordudur. Devleti bir bina olarak kabul eder isek, ordu bu binanın temelidir. Temel ne kadar sağlam olursa., binada o kadar sağlam olur. Ama bu temel gevşer ve zayıflarsa şüphesiz binada sallanır ve yıkılır. Ordusuz devlet ve otorite olmaz. Otoritenin dayanağı ordudur. Ancak mal ve imkân olmadan da ordu toparlanamaz.

Ordu devletin kalesidir, sığınağıdır. Devlet denen çadırın kazıkları gibidir. Askerler ülkeyi düşmandan koruyan, şehrin kapılarını vatandaşın, ırzını, namusunu, yurdun tüm zenginliklerinin muhafızlarıdır. Onlar zor zamanlarda yetişen güç, Müslümanların elinden tutan yardım eli, düşmanın önünde eğilmeyen bilek ve bağrına saplanan oktur. Bunlar sayesinde ülkede asayiş sağlanır, sınır boyları kâfir çapulculardan muhafaza edilir. Böyle ulvi bir görevi yerine getiren ordu, yeryüzünün bekçisi, düşmanın korkusu, beyin güvencesi, halkın ise gururudur.

Orduda ki temel kurala askerlerin kumandanlarına az muhalefet etmeleri, verilen emirleri derhal yerine getirmeleridir. Ordu içerisinde hiyerarşi çok önemlidir. Asker isteklerini kendi söylememeli üstlerine iletip kumandana öylece iletilmelidir.²⁰⁷ Bu bir orduyu ayakta tutan temel direktir. Çünkü bir orduda ihtilaf varsa zafere erişmek

²⁰⁴ Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 38.

²⁰⁵ Bahaeddin Ögel, "Türk Kültürünün Gelişme Çağları", II, s. 68.

²⁰⁶ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 64.

²⁰⁷ Nizâmü'l-Mülk, s. 86.

mümkün değildir. Üzerinde ittifak edilmeyen bir kumandanında başarılı olması mümkün değildir. Zaferin başı ittifak etmek, mağlubiyetin başı ise ayrılık ve ihtilaftır. Ordunun görevi nasıl olması gerektiği, ordu mensuplarının özellikleri, beyin ordusu için neler yapması gerektiği, savaş şekil ve taktikleri, ordu kumandanının özellikleri ve daha birçok konuda incelediğimiz eserde geniş ve detaylı bilgi verilmiştir.

Kutadgu Bilig'de, gerek ordu mensuplarına, gerekse beye yönelik olarak yaptığı nasihatlerde Yusuf şöyle demektedir: Dünya hâkimi hâkim bey niçin hazine toplar, asker nerede ise oradan hazır hazine alır. Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır, askeri beslemek içinde çok mal ve servete ihtiyaç vardır.²⁰⁸ Orduya ödenecek para belli edilmelidir.²⁰⁹ Hangi bey askeri memnun etmezse kılıçta kınında çıkmaz. Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar, kılıçsız, gafil bey memleketine sahip olamaz. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir, halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.²¹⁰ Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendine muhafız yap, kılık bekçi olursa, bey rahata kavuşur. Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz kılıç kınına girerse Beyin huzuru kaçır. Ey bey, kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendinde daima sevinç içinde yaşa.²¹¹ Korkak kimseler orduyu bozarlar, ordu bozulursa, askerler birbirini ifsat ederler.

Harpte cesur yiğitler dayanmalı, düşman at salarsa hemen toplanmalıdır.²¹² Harpçi her vakit silah taşıyan kimsedir, o düşmanı vurur ve zafer kazanır. Onun tuzu-ekmeği ve yemeği bol, atı elbisesi ve silahı da buna denk olmalıdır. Çok adama lüzum yoktur, fakat asker seçme olmalı, asker seçme olduğu gibi onun silahı da tavrı olmalıdır. Kalabalık ordu yayılınca, içinden karışır, nizama sokulamaz. Orduda seçme ve iyi silahlı yiğitler lâzımdır.²¹³

Nizâmü'l-Mülk'e göre bütün ordu aynı soydan olmamalıdır. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması²¹⁴ başarı için gereklidir. Yusuf ordunun niteliklerini sıralarken devamla şöyle der: Asker isteme, seçme asker iste, askerin seçkin ve tam teçhizatlı olmasını iste. Az sayıda ve muntazam bir ordu, çoğa nöbetle, daha iyidir, çok kimseler

²⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2056, 2057.

²⁰⁹ Nizâmü'l-Mülk, s. 71.

²¹⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2138- 2140.

²¹¹ Yusuf Has Hacib, B. 2143-2145.

²¹² Yusuf Has Hacib, B. 2284, 2285.

²¹³ Yusuf Has Hacib, B. 2316, 2317, 2332, 2336, 2337.

²¹⁴ Nizâmü'l-Mülk, s. 72.

çok askerle bozguna uğradılar.²¹⁵ Tatlı dil ve güler yüz ile onlara mal vermelidir. Bu üç şey insan için iyi bir ananedir. İnsanlık yapan, itimat kazanan ve cömert olan insana, tuz ekmek hakkı diye, askerler bunun hakkını öderler. Beylerin kudret ve kuvveti asker ile belli olur, beyler asker ile düğümleri çözer.²¹⁶

Hazine ve ordunun güçlü olması beyin hâkimiyetini ve bölgesinde kalıcılığını da beraberinde getirmektedir. Yusuf Has Hacib'in bu konuda hazineye ne gerek çok asker lâzım beyin zenginliğine gerek yok, halk tok olmalıdır. Asker buldukça, beylerde memleket eksik olmaz. Asker olmasa, bey memleketine uzun müddet hâkim kalmaz. Hazine ve ordu beylerin kuvvetini teşkil eder, bu ikisi ile insan kendi öcünü alır. Bu ikisi ile bey büyüklük bulur. Bu ikisi bir araya gelirse, beylik tacı azamet kazanır.²¹⁷ demesi bu tezi desteklemektedir.

Görülüyor ki savaş ve düşman ülkelerini fethetmek bir gelir kaynağı olarak telakki edilmekte ise de bu, askeri ve halkı doyurmak, onlara doyumluluk sağlamak için öngörülmektedir.²¹⁸

Tüm bu açıklamaların yanında bir diğer önemli hususta başarılı ve akıllı bir devlet başkanın ordusunu sürekli ve sık sık denetleyerek, ihtiyaçlarını derhal karşılamalı ve ordu içindeki herkesi katlandığı zorluğa göre ödüllendirmelidir. Orduya fazla geniş davranılmamalı ki beye ihtiyacı olmayacak hale gelmesinler. Ancak onlara cimrilik edip sıkı da davranılmamalı ki hükümdardan bıkip kaçmasınlar. Orta derece bir maaş bağlanarak, fazla maaş verip şımarmaları engellenmelidir.

Buradan da anlaşılacağı üzere Türk ordusunun temelini tarihin her devrinde disiplin teşkil etmiştir. Disiplinsizliğe hiçbir zaman hiçbir yönetici tarafından prim verilmemiştir. Ancak disiplinli ordular başarıya ulaşabilir.

2.1.3.2. Savaştan Önce ve Savaş Sonrasında Yapılması Gerekenler

Bir ülke ile savaş yapılmasına karar verildiği andan itibaren öncelikle istihbarata önem verilerek, karşı tarafta ne olup bittiğinden ve düşmanın gücü kuvveti, ordusunun şekli hakkında teferruatlı bilgi edinilmeye çalışılmalı ve işin planlarını bu bilgilere göre

²¹⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2339, 2340.

²¹⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2405, 2321, 3006.

²¹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 3031, 3032, 5462, 5463.

²¹⁸ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 65.

tanzim edilmelidir. Ordunun konaklayacağı yerler tespit edilmeli, muhafız alayının düzenlenmesi yapılmalı, buralara nöbetçiler bırakılmalıdır. Öncü ve keşif kolları seçip ayrılmalı, bunlar düşmanın kalabalık öncü kuvvetlerini üzerine gönderilmelidir. Eğer saldırmak icap ederse, geri dönüp hücum edilmelidir. Asker tanzim ve tertip edilerek muhafız alayı oluşturulmalı, hiç kimse geride kalmadan veya öne geçmeden beraberlik içinde hareket edilmelidir. Yakışıklı ve güzel yüzlü gulamlar satın alınmalıdır.²¹⁹

Karargah kurulurken çok dikkat edilmeli, güvenli bir yer seçilerek asker toplu bir halde bulundurulmalı ve karargahtan uzaklaştırılmamalıdır. Düşmanın ne tür iş yapan özellikli adamları var ise kendi saflarında da bu insanlardan mutlaka olmasının sağlanması, düşman hilelerinin bilinmesi açısından son derece önemlidir. Casuslar kanalıyla saat saat düşmanın ne yaptığı ne ettiği, planlarının ne olduğu, hangi planların peşinden koştuğu mutlaka öğrenilmelidir. Düşman askeri içinde kumandanlarını korkutacak, sindirecek hilelere başvurulmalı, onların ihtiraslarını arttıracak hediyeler verilerek bazı önemli bölgelerin yönetiminin kendilerine verileceği imajı uyandırılmalıdır. Dillerde kafa karıştıran fermanlar dolaşmalı, düşman askeri arasına çeşitli yalan haberler salınarak ordunun bulunduğu yer ve çeşitli asılsız haberlerle ilgili olarak yazılı kâğıtlar taşıyan oklar atılmalıdır ki düşmanın yanıltılması sağlansın.

Bey cesaret ve savaşçılığında çok, hilesine, cüretine ve tedbirine güvenmelidir. Çünkü harp öfke ve taşkınlığa karşı savaş demektir ve ancak tedbirle ganimete dönüşür. Çünkü şiddet ve savaşçılığın en övgüye lâyık olanı, beraberinde tecrübe ve hile bulunanıdır.

Kutadgu Bilig’de hile bilmesi ve bunu kurnazlıkla uygulanması istenen tek devlet görevlisi ordunun başında bulunan komutandır. Bu da köklerini, ancak savaşta hile uygulanabileceğine inanan hatta savaşı bir hile olarak gören Türk geleneğinde bulunmaktadır.²²⁰ Eski Türk savaş taktiğinin hile üzerine kurulu olduğunu²²¹ pek çok kaynakta bulmak mümkündür.

Tedbir cesaretin dizgini, öfke ve acelecilik ise güç ve cengaverliğin düşmanıdır. Tüm akıllı insanlar nezdinde harp hileden ibarettir. En son uygulanması gereken bölüklerin karşı karşıya gelmesi, yüz yüze savaşmaktır. Zaferi elde etmek için ise her türlü hileye başvurulmalıdır. Her şeyden önce düşmana karşı, hile ve hud’aya başvurulmalıdır. İkincisi,

²¹⁹Nizâmü’l-Mülk, s. 87.

²²⁰ Şerif Başta, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, Türk Kültürü, C.2, Sayı: 22,1964, s.41.

²²¹ El- Câhiz, “Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri”, Çev., Ramazan Şeşen, TKAE, Ankara,1988, s. 87.

ihtiyatlılık ve uyanıklılıktır, harpte her kim ihtiyatlı davranırsa o galip gelir. Harpte kim ihtiyatlı ve uyanık bulunursa, hiç şüphesiz düşmanı o felakete uğratar. Eğer düşmanın askeri çok ve seninki daha az ise savaşa acele etme ve ona göre tedbir al. Anlaşmak imkânı, varsa onunla anlaş, yok ise zırhını giy, düşmana sıkı sıkıya yapış ve güreş.²²²

Kumandanlar ve emirler son derece dikkatli bir şekilde seçilmelidir. Mesuliyet teslim edilen kimse bulunduğu grubun en şerefli, akıllısı ve saygı göstereni olmalıdır. Ordunun başında cesur, cüretkâr, akıllı ve zeki kimseler bulunmalıdır. Askeri yöneten kişi silah kullanmasını iyi bilmeli, soğukkanlı olmalı, vurduğu zaman indirmelidir. Ordu kumandanının taşıdığı nişan, alamet, bayrak ve benzeri şeyler saklanmalıdır. Çünkü düşman bunları tanıyarak onları öldürmeye yeltenebilir.

Kumandanlar düşmanın pusu kurarak öldürmemesi için yerini gizli tutmalı, gece gündüz aynı çadırda kalmamalı, sürekli üniforma ve yer değiştirmelidir. Zaman zaman muhafızlarıyla birlikte gezerek düşman gözcülerine de görüntü vermeyi unutmamalıdır. Savaş hazırlıkları mümkün olduğunca saklanabilmesi için gece yapılmalı, arazi elverişli ise çeşitli tuzaklar kurulmalıdır. Küçük rütbeli kimseler büyük rütbeli kimselerin arasına girmemeli, uzak ve dışarıda bulunan kuvvetler yakına getirilmemelidir.

Savaş meydanlarında uygulanan ordu ve savaş tekniklerine gelince; Eski İslam öncesi Türk devletleri tekniğiyle, Arap devletleri tekniklerinden tamamen farklı olan ancak bunların karışımından oluşmuş kendine münhasır orijinal bir tekniktir. Bu teknik Türkler tarafından daha da geliştirilerek nev-i şahsa münhasır bir savaş tekniği haline dönüştürülmüştür. Bu tekniğe göre ordunun ortası boşaltılır ve geriye doğru çekilerek tek bir çizgi gibi gözükmeye sağlanır. Düşman ortaya doğru girip, ilerlerse sağ ve sol kanatlar birleşerek orta alana girmiş olan düşman kuvvetleri imha edilir. Bu geleneksel “Hilal” adı verilen Türk savaş taktiğidir.

Savaşın yapılış şekliyle ilgili olarak Hâcib eserinde şu tavsiyeleri yapmaktadır; Öne ve arkaya emin kimseler koy, bir kısmını da sağa ve sola yerleştir. Askerler yaklaşır, erler birbirleri ile harbe tutuşunca, herkes kendi karşısındaki ile harp etmeli ve nara atmalıdır. İlk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı, yaklaşınca ve yüz yüze gelince de süngü ile hücum etmelidir. Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş, dişle, tırnakla saldır, yakasından tut yapış. Dayan düşmana hiçbir suretle arka verme, düşmanı vur veya vuruşarak orda öl.²²³

²²² Yusuf Has Hacib, B.2356-2360.

²²³ Yusuf Has Hacib, B. 2374-2378.

Savaşın neticesinde ise beyin yapacaklarının neler olduğu hususunda ise en güzel bilgi Kutadgu Bilig’de verilmektedir. Bir kimse bir yararlılık gösterirse, ona derhal mükafatını vermeli ve bununla onun yüzünü güldürmelidir.²²⁴ Yaralanan varsa, sen bakıp, tedavi ettir, esir olan varsa kurtar, geri al. Eğer ölen olursa hürmetle kaldır, çoluk çocuğu varsa, onlara haklarını ver. Askerler bunu görünce sevinirler, savaş günlerinde de sevgili canlarını feda ederler.²²⁵

2.1.3.3. Bey İyi Bir Ordu Komutanı Seçmelidir

Beyin otoritesinin devamı ve ülkesinin güvende olması güçlü bir orduyla mümkündür. Ordunun başındaki komutana Sipehsalâr denir. Sipehsalâr, Serasker askerin en büyük amiri yerinde kullanılan bir tabirdir. Bugünkü manada Genelkurmay Başkanı görevinde bulunan Sipehsalâr ordu kumandanı adıyla bilinir.²²⁶

Mülki ve askeri büyük kudret ve salâhiyetlere sahip olan Sipehsâlârlık vazifesi başında bulunanlar hemen hemen vezire yakın bir nüfuza sahip olmaktadır. “Sipehsâlârlık makamına muhtemelen gulamlıktan yetişen bir asker veya sipehsâlârlık yapmış birinin oğlu geliyordu.”²²⁷

Sipehsâlârlık makamına gelmiş birinin liyakat, kabiliyet ve dirayet olarak üstün vasıflara sahip olduğu görülüyor. Bu özelliklerinden dolayı da hükümdarın büyükleri ve ileri gelenlerin katıldığı Barr-ı Hassa iştirak ediyordu.²²⁸ Sipehsâlârlık genelde tecrübeli ihtiyarlara, savaş deneyimi olan kişilere verilirdi. Sipehsalâr olan kişiler aynı zamanda o mintikanın valisi olarak ta görev yapmakta idiler. Devlet merkezinde emiri Sipehsâlârlar namı ile bir başkumandan bulunmakta idi. Osmanlı devletinde de bu sistem aynen devam etmiş, ancak adı “Beylerbeyi” olmuştur.

Beyin yönetiminde başarılı olabilmesi için fetihler yaparak yeni topraklar ve ganimetler kazanması şarttır. Bunun için de güçlü, modernize olmuş ve disiplinli bir orduya ihtiyacı vardır. Ancak buda tek başına yeterli değildir. Bu ordunun başarılı bir şekilde zaferler kazanabilmesi için yetenekli ve en az Beyinki kadar özelliklere sahip özellikleri olan bir ordu kumandanının olması şarttır.

²²⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2398.

²²⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2402-2404.

²²⁶ İbrahim Kafesoğlu, “Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, s.158.

²²⁷ Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihi”, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s. 150.

²²⁸ Mehmet Altay Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, C. III, s. 117.

Ordu kumandanında bulunması gereken özelliklerin neler olduğu konusunda teferruatlı bilgiyi Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inde bulmaktayız. Hâcib eserinde bu özelliklerle ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır: Bu işe çok çevik, sert, tecrübeli tam ve pek yürekli bir adam lâzımdır. Orduya kumanda, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir. Bu iş için seçkin insan lâzımdır. İhmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için o ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır.

Cömert, cesur, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır. Etrafına en seçkin kimselerin toplanması için, ordu başında bulunan insanın çok cömert olması lâzımdır. O bütün malını askere dağıtmalı ve birçok kimseleri dost ve silah arkadaşı edinmelidir. Kendisine bir at, giyim ve silah ayırması kâfidir. Meşhur olup, dünyaya nam salmak ona yeter.²²⁹ O bütün arzusunu kılıcı ile istemelidir. Vurmalı, almalı, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir. Silah arkadaşlarını yedirip içirmeli ve giydirip, kuşatmalı, onlara çok at koşum, köle ve cariye ihsan etmelidir.²³⁰ O çok cesur, zeki ve aynı zamanda da mert ve geniş yürekli olmalıdır. Kumandan haysiyet sahibi olmalıdır. O şerefi için düşmana karşı koyar ve intikamını almadan, ondan yüz çevirmez. Kumandan iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olmalıdır. O böylelikle kendini halka sevdirebilir.²³¹

Ordu kumandanı mağrur olursa, şüphesiz düşmandan dayak yer. Namlı ve şöhretli olması ve adının yayılması için cesur, heybetli, saç-sakalı düzgün ve mert insan olması lâzımdır. Ordu kumandanı siyaset etmesini bilmeli, ordu işi siyasete bağlı olur. Siyaset tatbik edilirse, ordu başsız kalmaz, ordu başlı olursa, asker birbirine bağlı kalır.²³² Onun yüreği harpte aslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir.²³³ Söyledikleri doğru olmalı ve sözüne emniyet edilmelidir, büyükler yalancı olursa halkın itimadı kalmaz. İkincisi cömert olmalı, ihsanda bulunmalıdır. Bir şeyler almağı adet edinen hiçbir kimse hasisin etrafında toplanmaz. Üçüncüsü cesur ve

²²⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2271-2277.

²³⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2279, 2280.

²³¹ Yusuf Has Hacib, B. 2282, 2290, 2294.

²³² Yusuf Has Hacib, B., 2296, 2298, 2300, 2301.

²³³ Yusuf Has Hacib, B. 2310- 2314.

göğsü pek olmalıdır. Korkan kimse düşmanı görünce hastalanarak yatağa düşer. Dördüncüsü, hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir.²³⁴

Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, ordu kumandanının sahip olması gereken özelliklerin, beyin, vezirin, sahip olması gereken özellikler ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bu özelliklerden bir veya birkaçının olmayışı o kumandanın başarısı, hâkimiyeti, yönetim kabiliyetini ve askerleri üzerindeki otoritesini olumsuz yönde etkileyeceği muhakkaktır.

2.1.4. Bey Ülkesinin ve Ticaret Yollarının Güvenliğini Tam Olarak Sağlamalıdır

Beyin başarılı bir yönetim ölçütlerinin en önemlilerinden biri de, ülkesinin emniyetini ve ticaret yollarının güvenliğini tam ve eksiksiz olarak sağlaması gelmektedir. Çünkü bu güvenlik konusunun, gerek beyin otoritesi gerekse, ticaret gelirlerinden dolayı hazine konusuyla doğrudan ilgisi vardır. Çünkü ülkesinde emniyet ve güvenliği tam olarak sağlayamayan beyin otoritesi olmayacağı gibi ticareti ve bu yolla elde ettiği gelirleri de son derece az olacaktır.

Bu konuyla ilgili olarak Kutadgu Bilig’de şu nasihatler yapılmıştır: Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldırı, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin. Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyaletlerde, bir tane yol kesen şaki bırakma. Kötüyü, ceza vererek doğru yola getir, kötüye kötü muamele lâyıktır, sende öyle yap. İyinin serbest dolaşabilmesi için kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır.²³⁵

Ticaretin gelişebilmesi, bundan da devletin sağlıklı ve bol vergi alabilmesi, ticaret yollarının güvenliğine ve bu yollar üzerinde ticaret erbabına verilen hizmet ve imkâna bağlıdır. Dolayısıyla bir yandan bu yollar üzerindeki güvenlik sağlanırken, bir yandan da kervansaraylar, hanlar, hamamlar, köprüler yapılarak, bu yol üzerinde faaliyet gösteren ticaret erbabının rahat ve kolay ticaret yapması imkânı sağlanmalıdır.

Halkın mutluluğu, beyine duyduğu güven ülkenin güvenliğiyle doğru orantılıdır. Yani güvenlik en uç noktalara kadar sağlanmış, asayiş tesis edilmiş ise halk huzur içinde yaşar, beyine güven duyar, devlete karşı olan vatandaşlık görevlerini isteyerek ve eksiksiz olarak yerine getirir.

²³⁴ Yusuf Has Hacib, B., 2334, 2335, 2326, 2327.

²³⁵ Yusuf Has Hacib, B.5546-5549.

2.1.5. Bey Merkezde Güçlü Bir Teşkilat Kurmalıdır

Bey devletin merkezinde güçlü bir teşkilat yapılanması oluşturarak adeta bir yönetici ekip kurmalıdır. Bu ekibin en önemli bürokratları Vezir, Hacib, Hazinedar, Kâtip ve Elçidir.

2.1.5.1. Vezirin Özellikleri ve Görevleri

Vezir kelime anlamı olarak Kamus-ı Türki'de“Hükümdarın vekili olup Umur-u devlete bakan zat olarak geçmektedir.²³⁶ Lûgat manası yardımcı demek olan vezir yük manasına da geldiği için devlet yükünü taşıyan anlamına da gelir.²³⁷ KarahanlıDevleti döneminde, hükümdar adına çeşitli devlet işlerini yürütmekle görevli merkez teşkilatının başında Türkçe ünvanı “Yuğruş” olan bir vezirin bulunduğu bilinmektedir.²³⁸

Vezirlik makamı memleketin temellerini sağlam tutmak için vardır. Vezirlik makamı beye kusurlarını söylemek, eksiklerin gidermek için vardır ki bey yarım kalan meziyetlerini tamamlasın övülen yerlerini çoğaltsın. Vezir ağırlık demektir. Böylece vezir ağırlıklar kaldıran vebal altına giren demektir.²³⁹

Devlet yönetiminde hükümdardan başka devlet yönetimine sahip olan vezir Divan-ı Saltanat (Büyük Divan) denilen, hükümetle ilgili kurulun başkanı idi. Bugünkü anlamıyla ilgili vezirin karşılığı olan devlet görevlisi olan Başbakan'dır.

Büyük Selçuklu icraî, teşri ve kazaî yetkileri kayıtsız şartsız elinde bulunduran, beyin mutlak vekili sıfatıyla iş başına geldiklerinden dolayı da salahiyetleri çerçevesine girmeye devlet meselesi yok gibiydi. Onlarda hükümdarlar gibi kendi imzalarıyla ferman çıkarabilirler, bizzat hükümdarlar tarafından atamalar hariç diğer makamlara tayinler yapabilmekteydiler. Lüzum gördükleri takdirde bu makamlarda oturanları azletme yetkileri de vardı. Merasimlerde yabancı hükümdar ve metbu hükümdar veya elçileriyle olan ilişkilerde, mezâlîm divanında yine hükümdar namına işleri yürütme

²³⁶ Şemsettin Sami, “Kamus-ı Türki”, İstanbul, 1989, s.1491.

²³⁷ M. Zeki Pakalın, “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, M.E.B. Yay., Ankara, 1993. s. 590.

²³⁸ Reşat Genç, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, s. 168.

²³⁹ Yılmaz Öztuna, “Büyük Türkiye Tarihi”, C.I, Ötüken Yay., İstanbul, 1977, s.87.

hakkını ellerinde bulundururlardı, herhangi bir özel vazife ile görevlendirildikleri onların dışında hükümdarın nezdinde bulunur, salahiyetinde ona refakat eder ve seferlerine katılırlardı. Kazandıkları askeri başarılarından sonra gerekse hükümdarları adına fetihnameler gönderme hak ve salahiyetlerine sahiptiler. Diğer yüksek devlet erkânı gibi şahıslarına bağlı özel askeri kıtaları bulunurdu. Yalnız beylere değil, onlara da Abbasi halifelerinden lakap tevcihleri yapılıyordu. Yine kendileri de tıpkı bey ve halifeler gibi vasal hükümdarlara unvan ve lakap tevcih ediyorlardı. Reayanın huzur ve refahından birinci derecede mesul bulduklarından dolayı devlet hazinesinden istedikleri kadar tasarrufta bulunabilirlerdi. Bütün bu işleri yürütürken kendilerinden hesap sorma yetkisine sahip tek merci ise, kendilerini atayan beyin kendisi idi.²⁴⁰

Umumi işleri, insanlara ait meselelerin nizama uygun şekilde cereyan etmesi ona bağlıdır. Memleketin azameti, haşmeti, devletin nizam ve düsturu ondan gelir. Vezirlik alametleri şunlardır;

Göreve getirildiğini ifade eden hil'at, fermanları onaylamak için kullandığı mühür ve altın divit, askeri yetkiler ile de donatıldığını bildirir kılıç, makamında veya divan toplantılarında üzerinde oturduğu minder, makam odası olarak kullandığı çadır ile bu çadır önünde günde üç defa nevbet çaldırır.²⁴¹

Vezirler azil, idam veya başka bir mansıba tayin edilebilirler. İcabında mahkemeye de sevk edilebilirlerdi. Bey bu son şıkkı uygun görmüşse, vezir bey başkanlığında mahkeme huzuruna çıkartılırdı.²⁴² Vezir bey adına devlet imarethanelerini memur ve işçileri kontrol etmekle görevli idi. Kazai yetkileri olaraktan da hükümdarın vekili sıfatıyla yüksek memurları yargılayan mahkemeye başkanlık ederdi.²⁴³

Vezirin özellikleri ve görevleri ile ilgili olarak böyle genel bir bilgi verdikten sonra, tezimizde incelediğimiz eserde vezirin özellikleri ve görevleri ile ilgili çok teferruatlı bilgilere rastlamaktayız. Yöneticilerin en bahtıyarı sadık bir vezire sahip olanıdır. Böyle bir bey vazifesini unuttuğunda veziri ona hatırlatır. Hatırladığında da iyi şeylerin yapılmasında ona yardım eder

Bir kral bilmediği şeyleri vezirinden öğrenir ve bu sebeple gücü artar. Bildiği şeyleri de vezirinden tekrar öğrenir, bu sebeple bazı hususlardaki şüphesi yok olur. İnsanoğlunun

²⁴⁰ Mehmet Altay Köymen. "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 158.

²⁴¹ Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", s. 142.

²⁴² Osman Turan. "Selçuklular ve İslamiyet", s. 444.

²⁴³ Refik Turan, "Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması", M.E.B. Yay., İstanbul, 1993, s. 93.

işgal edebileceği en yüce makam peygamberlik, ondan sonra halifelik, daha sonra da vezirliktir. İşte vezirlik böyle ulvi ve yüce bir makamdır.

Yönetenin yardımcısı olan vezir, afet anında hemen imdada koşar. Vezir bey ile beraberken, onun kulağı gözü, dili ve kalbi mesafesindedir. Beyin zekası, ayırt etme gücü ve meyli onu vezirleri seçişinde, meclisdaşlarını tayin edişinde ve akıllı kimselerle istişare edişinde ortaya çıkar. Bu üç zümre ile yaptığı muamele beyin kemaline ya da zevaline dalalet eder. Yine bu özellikleriyle halk arasında zikri ve şanı yayılacak, zihinler onu yüceltecek, kadro kıymeti bilinecek, gönüllerde azameti yerleşecektir. Vezir iyi ve parlak olduğu zaman memleket mamur olur.²⁴⁴

Bey ancak vezirleri ile salah bulur, iyiliğe erişir. Yardımcıları olarak vasıflandırdığımız vezirler ise ancak sevgi ile nasihat ile salah bulur. Sevgi ve nasihat kaliteli görüşle namusla mümkündür. Özelde yöneticilere genelde tüm insanlara en çok zarar veren şey yöneticilerin vezirleri ve Salih dostları bu makamlara getirmemeleridir. Sonuçta beylerin dostları ve vezirleri kifayetsiz ehliyetsiz kimselerden seçilir. Bir kral vezirlik makamına, ne idüğü belirsiz araştırılmamış kimseleri getirmemelidir ki daha sonra yönetimi zayi etmesin.²⁴⁵

Vezirin özellikleri ile ilgili olarak Kutadgu Bilig’de çok detaylı bilgiler vardır. Beylerin yükünü yüklenen vezirdir, Beyliğin temelini sağlamlaştıran da vezirdir. Bu işe halk içinde çok temayüz etmiş seçkin insan lâzımdır, akli gönlü ermeli ve işe yürekte bağlanmalıdır. Akli çok ve bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, her iş elinden gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir.²⁴⁶ Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır, bu iş için zeka ve yumuşak huylu olmak lazımdır. Asil bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlük ile geçirmelidir. Vezirlik mühim bir iştir, bu iş için seçkin insan lâzımdır. O doğru ve asil tabiatlı olmalıdır.²⁴⁷ Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır. Vezir haya sahibi gözü tok ve itimat edilir bir insan olmalıdır.

Vezirin yüzü güzel ve düzgün, kendisi de halkın hakkını alabilmesi için, adil olmalıdır. Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır, bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir. Vezirin işi hep hesapla döner, hesap bilmezse, hizmetkârın işi kalır.²⁴⁸ Vezirin gönlü

²⁴⁴Nizâmü'l-Mülk, s.17.

²⁴⁵Turtuşi, s. 194.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2183-2185.

²⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2188, 2186, 2187.

²⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2190, 2199, 2208, 2218, 2219.

alçak ve dili yumuşak olmalıdır, böylelikle insan kendisini başkalarına sevdirebilir. Vezirliğe çok uygun insan lâzımdır, o okuyan yazan ve çok anlayışlı bir insan olmalıdır. Sözü gönüllü bir doğru, hayâ sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmış olmalıdır. Gözü tok uyanık ihtiyatlı ve işinin ehli olmalı, işe yarayan ve yaramayan kimseleri ayırt edebilmelidir.²⁴⁹ Hizmete hazır, vefalı, emanete karşı titiz ve birde temiz gönüllü olmalıdır. Vezir bey için daima bir müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla hareket ederler. Bir beye yol gösteren vezirdir, halka, muhafızlara ve hizmetkârlara nizam veren odur.²⁵⁰ İmar, savaş, akın, cezalandırma, erzak, hediye, oturma, seyahat, asker, reaya ve buna benzer memleketle taalluk eden²⁵¹ vezirdir. Kısacası padişahın memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi ona bağlıdır.²⁵²

Yukarıda saydığımız tüm bu özelliklere sahip vezirler ilk evvela beyleri için büyük bir şanstır, onun adını şöhretini, kendi adıyla birlikte tüm dünyaya duyururlar, bu ad ve şöhretleri hiç kaybolmadığı gibi daha da artar. Bunun neticesinde hem dünyası, hem ahreti kurtulmuş olur. Devleti ikbal, beyi de saadet içinde yaşar. Vezirin kifayetli ve âlim olmasının en büyük alameti mülk ve devletin zevalini, padişahın işlerinin fesada uğramasını istememesidir.

Ancak tüm bu olumlu şartlara ve çalışkanlıklara rağmen beyin vezir için dikkat etmesi gereken en önemli husus ise vezirin heybet, azamet, itaat ve korku hususunda neredeyse beye denk hale gelmesidir. Eğer denk hale gelir ise bey bir yolunu bulup, onu hemen uzaklaştırmalı ve gücünü kırmalıdır. Eğer bunu gerçekleştirmezse bir müddet sonra bey vezire tabi olmaya başlar ki bunun sonucunda hem kendisi hem de ülke yönetimi hüsrana uğrar.

Buraya kadar anlatılanları özetleyecek olur isek; Devlet yönetiminde beyden sonraki en önemli makam olan vezirliktir. Vezir doğru sözlü, itikatlı,²⁵³ adaletli, iyi ahlâka sahip, yumuşak huylu, hesap bilir ve alim²⁵⁴ olması gerekir. Beyi kızdıracak olsa bile doğruyu söylemekten geri kalmayan, beyin malını iyi idare eden, tok gözlü, hizmetinde tevazu ve doğruluktan ayrılmayan, alçak gönüllü ve tatlı dilli olan, iyi kanunlar çıkararak halkın sıkıntılarını gideren, içi ve dışı güzel tabiatlı olan kişilerden seçilmelidir. Eğer bu

²⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2229, 2234, 2235, 2236.

²⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2237, 2256, 5336.

²⁵¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 65.

²⁵² Nizâmü'l-Mülk, s. 17.

²⁵³ Nizâmü'l-Mülk, s.126.

²⁵⁴ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 172.

makama bu özelliklere haiz olmayan, alçak meymenetsiz kimselerin getirilmesi sağlanırsa, erdem sahibi olan insanlara felaket getireceği ve halka eziyet vereceği unutulmamalıdır. Bunun yanında beyden daha çok sevilen disiplinli, daha meşhur insan olmasına da izin verilmemelidir ki bey vezirin etkisi altına girmesin.

2.1.5.2. Hâcib'in Özellikleri ve Görevleri

Devlet teşkilatında bey ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibi Hâcib-i Buzurg idi. Emir rütbesine sahipti. Saray Hâcibi ise merasim ve kabullerde saray erkanının nasıl duracağını ayarlardı. Hâcibler elçilik görevleri de görürlerdi. Saray teşkilatı ve ordu kumanda mevkiinde önemli isimlerin Hâcib unvanını alması, Hâciblik müessesinin geçerli ve önemli bir görev olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı devletinde de bu makamı son dönemlerde, baş mabeynci unvanı adı altında görmekteyiz. Hükümdarla reaya arasında bir vasıtadırlar. Her isteyen dileğini beye bunlar vasıtasıyla iletirler.²⁵⁵

Yusuf Has Hâcib'te adında anlaşılacağı gibi, baş Hâcib olduğu için eserinde en detaylı olarak anlatmaya ve işlemeye çalıştığı konu Hâcib'in özellikleri ve görevleri ile ilgili konudur. Kendisi Hâcib'liği anlatırken hizmetler arasındaki en ince hizmetin Hâcib'lik olduğunu belirtmiştir. Hâcib'liği, bir beyin gören gözü olarak tanımlamış ve bu işi ehil insanların başarabileceğini vurgulamıştır. Hâcib'in özelliklerinin neler olduğu hususunda eserinde saptamaları yaparken de bir bakıma örtülü olarak kendi kişiliğinin profilini çizmeye çalışmıştır.

Hâcib eserinde bu konuyla ilgili şu saptamaları yapmaktadır: Ulu Hâcib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrultuda birlikte de iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır. Halka faydalı olması ve bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu soppu temiz ve tabiatı iyi olmalıdır.²⁵⁶ Gözü tok, hayâ sahibi ve nazik olmalıdır. Zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır. Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz, Hâcib rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer.²⁵⁷ Hâcib haya sahibi, temiz ve nazik bir insan olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir. Hâcib vazifede çok uyanık ve anlayışlı olmalı. Hâcib'in yüzü ve kıyafeti güzel, saç sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü

²⁵⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 132.

²⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2436, 2437.

²⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2441, 2442.

olmalıdır. Yüzü ve kıyafetinin güzelliği onu sevindirir, huzura girip çıkarken merdane tavrı iyi tesir yapar.²⁵⁸

Hâcib takva sahibi ve dindar olmalıdır. Tabiatı temiz olursa hareketi de temiz olur. Hâcib daima herkesin gözü önünde bulunduğu için, onun yüzü gözü güzel görünmelidir. Bu güzel yüzü görünce insanın yüzü güler içi açılır ve canı zevk bulur. Hâcib gönül sahibi ve çok akıllı olmalıdır. Birde sakin tabiatlı olursa daha iyi olur.²⁵⁹ O çok akıllı, alçak gönüllü olmalı, fakir dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül lâzımdır. Zeki olmalı ve kanunu iyi bilmelidir. Herkese karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı, dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalıdır. İnsanlara açık ve güler yüz göstermeli, başkalarına karşı insaniyet dairesinde ve iyi muamele etmelidir.²⁶⁰ Sabırlı ve kendisine hâkim olmalıdır. Gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır. Kulağı delik, bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, sözü ve özü bir olmalıdır. Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır. Her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir.²⁶¹ Hâciblik için önce şu on şey lazımdır. Keskin göz, delik kulak, geniş gönül. Yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi, tavır ve hareketlerde bunlara tam denk olmalıdır. Bir beyin gören gözü ulu Hâcib'tir.²⁶²

İyi bir Hâcib'te olması gereken özelliklerini böyle sıraladıktan sonra Yusuf eserinde, Hâcibin görevlerini de en ince ayrıntısına kadar belirtmiştir. Bu konuyla ilgili olarak da yaptığı saptamalar ise şunlardır. Kanun usul ve örfü yerine getirmek, ince bir iştir, ulu Hâcib bunu tanzim ederek yol ve kapıları açar.²⁶³ İster Hâciblerin, ister beylerin olsun, büyük veya küçük o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder. Hazineدار veya katip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi sanatkarlar ile münasebtedir. Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar. O bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tayin eder, hediyeleyi veya hediyelesizlerin usul ve çaresine bakar. Yol ağzında ise, insanlara rehberlik eder merasim örf ve adetin yanlış yapılmamasına dikkat eder. Fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinler ve bunları beye arz eder. Haksızlığa uğrayarak hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı hazin davranmamalıdır. Yine

²⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2444, 2453, 2458, 2459.

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2461, 2464, 2465, 2469.

²⁶⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2473,-2476.

²⁶¹ Yusuf Has Hacib, B. 2480- 2482.

²⁶² Yusuf Has Hacib, B. 2487- 2489.

²⁶³ Yusuf Has Hacib, B. 2490.

işte ve dışta uygunsuzları görürse onları ikaz ederek hareketlarına mani olmalı ve bunlara meydan vermemelidir.²⁶⁴

Hâcibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret sarf etmelidirler. Bir Hâcib, beyin sözünden kat'iyen dışarı çıkmamalı, ikincisi heva ve heveslerine aklını yular yapmalıdır. Üçüncüsü huzurda müteyakkız olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememelidir. Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan insanları, beyine yaklaştırmalıdır.²⁶⁵ Hâcibler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve maruzatta bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler. Vakti gelmeden içeri girmemeli ve kendilerine sorulmadan da maruzatta bulunmamalıdır. Meliklere vakti gelince yüzünü göster, sordukları vakit söyle ve ancak sorduklarına cevap ver.²⁶⁶

Yukarıda sıralanan görevlerden anlaşılmaktadır ki Hâcib'ler birçok meslek kuruluşuyla ve bunların işlerini yapmalarıyla yakından ilgilidir. Ölçülü işlerin maharetle halledilmesini ve yolunda gitmesini sağlamaktadır. İşler ters giderse de bunun sebebi Hâcibtir. Kısaca Hâcib halkın sıkıntılarını Beye iletme görevi gören yani halkla bey arasında ki bir köprüdür diyebiliriz.

2.1.5.3. Hazinedarın Özellikleri ve Görevleri

Devlet yönetiminin merkezdeki en önemli memurluklarından biri de devletin tüm gelirleri ve parasının bulunduğu hazineyi idare eden hazinedardır. Hazinedarın özellikleri ve görevleriyle ilgili en teferruatlı bilgiyi Kutadgu Bilig'te bulmaktayız. Hâcib eserinde bu konuyla ilgili şu öğütleri vermektedir: Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutmaması için hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lâzımdır.²⁶⁷ Servetin günden güne ve saadet içinde artmakta devam etmesi için hazinedarın gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmelidir. Çok mal görerek gözü doymuş olmalı ve kalbinde Allah korkusu bulunmalıdır. Helâl ve haramı iyice ayırt etmeli, yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.²⁶⁸

²⁶⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2493-2500.

²⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2503, 2504, 2505, 2506.

²⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2519, 2520, 2522.

²⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2744.

²⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2744, 2750, 2751, 2752.

Haznedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır, insan zeka ile her işinde muvaffak olur. O akıllı ve tedbirli olduğu gibi, hayâ sahibi de olmalıdır. O içki içmemeli ve nefesine hâkim olmalıdır, nefesine hâkim olan insan saâdeti bulur. Bu iş için eli sıkı bir hazinedar daha iyidir. Hazinende ki malı hasisçe gözetilmelidir.²⁶⁹ Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lâzımdır. Hesabın iyice tutulması için dikkatle kayda geçmesi gerekir. Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tespit etmeli, her türlü muamele kayda geçirilmelidir. Yıl, ay ve günü yazılırsa, tarihi belli olur ve sayılar açık ve sarîh olarak bilinir.²⁷⁰ Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usullerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir. Hazinedarın kara cümlesi çok iyi olmalı, aklını ve gönlünü hesap tutmağa iyice alıştırmalıdır. Kara cümleden sonra hendese hesabını ele alması lâzımdır. Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli, akli ile arzu ve heveslerine gem vurmamalıdır.²⁷¹

Hazine ve servetin israf edilmemesi için hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır. Cömertliğe lüzum yoktur. Her şeyin değerini bilmeli, alış verişte malca zararlı çıkmamalıdır. Alış verişte muamelesi mülâyim olmalı, büyüğe küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır. Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse ona da istediği malı derhal verirler.²⁷² Hizmetkâr ihsana mani olursa askerin gönlü kırılır, askerin gönlü kırılırsa beyin adı lekelenir. Verilmeyecek şeyleri vaad etmemeli, bir kere de vaad edildi mi, ona mani olmamalıdır. Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır, savsaklamağa lüzum yoktur, hizmetkâr savsaklayıcı olursa işler sürüncemede kalır.²⁷³

Tezimizde incelediğimiz kitapta, özetle hazinedarın gözü tok, bilgili, akıllı, haya sahibi, içinde Allah korkusu olan birinin olması esastır. İşi sarayın içindedir, dolayısıyla çok dikkatli olmalıdır. Gönlü dili doğru, hareketi ve tabiatı uygun olmalıdır. Tüccar zihniyetiyle, kâr etmek amacıyla hareket etmeli, ucuz ve kaliteli malı bulup kullanmalıdır. Padişahın ihsanlarına engel olmamalı, bilakis desteklemelidir. İhtiyaç sahibi hizmetkârlara cimri olmamalıdır ki bunlar beyden yüz çevirmesinler. Yoklukta verilen küçücük bir şeyin çok büyük anlamları ifade edeceğini hiçbir zaman unutmamalıdır.

²⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B., 2761, 2762, 2764, 2766.

²⁷⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2773-2775.

²⁷¹ Yusuf Has Hacib, B. 2780, 2782, 2783, 2793.

²⁷² Yusuf Has Hacib, B. 2799, 2803, 2804, 2505.

²⁷³ Yusuf Has Hacib, B. 2808, 2811, 2813.

2.1.5.4. Kâtibin Özellikleri ve Görevleri

Kâtip, beyin en yakın çalışma arkadaşlarından biri ve onun sırdaşdır. Beyin sırrını ne pahasına olursa olsun saklamak zorundadır. Saklayamazsa en ağır cezalara çarptırılacağını bilmelidir. Katip kişilik olarak tamahkar ve nefsinin esiri olmamalıdır. Asla mala mülke rağbet etmemeli, gözü tok ve haya sahibi olmalıdır. Kâtibin özellikleri ve görevleri ile ilgili yine en detaylı bilgiyi Kutadgu Bilig'te bulmaktayız. Hâcib bu konuyla ilgili eserinde şöyle demektedir: Bu sırlara vakıf olan kimse itimat edilir, dürüst bir insan ve itimat kazanmak için de dini bütün olmalıdır. Eğer kâtip sır saklamasını bilmezse, beyinin sırrı fâş olur, bu da kâtibi yakar mahveder. Beyler sözlerini ne kadar gizlerse gizlesinler, onu şu iki kimseye açmak zorundadırlar. Bunlardan biri kâtip, biri vezirdir. Bu iki şahsa sırrı tevdi etmek icap eder.²⁷⁴ Bütün sırlar bu iki insanda bulunur, bu sırları saklamazlarsa kendi işlerini kendileri bozmuş olurlar.

Kâtip bilgili ve akıllı olmalı, güzel bir hatta ve üstün bir belâgate sahip bulunmalıdır. Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır, onu görünce insan okumak ister, gönlü avunur. Hattın güzelliği eğer belâgat ile de birleşirse, yazılı söz mükemmel bir ifade bulmuş olur. Kâtibin gözü tok olmalı ve tamahkâr olmamalıdır, doğru, içten bağlı ve gönlü gani olmalıdır.²⁷⁵ Kâtip haris olursa, bilgisini kötüye kullanır, tamah ederek yazar ve yazıyı tahrif eder.²⁷⁶ Kâtip içki içmemeli ve temiz tabiatlı olmalı, yakışık olmayan bütün hareketleri kendisinden uzaklaştırmalıdır. Kâtip içki içerse bilgiden uzaklaşır, bilgiden uzaklaşan yazıda şaşırır. Kâtip sabah-akşam kapıda durmalı, lâzım olduğu zaman hazır bulunmalıdır. İnsanlar arasında şu iki kişiyi seç ve onlara şu iki işi ver. Biri yazmasını bilen kâtip, biri konuşmasını bilen elçi.²⁷⁷ Eğer elçi ile kâtip olgun kimseler olmazsa, ey zeki insan, bunun zararı memlekete dokunur.²⁷⁸

Tüm bu açıklamalar ve yazıcı ile ilgili verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi beyin en yakın çalışma arkadaşı, onun sırdaşı, adete beyninden geçen her şeyi bilen kişi kâtibidir. Dolayısıyla bu ağır yükün gereğini yapabilmesi, hem kendi hem ülkesini mahvetmemesi için kâtibin çok özellikli ve Beye yakışan biri olması esastır.

²⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2676- 2679.

²⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2681, 2693, 2694, 2695, 2721.

²⁷⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2725.

²⁷⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2729, 2730, 2731, 2732, 2733.

²⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2930.

2.1.5.5. Elçinin Özellikleri ve Görevleri

Beyin diğer devletlerin gözünde yücelmesi, büyümesi, onlarla olan ilişkilerini düzenli ve kendi lehine geliştirebilmesi, o devletlere gönderdiği elçinin kabiliyet ve mahareti ile yakından ilgilidir. Bunun içindir ki elçi seçilirken çok dikkatli olunmalı, pek çok özelliği kişiliğinde toplamış insanlardan seçilmesini dikkat edilmelidir. Çünkü elçi o devletin temsilcisidir.

Bu konuyla ilgili teferruatlı bilgileri Kutadgu Bilig'te bulmaktayız. Hâcib, elçide bulunması gereken özellikleri ve elçinin görevlerini şu şekilde tespit etmiştir: Elçi insanlar arasında mümtaz akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır. Elçi çok akıllı, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır. Vazifesinde muvaffak olabilmesi için elçinin birde sözün içini dışını bilmesi lâzımdır.²⁷⁹ Elçi gözü gönlü tok, içten bağlı, itimat edilir, doğru ve dürüst tabiatlı bir insan olmalıdır. Aç gözlü adam kendisine hâkim olamaz, hâris olanlar elçiliğe lâyık değildir.²⁸⁰ Elçi haya sahibi, çok sakin ve nazik bir insan olmalı, hilm ile beraber her türlü bilgiye de sahip bulunmalıdır. Elçi zeka ile birlikte birde insanın nev'ine vakıf olmalı, inşa bile insan zaten zeki olur. Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden istifade etmelidir, insan bu suretle âlim olur. O her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir, bu faziletler ile insan yüzünü ağartır. Çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli, şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır. Hey'et ilminden ve tıptan anlamalı, rüya yormasını bilmeli ve sözü yorduğu gibi çıkmalıdır. Hesaba birde hendeseye vakıf olmalı, cezir ile mesâha ilmini de bilmelidir. Çok iyi tavlâ ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır. Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli, kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarından üstün gelmelidir. Konuşurken bütün dilleri konuşmalı, yazarken bütün yazıları yazmalıdır.²⁸¹

Karşısına ne gibi meziyetlerle çıkarlarsa çıksınlar rakiplerini yenmeli, kendisini saydırmalıdır. O Her çeşit insanın sözünü dinlemeli, anlayıp bilmeli, fakat bunu açığa vurmamalıdır. Sorulan suale doğru cevap verebilmesi için onun sözden anlar ve hazır cevap bir kimse olması lâzımdır.²⁸² Elçi pasif dilli ve gönül sahibi bir kimse olmalı,

²⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2597, 2600, 2601.

²⁸⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2607, 2611.

²⁸¹ Yusuf Has Hacib, B. 2628-2636.

²⁸² Yusuf Has Hacib, B. 2641, 2642, 2648.

sözde usta ve akılda üstün bulunmalıdır. O Kuvvetli bir hafızaya sahip olmalı ve sözü unutmamalı, ne gibi söz duyarsa-duysun onu sıkı tutmalıdır. Yüzü güzel, kendisi yakışıklı, saç ve sakalı düzgün olmalı ve boy posça da insanlar arasında temâyüz etmelidir.²⁸³ Elçi büyük himmet sahibi ve mert bir insan olmalıdır, insanın kıymeti bu iki şey ile ölçülür. Sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olmalı ki herkes yumuşasın.²⁸⁴ Elçi sözünde hilaf etmez ve kendisine emanet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse ona zeval yoktur.²⁸⁵

Elçilik konusuyla ilgili bir diğer önemli konuda gelen yabancı ülke elçilerine karşı nasıl bir tutum ve davranış içerisinde bulunulması gerektiği hususudur. Bu konuyla ilgili olarak usta vezir Nizâmü'l-Mülk de eserinde şöyle demektedir;

Serhad memurları, (Gumeşteğân)'a kim huduttan girerse derhal atlı göndermeleri, bu gelenin kim olduğunu, yanında kaç atlı ve kaç yaya bulunduğunu, âlet ve teçhizatının ne ölçüde olduğunu, ne iş için geldiğini bildirmelerini, bir şehre kadar götürmek, divana teslim etmek üzere onlarla birlikte, itimat ettiği bir adamını göndermelerini söylemelidirler. Buradan başka bir memur aynı şekilde onlarla birlikte başka bir şehir ve nahiyeye ve bu tarzda dergâha kadar gelebilir. Elçilerin geçtikleri her yer mamur olsun, onlara her konakta misafirperverlik, (nüzl) göstermelerini, iyi tutmalarını, hoşnutsuzlukla göndermemelerini, memurlara âmillereveiktâ sahiplerine söylemelidirler. Elçiler döndükleri zaman da gelişleri sırasında olduğu gibi hareket etsinler.²⁸⁶

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere elçinin çok nitelikli ve özellikleri olan, elçi olarak gittiği diğer devletler tarafından adeta bir kişi, nezdinde bütün devletin değerlendirildiği kişi olarak görüleceği için ona göre seçilmesi hususu belirtilmiştir. Pek çok devlet işi elçiler aracılığı ile yapılmakta olup, yukarıdaki özelliklere sahip bilgi ve kültür birikimi olan kişilerden seçilmesi gerekir. Elçinin yapacağı yanlış bir hareket, beyin itibarını sarsacaktır. Elçinin iyi ve faziletli olması, beyin adını yükseltecektir. Elçi işini yaparken temsil ettiği devleti unutmamalı, siyaset ilmini çok iyi bilmeli, kanun, nizam ve geleneklerine de sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Bugün de bir elçi için aranan şartlar aynıdır.

²⁸³ Yusuf Has Hacib, B. 2660, 2662, 2663.

²⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2664, 2665.

²⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B. 3816.

²⁸⁶ Nizâmü'l-Mülk, s. 68.

2.1.6. Bey Sarayda Güçlü Bir Teşkilat Kurmalıdır

Beylerin devlet yönetimindeki başarısı güçlü merkez ve taşra teşkilatı kurmasının yanında güçlü bir saray teşkilatı kurmasına da bağlıdır. Çünkü burada çalışan görevliler onun en yakın çalışma arkadaşları olup, en mahrem bilgilerini bilen kişilerdir. Eğer bunlarda bir bozukluk, işe yaramazlık olur ise Beyin bunu canı ile ödeme ihtimali dahi vardır.

Ey hükümdar, şu birkaç işe sadık, gözü tok haya sahibi seçkin insanlar ara. Bunlardan biri elçi, biri katip, biri-içkici başı, biri de aşçı başıdır.²⁸⁷ Doğanca, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurmalıdır.²⁸⁸

Dolayısıyla bu görevlere seçilen kişilerin çok titiz bir araştırma yapıldıktan sonra, tezimizde ileriki bölümlerde açıklayacağımız özelliklere sahip olan kişiler içinden seçilmesi bey için hayati önem taşımaktadır. Bu görevlere seçilen insanlar hem güvenilir olmalı, hem de beye yakın çalıştıkları için usul ve erkânı çok iyi bilmelidirler. Çünkü saray hayatında her şey belli bir sistem ve düzen içerisinde belli kurallar dahilinde devam etmektedir. Beye hizmet eden kişilerde bu kuralları bilip, bu kurallar doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar.

2.1.6.1. Kapıcıbaşı'nın Özellikleri ve Görevleri

Saray teşkilatının ve Beyin güvenliği ile ilgili en önemli görevlilerden biri Kapıcıbaşı'dır. Yusuf Has Hacib, görevin önemine binaen şu tespitlerde bulunmaktadır. Şu iki şey kapının süsüdür, bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar. Bunlardan biri-hür insan olan ulu Hâcib, biri de işinin ehli olan bir kapıcı başıdır. Bu iki kimse ile kapı tanzim edilir ve beyin adı, büyüklükle her tarafa yayılır.²⁸⁹

Kapıcıbaşı'nın özelliklerinin neler olması gerektiği konusunda detaylı bilgileri Kutadgu Bilig'te bulmaktayız. Hâcib, eserinde bu konuyla ilgili şu nasihatleri yapmaktadır; Kapıcıbaşı olan insan çok sadık olmalı ve bu hizmeti canla başla benimsemiş bulunmalıdır. Hizmet ederken usul ve erkân bilmeli, tabiatı, bütün tavır ve hareketi mülâyim olmalı. Tuzu ekmeği bol, kendisi çok cömert olmalı, gümüş ve altın vererek

²⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2927,2928.

²⁸⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2558.

²⁸⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2554-2556.

etrafına çok insan toplamalıdır.²⁹⁰ O bir kat elbise ile yetinmelidir, kendisine az bir şey kalsa yeter, kalanı başkalarına dağıtmalıdır. Kapıcıbaşı yumuşak ve tatlı sözlü olmalı, gönlünü açık tutmalı ve her vakit güler yüz göstermelidir.²⁹¹ Usta vezir de konuyu şöyle değerlendirmektedir: Her dergâh gece bekçilerine (pas-bânân) nöbetçilerine (nevbetiye) ve kapıcılarına (der-banân) son derece dikkat etmek lâzımdır. Bu kavme bakan kimselerin, bu kavmi şahsen tanımaları, durumlarını gizli ve açık araştırmaları lâzımdır. Zira onlar ekseriya sıkıntı içindedirler ve tamahkâr olurlar, para (zor) ile çabucak yoldan çıkarlar ve aldatırlar. Onların arasında bir yabancı (biğane) gördükleri zaman onun durumunu araştırırlar. Nevbete ve gözetmeye geldikleri her gece, hepsini gözden geçirsinler. Gece ve gündüz bu işten gafil olmamak lazımdır. Zira, büyük ve nazik bir meşguliyettir ve bütün öteki işlere tercihi vardır.²⁹²

Kapıcıbaşı'nın özelliklerini bu şekilde belirttikten sonra, görevlerinin neler olduğu hususuna gelince Kutadgu Bilig'te bu konuyla ilgili şu bilgilere rastlamaktayız: Gece olunca, daha yatmadan gece nöbetçilerini lüzumlu yerlere dikmelidir. Nereden geldiği belli olmayan, yat veya yabancı varsa, onları soruşturmalı ve aralarında en gözü açık olanları hizmete almalıdır.²⁹³ Hizmetkârlar takım halinde birden huzura çıkarken o buna layık olan ve olmayanları gözden geçirmelidir. Onların isteklerini arz etmeli, arzularını desteklemeli ve onlara yardım etmelidir. Kapıda oturacak ve duracak yerleri daima nizam altında bulundurmalı ve öyle tertip etmeli ki hiç kimse açıkta kalmayın. Kapıcıbaşı şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalıdır. Yemek tepsisi girdiği vakit, onu gözaltında bulundurmalı ve münasip olmayan şeyleri görürse, buna mani olmalıdır.²⁹⁴

Hizmetkârların hallerini sormalı, aç mıdır, tok mudurlar, yiyecekleri var mı bunlar ile daima ilgilenmelidir. Eli darda olan varsa, onun ihtiyacını karşılamalı ve hakkını vermelidir. Bir kimse bir müddet kapıya gelmezse, ne olduğunu sormalı ve sebebini araştırmalıdır. Eğer hasta ise halini sormalı, haylazlık ediyorsa buna mani olmalıdır. Bütün bunlar beye karşı içten bağlılık ifade eder, bu onu memnun etmek için candan yapılması lâzım gelen bir iştir.²⁹⁵ Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket

²⁹⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2559, 2531, 2532.

²⁹¹ Yusuf Has Hacib, B. 2561, 2576.

²⁹² Nizâmü'l-Mülk, s. 88.

²⁹³ Yusuf Has Hacib, B. 2533, 2534.

²⁹⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2539, 2541, 2547, 2557, 2559.

²⁹⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2564,-2568.

gezisine çıktıkları vakit. Beyini çok dikkatle gözetmeli, başına kötü bir hadise, bir felaket gelmesini önlemelidir. İtimat edilmeyecek kimseleri onun yanından uzaklaştırmalı, şüpheli kimselere karşı ihtiyat tedbirleri almalıdır.²⁹⁶

Buradan da anlaşıldığı üzere Kapıcıbaşı'nın görevi, sabah gün ışığınca başlayıp gece nöbetçileri yerleştirene kadar devam eden bir süreç içinde olmaktadır. Bunun dışında çalışanlarla bey arasında köprü olmaktan, huzura çıkanların kontrolüne, beyin güvenliğinden, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesine, hizmetkârların göreve layık olup, olmadığı araştırılmasından bunların isteklerinin yerine getirilmesine varana kadar çok çeşitli ve detaylı bir o kadarda özveri, maharet isteyen görevleri vardır.

2.1.6.2. Şarabdâr'ın Özellikleri ve Görevleri

Şarabdâr'ın kelime olarak bu günkü anlamı ile içkicibaşı'dır. Yani beyin yanında bulunan ve onun her içtiği sıvı şeyin tadına bakan ve bunları hazırlayan görevlisi içkicibaşı'dır. İçkicibaşı denince beye sadece içki getiren kişi anlaşılmamalı, onun içtiği her türlü su, şerbet, şarap ve benzeri sıvıyı hazırlayan, zehirlenme ihtimaline karşı tadarak ona ikram eden kişidir. Bu kişinin de elbette güvenilir, tecrübe edilmiş, doğru yoldan ayrılmayan bir kişi olması şarttır. Çünkü padişahın boğazından geçen her şey bununla aşçibaşı'nın elinden ve kontrolünden geçmektedir.

Bunlar itimat edilen, güvenilen kişi olmaz ise beyin yaşaması çok zordur. İçkicibaşı'nda olması gereken özelliklere gelince; Güvenilir, doğru sadık, gözü ve gönlü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olmalıdır. İçkicibaşılık için çok titiz insan lâzımdır. O gönlünü, aklını ve yüreğini doğru tutmalıdır. İçkinin kıl, tüy ve çer-çöpten korunması için içkici sakalsız ve temiz bir insan olmalıdır.²⁹⁷

İçkicibaşı bütün işlerini doğrulukla yapmalı, doğru olmayan insanları da yanına yaklaştırmamalıdır. İçkicibaşı'nın özelliklerini bu şekilde sıraladıktan sonra görevlerinin neler olduğu hususuna gelince, Kutadgu Bilig'te Yusuf bu görevleri şöyle sıralamaktadır; Bu işe, içkiyi iyi muhafaza eden ve bunu hazırlamaya muktedir, böyle biri münasip olur. İçkici başı her türlü otları hazır bulundurur, hazım, kuvvet veya müşhil ilacı hazırlar. Onun elinden yenilen yalana veya içilen, arzu edilen her türlü ilaç

²⁹⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2581, 2582, 2584.

²⁹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2885, 2900, 2917.

bulunur.²⁹⁸ İçkiyi bizzat kendi eliyle karıştırmalı, kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalıdır. Şefkat sevgi ve sadakatle Beyin içkisini gözeterek, onun hakkını ödemelidir.²⁹⁹

Görüldüğü gibi içkicibaşının işi son derece hassas titizlik isteyen dikkat ve özveri gerektiren bir iştir. Kişi bu göreve gelince hem kendine çok dikkat edecek, hem beyine dikkat edecektir. İçkicibaşı'nın en önemli yardımcıları ise sakilerdir.

Sakiler; güzel yüzlü, boylu postlu, ince belli geniş omuzlu, pembe yanaklı olmalıdırlar. Bunlar da temiz tıraşlı, kısa saçlı olmalıdırlar ki yemeğe, içeceğe kıl düşmesin. Bunlara baktıkça insanın içinin açılması, içtikçe içesinin gelmesi gerekir. Bu şartlara haiz olan sakilere bey itimat ederek yakınında tutar.

2.1.6.3. Çaşnigir'in Özellikleri ve Görevleri

Çaşnigir'in kelime olarak bu günkü anlamı ile Aşçıbaşı'dır. Bu da beyin yemeklerini hazırlamakla, sevdiği yemekleri yapmakla ve yemeklerini vaktinde beye vermekle görevli olan saray hizmetlisidir. Bunun da diğer görevliler gibi özelliklerinin en başında güvenilir, doğru, dürüst ve seçkin bir kimsenin olması gelmektedir. Eğer bu kişi güvenilir ve emin bir adam olmaz ise beyin hayatı büyük tehlikeye girmesi kaçınılmazdır. Eğer içkici başı ve aşçıbaşılar çığ olurlarsa bunların zararı hayatın esas olan cana olur. Aşçı güvenilir, doğru ve olgun bir kimse olmazsa yemek, içmekte beylerin durumu tehlikeye girer.³⁰⁰

Aşçıbaşı'nın görev ve özellikler ile ilgili en teferruatlı ve detaylı bilgiyi Kutadgu Bilig'te bulmaktayız; Bu iş için çok dürüst ve doğru bir insan arar, o şefkatli işine gönülden bağlı ve haya sahibi bir kimse olmalıdır. Aşçıbaşının gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır. Temiz olduğu gibi yüzü ve kıyafeti de ay gibi parlamalıdır. Takva sahibi, din ve şeriatı tanır bir insan olmalıdır.³⁰¹ Onun yüzü, kıyafeti güzel tavrı iyi, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve özü sözü bir olmalıdır. Aşçıbaşı doğru dürüst ve itimat edilir bir kimse olmalıdır. Aşçıbaşı akıllı ve bilgili olmalı, yemek vakti gelince elini çabuk tutmalıdır. Aşçıbaşı sadık olmalı ve beyini çok sevmeli, nefesine hâkim ve haya sahibi

²⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B. 2886-2888.

²⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2902, 2905.

³⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B. 2931, 2835.

³⁰¹ Yusuf Has Hacib, B. 2830, 2843, 2844.

bir kimse olmalıdır.³⁰² Usûl ve erkânı dairesinde hareket ile hizmet etmeli ve girip çıkarken daima önüne bakmalıdır. Aklını kullanarak kendisini gözetmeli, bilgisini kullanarak gözüne hâkim olmalıdır. İyi ad dileyerek beye vefalı olmalı, bu iyi ad ile onun adı da ebedileşmiş olur.³⁰³

Aşçıbaşının çok eski, saray emektarı olan hizmetkârlardan olması veya bunlardan birinin tavassut ettiği birisi olması lâzımdır ki beye zevkle iş yapsın. Aşçıbaşı tok gözlü, iyi giyimli ve temiz olur ise yaptığı yemekler de temiz olur. Kendisi doğru, dürüst ve takva sahibi olan aşçıbaşı'nın yemekleri de kendisi gibi olur. Bu şartlara uygun ve bu şekilde beyine canı gönülden hizmet eden görevlilere de beyin ihsan ve izzeti fazlasıyla olur.

2.2. Beyin Devlet Yönetiminde Başarılı Olabilmesi İçin İzlemesi Gereken Yöntemler

Tezimizin bu bölümünde beyin tüm olumlu şartları bünyesinde toplasa bile devlet yönetiminde başarılı olabilmesi, halkı tarafından desteklenmesi, adının devletiyle birlikte anılması için izlemesi gereken yol ve yöntemlerin neler olduğundan bahsedeceğiz.

2.2.1. Bey Kalem ve Kılıç Ehline Önem Vermelidir

Bey yakınında bulunan âlimlerin, Salih insanların, tecrübe sahibi kimselerin ve irfan ehlinin nasihatlerine önem vererek, toplumun dünya işlerinin bunların sayesinde yola gireceğini, kendi ahiret hayatının da bunlar sayesinde iyi olacağını unutmamalıdır. Diğer yandan kılıç ehli olan ordu mensuplarının da gönüllerini hoş etmeyi ve onları doyurarak yeni fetihler yapmaya da zorlamayı ihmal etmemelidir.

Bu konuyla ilgili Kutadgu Bilig'te padişaha lâzım olan en önemli memurluklar şu şekilde tespit edilmiştir: Biri vezirlik, ikincisi ordu kumandanlığıdır. Bunlardan biri kılıç tutar, biri kalem. Memleketin nizamını ve dizginini bu ikisi ellerinde tutar. Bu ikisi el ele verirse onu kim koparır. Bunların pek seçkin insanlar olması lâzımdır, eğer beye

³⁰² Yusuf Has Hacib, B. 2854, 2859, 2868, 2867.

³⁰³ Yusuf Has Hacib, B. 2869, 2870, 2871.

başkaldırırlarsa, başları gider.³⁰⁴ Bey iyi insanların seçkini olduğu gibi, bu iki hizmetkârı da halk arasında ileri gelen kimseler olmalıdır.³⁰⁵

Buradan da anlaşılacağı üzere beyin en yakın iki çalışma arkadaşı kalem ve kılıç ehli olan insanlardır. Bunlardan bir tanesi olmadığı zaman orada devletin hayatta kalması mümkün değildir. İki devlet için olmazsa olmazdır. Devletler kılıçla feth edilir. Ancak kalem ehli ile elde tutulabilir. Yani kalem ehli olmadan fetih bir anlam ifade etmez. Bunun yanında kılıç ehli olmadan da kalem ehli tek başına bir işe yaramaz. Dolayısıyla ikisi birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları gibidirler.

Hâcib eserinde bu konuyla ilgili şu nasihatleri yapmaktadır: Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür, fakat kalem olmayınca onu elinde tutamaz. Eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur, eğer memlekete hüküm icap etmek gerekirse, kalem ile edilir.³⁰⁶ Kılıç kan damlatırsa, memleket alır, kalemden mürekkep damlarsa altın gelir. Bütün memleket işlerini tanzim eden hep yazıdır. Zeki insan memleketin gelirini yazı ile zapt eder. İnsanın bilgili olması çok büyük bir fazilettir, insanın kılıç kullanması daha üstün bir fazilettir.³⁰⁷ Memleketi ayakta tutan iki şey vardır, biri som altın biri de kılıçtır. Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar, biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir. Güzel ve iyi bir memleket kılıç ile zabt ve kalem ile tanzim edilir. Herkes dilek ve arzusuna kavuşur.³⁰⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki kılıçsız kalem, kalemsiz kılıç bir işe yaramaz. Kılıç ehlinin kuvvetli olması kadar, kalem ehlinin de kuvvetli bilgili olması gerekir. Bey bir eline kılıcı, diğer eline kalemi almalı, ikisine de eşit değer ve önem vererek ülkesini tanzim etmelidir.

2.2.2. Bey İşini ehline Vermeli ve İstişare Etmelidir

Beyler ve vezirler her devirde çeşitli vazifelerle ilgili görevlendirmeler yaparken, temel alacakları asıl kural, işe layıgının verilmesi ve bir kişiye bir işin verilmesi olmalıdır. Kesinlikle bir kişiye iki meşguliyet veya iki kişiye bir iş verilmemelidir. Bu prensip işlerin istendiği şekilde ve zamanında yapılmasını, astın üste karşı olan sorumluluk

³⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2418-2420.

³⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B. 2422.

³⁰⁶ Yusuf Has Hacib, B. 2426, 2711.

³⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2715, 2707, 2719.

³⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B. 3039, 268, 2720.

duygusunun gelişmesini ve devlet kaynaklarının heba olmamasını sağlar. Bir işi iki kişiye birden tevdi etme, onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır.³⁰⁹ Aynı şekilde usta vezir de bu konuyu şöyle işlemektedir: “ ne zaman ki iki kişiye bir meşguliyet buyururlar, o buna bu da ona atar bunun neticesi olarak o iş daima yapılmamış olur”³¹⁰ diyerek işin muhatabının belli olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca memuriyetlere getirilecek kimselerin dindar ve varlıklı olması gerektiğine de dikkat çekmiştir.³¹¹ Bu işleri yürütecek kimselerin cesaret sahibi ileri görüşlü ve gözünü budaktan sakınmayan kişilerin olması³¹² önemlidir.

Devlet başkanı istişareye ve meşverete çok önem vermelidir ki ufku ve tecrübesi artsın, doğru kararlar verebilsin bunun neticesinde de halk tarafından sevilsin. Danışarak görüşen kişi mutlaka en iyi kararı verir. Konularla ilgili diğer bilgisi olan kişilerden faydalanmak ve doğruyu bulmak isteyen bey mutlaka danışmalıdır. Fikirler birleşince sağlam bir fikir ortaya çıkar ve danışan kişi her zaman doğru yolu bulur. Çünkü yöneten de yönetilen de danışmaya ve nasihate muhtaçtır. Unutulmamalıdır ki kim çok danışırorsa onun yönetimi övgüye lâyık olur, takdir kazanır.

Danışarak iş yapmanın bir diğer faydası da, danışan hükümdar başarılı iş yaparsa zaten övülür, başarısız olursa da, özür dilemeye bir bahanesi olmuş olur. Ancak danışılan kişinin karnı tok, ihtiyaçları giderilmiş olması gerekir ki yanlış yollar önermesin ve danışanı yanıltmasın.

Hâcib, eserinde bu konunun önemini vurgulayarak şunları söylemiştir: Bazı işler vardı ki insanlar ile istişare etmek lâzımdır, fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır. Başkaları ile meşveret et, her sözüne danış fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut.³¹³ Ne gibi bir iş yapmak istersen, onu başkalarına danış, danışmayan kimseye karışma ondan uzak dur. Herhangi bir işe girişmek istersen, önce istişare et, dilek ve arzularını istişare ile yerine getir.³¹⁴

Akıl danışan kimseler, tecrübe ve rütbe olarak danıştıkları kimseden üst olsalar bile bundan gocunmamalı, tecrübeli insanların fikirlerinin kendi bilgi ve ufkunu genişleteceğini unutmamalıdır.

³⁰⁹ Yusuf Has Hacib, B. 5533.

³¹⁰ Nizâmü'l-Mülk, s. 114.

³¹¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 158.

³¹² Turtuşı, s. 111.

³¹³ Yusuf Has Hacib, B. 3495, 3689.

³¹⁴ Yusuf Has Hacib, B. 5659, 5660.

2.2.3. Bey İşlerinde Acele Etmemeli, Hiddeti ve Gazabı Sınırlı Ölçüde Olmalıdır

Beyin işlerinde acele etmemesi, acele karar vermemesi, her şeyi çok iyi bir şekilde dinleyip değerlendirdikten ve araştırdıktan sonra karar vermesi gerekir. Eğer bunu yapmaz, çok çabuk karar verir ise yanlış karar vererek büyük haksızlıklara, mazlumun daha da ezilmesine yol açabilir. Bu da beyi hem Allah katında, hem de yönetilenler nezdinde sorumlu duruma düşürür. Bey acele etmemelidir. Bir şey işittikleri veya bir şeyden şüphelendikleri zaman, hakikatını anlayıncaya, yalanı doğrudan ayırıncaya kadar bu hususta yavaşlık buyurmak lazımdır.³¹⁵

Vasıflı, kapasiteli, bilgili bir yöneticinin özelliklerinden olan şeref, sahibini alçaklıktan koruduğu gibi, yumuşaklık ve sabır da sahibini acele karar vermekten korur. Acele etmeyen kişinin ise hatası az olur. Eğer başarılı bir yönetici için asıl olan doğru karar vermek ise hedefi acele etmemek olmalıdır. Acele etmek insanı hataya zorlayan bir etkendir.

Hâcib eserinde konuyla ilgili şu tavsiyeleri yapmaktadır: Kim heves ve arzularına hâkim olur, gazaba gelip hiddetlendiği vakit, onu yenebilirse. Akıllı ve bilgili insan odur, akıllı ve sakin tabiatlı olan kimse buna muvaffak olur.³¹⁶ Hangi işte acele edilirse o iş uzar ve gecikir, acele yapılan işler pişmanlık ile neticelenir. Bütün yanlışlıkların başı aceleciliktir, bütün iyi işler daima teenni ile yapılan işlerdir.³¹⁷ Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir. Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaftır, bunlar bilgisizlik alâmetleridir.³¹⁸ Acelecilik kudretlilerin işi değil, zayıfların işidir.³¹⁹

Bunun için diyebiliriz ki sonradan pişman olunacak, insanı utandıracak kararlara varmadan önce çok iyi düşünmek, istişare etmek, acele etmemek, konuyu her yönüyle ele alarak değerlendirmek, yönetimde başarıyı getirdiği gibi akıllı bir idarecinin de elinden bırakmayacağı bir düstur olmalıdır.

³¹⁵Nizâmü'l-Mülk, s. 93.

³¹⁶ Yusuf Has Hacib, B. 6354, 6355.

³¹⁷ Yusuf Has Hacib, B. 556, 633.

³¹⁸ Yusuf Has Hacib, B. 1996, 1997.

³¹⁹Nizâmü'l-Mülk, s. 93.

BÖLÜM 3: BEYİN HALKLA OLAN İLİŞKİSİ VE BİRBİRLERİNE KARŞI OLAN HAKLARI:

3.1.Beyin Halka İle İlişkisi

Bir ülkede halkın mutlu olması, saadet içinde yaşaması devlet başkanının yönetim anlayışı ve şekliyle sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet Başkanı halkı barış içinde yaşatmak, Allah dinine çağırmak, her türlü ihtiyaçlarını gidermek, yolunda gitmeyen işleri düzeltmek konusunda Peygamber vekili olduğunu hiçbir zaman unutmamalı, tüm bu işleri yaparken adil olma yolundan kesinlikle ayrılmamalıdır ki Allah'ın rızasını bunun sonucu olarak ta cenneti kazanabilsin. Çünkü devlet başkanı demek ülkede yaşayan insanların tüm ihtiyaçlarını karşılamak, onların sıkıntılarını gidermek demektir. Dolayısıyla bu iş kişiye büyük sorumluluk getirmektedir. Beyin halk ile ilişkisini değerlendirirken Yusuf Has Hacib şu nasihatlerde bulunur.

Avâm halk görgüsüzdür, aralarındaki münasebetlerinde ne töre, nede mal vardır. Fakat yine bunlarsız iş olmaz, onlara karşı iyi muamelede bulun, fakat onlarla arkadaşlık etme. Avâmın kara halkını tabiatı her vakit kap karadır, iyice dikkat et kendini karaya bulaştırma.³²⁰ Kara halkın karnı doyarsa, ileri-geri konuşmağa başlar, iyice itaat altına alınmazsa, kendisi hâkim olmağa kalkışır. Ey kardeş onlar ile münasebet kur, onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme. Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse ver, dikkat et, veren alır ve kârından istifade eder.³²¹ Al-i evlâdını pek çok ve gönülünden sev, onlara iyi bak ve yardımda bulun. Âlimleri dinle, bilgilerine göre hareket et, tavır ve hareketleri hakkında, arkalarından dedikodu yapma. Tabiplere karşı iyi davran ve onları kendine yakın tut, bunlar lüzumlu insanlardır. Haklarını gözet. Rüya tabire bakan, rüyayı daima iyiye yor, ey rüya yoran kimse, rüyayı çok dikkatli incele. Rüyaları böyle iyi yoran bunlardır, onlar bilgileri ve gönülünden bağlılıkları ile insana iyilik ederler.³²² Müneccimlere, herhangi bir işe başlamak istersen, önce zamanın bunun için iyi veya kötü olup olmadığını sormak gerekir. Şairler, methederlerse, bu meth bütün ülkelere yayılır, eğer hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır. Beylerin şöhretini iki şey

³²⁰ Yusuf Has Hacib, B. 4321- 4323.

³²¹ Yusuf Has Hacib, B. 4329, 4330, 4331.

³²² Yusuf Has Hacib, B. 4338, 4351, 4360, 4373, 4374.

büyütür, eşiğinde tuğu ve başköşesinde sofrası. Kul ve cariye suç işlerse, sen onların suçunu bağışla, bu suç bağışlama sevabını ahret için kendine azık et. Alırken verirken kolaylık göster ve dürüst hareket et, böyle yaparsan yolun her vakit açık olur.³²³

Bey halk için bir saadettir, halk mesut olmalıdır. Halkın mesut olması için karnının doyması lazımdır. Halkın işini insaniyet ile tanzim ederse o iyi insan, ne kadar mes'ud bir bey olur. Kim halka hâkim olursa, onun tabiatı yumuşak, tavır ve hareketi asilâne olmalıdır. Halk koyun gibidir. Bey onun çobanıdır. Çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.³²⁴ Öyle anlaşılıyor ki Türk idare anlayışı, sözü edilecek işlerin yerine getirilmesini, halkın kendisini idare edenlerden yerine getirilmesini bekledikleri bir hak olarak görmüştür.³²⁵

Aynı konuyu Turtuşi de şöyle değerlendirmektedir: Bir memlekete yaşıyan insanlar çeşitli kısımlara ayrılır. İlk sırada âlimler gelir, bunları hoş tutup ihtiyaçları karşılanmalı ki onlarda halkı eğitim doğru yolu gösterebilirler. İkinci sırada muhtesipler gelir Bunların kuvvetli olması gerekir. Kuvvetli olurlarsa serseri ve kötü niyetliler başıboş dolaşamaz, kimseye herhangi bir kötülük yapamazlar. Üçüncü sırada hizmetkârlar gelir ve dördüncü sırada, halk gelir. Bunlara kanunları çok iyi tatbik ederek, her yönüyle ihtiyaçları karşılanıp iyi bakılmalıdır.³²⁶

Turtuşi devamla şöyle der: Kim insanların yönetim işini üstlenir, ama onların hakkını koruyamaz, ailesine verdiği gibi onlara da nasihat veremezse ateşten oturacağını hazırlasın. Beyin tacı iffeti, kalesi, adaleti, silahı, dengeli oluşu, malı halkıdır.³²⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere halk beye Allah tarafından emanet edilmiş mal olarak adlandırılmaktadır.

Bunun yanında devlet başkanı halkın tamamının kendisinden memnun olmasını beklememeli, kendisi hakkında konuşulan olumsuz konulardan da etkilenmeyerek doğru bildiğini yapmaya devam etmelidir.

Turtuşi, eserinde bu konuyla ilgili olarak ta şöyle demektedir; Ey kral, sen güzel huylara sahip olsan, dosdoğru bir gidişat sergilesen, zevkine uygun hareket etmeyip, nefsini kırsan ve her şeyi yerli yerinde kullansan da yönetimin altındakiler senin hakkını yiyor, kadrini bilmiyor, senin hakkında ileri geri konuşuyor, hoşuna gitmeyen sözler

³²³ Yusuf Has Hacib, B. 4385, 4396, 2553, 3435, 4539.

³²⁴ Yusuf Has Hacib, B. 5355, 457, 546, 1412.

³²⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 67.

³²⁶ Turtuşi, s. 217.

³²⁷ Turtuşi, s.169.

söylüyorsa şu kesin bir gerçektir ki, sen ilah değilsin. Onlardan Tanrı'ya dahi göstermedikleri saygıyı ve samimiyeti kendin için bekleme. Sen Allah'tan elbette ki aşağısın.³²⁸

Beye sadece avama nasıl davranması gerektiği hususuyla ilgili tavsiyeler yapılmamıştır. Beyin aynı zamanda eski hanedan üyelerine yaşlı ve tecrübeli insanlara devlete hizmeti geçmiş insanlara karşı da nasıl davranılması gerektiğini özellikle Siyaset-Name' de bulmak mümkündür. Beylerin eski hanedan mensuplarına karşı da nasıl davranması gerektiği hususunda en güzel tespitleri yapan Nizâmü'l-Mülk eserinde şöyle demektedir;

İyi işlerin devam ettirilmesi ve fesatlığın kaldırılması için padişahların her devirde göz önünde bulundurmuş oldukları şeylerden biri, eski hanedanları muhafaza etmiş, onlara itina (Timar) göstermiş, hükümdar oğulları (ebnü-yimülük) onore etmiş olmaları mevkilerini kaybetmiş, mevkilerinden mahrum edilmiş, acınacak duruma düşmüş olmalarına müsaade etmiş bulunmaları, kendi devletleri zamanında yaşamalarına yetecek nispette vermiş, olmalarıdır. Öyle ki onların hanedanı yerinde kalmıştır. Diğerleri lâıyk olanlara âlimlere doğru yolda ve namuslu Ali soyundan olanlara, gazilere ve sakinlerine Kur'an ehline hazineden pay vermişlerdir. Öyle ki zamanlarında hiç kimse nasipsiz kalmamış ve mahrum bırakılmamıştır. İki cihanın hayır ve sevabına kavuşmuşlardır.³²⁹

Tezimizde incelediğimiz kitaplarda bu konuyla ilgili olarak en detaylı ve en teferruatlı bilgiyi veren eser Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme'sidir. Nizâmü'l-Mülk eserinde bu konuyla ilgili olarak şu tespit ve önerileri yapmıştır;

Yaşlılara ve tecrübelilere hürmet etmek, her birini bir yere ve makama yerleştirmek, uyanık padişahların adetleri olmuştur. Onlar memleketin iyiliğine bir işin imar faaliyetinde bulunmak, birini yükseltmek birinin payesini indirmek, yüksek binalar yapmak, Bir kimse ile buluşmak, padişahlık şartlarını bilmek din işlerini sormak gibi ve bunlara benzer bütün işleri âlimler ve tecrübelilerle yapmışlardır. Yine düşmanlık ve bir savaş baş göstermiş olunca bütün tedbirleri itibar görmüşler ve iş bilenlerle almışlardır. Nitekim o işler burada uygun olarak neticelenmiştir. Eğer bir savaş çıktı ise o savaşa cenkler yapmış, meydan muharebeleri kazanmış, kaleler almış, adı kahramanlıkta cihana yayılmış olan bir kimseyi gönderirlerdi. Bütün bununla beraber bir hataya

³²⁸Turtûşi, s. 299.

³²⁹Nizâmü'l-Mülk, s. 99.

düşmesinler diye, tecrübeli iş yapmış bir ihtiyarı onunla birlikte gönderirlerdi. Zaman oluyor ki bir mühim iş zuhur ediyor, iş yapmamışlar küçükleri ve gençleri gönderiyorlar ki neticede hatalar oluyor. Bu hususta her zaman ihtiyar buyrulursa her halde daha doğru ve daha tehlikesiz olur.³³⁰

Bunun yanında devlete yıllarca hizmet edenlerin sahipsiz bırakılmaması konusunda da usta vezir eserinde şöyle söylemektedir;

İşsiz güçsüz ve mahrum bırakılmış amirlerin davası aynıdır. Devlette büyük meşguliyetler ve ağır memuriyetler yapmış olan hizmet hakkı bulunan maruf ve meşhur kimselerin haklarının yüz üstü bırakılmaları, onların mahvolmuş ve nasipsiz kalmaları, memuriyete tayin edilmemeleri beyin dergahına yakışmamaktadır. Zira ne mürvete sığar, nede maslahattan olur. İlim fazilet şeref ehlinden mürüvvetli insanların oğulları başka bir gurup vardır ki onların beytü'l mal de nasipleri vardır ve dikkate nazar ve idrâra müstahaktır. Bu taife o devlette ümitlerini kesince devlete karşı mecburen kötü niyetli olurlar. Amirler de katipler de padişahın yakınlarında bulunduğunu bildikleri kusurları sahraya dökerler ve padişahın kulağına ulaştırırlar, onu kızdırırlar. İçlerinden biri daha fazla alet sahibi olur. Onunla birlikte karışıklıklar çıkarırlar, padişaha karşı isyan ederler.³³¹

3.2.Bey İle Dost Olacak Kişilerin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Aynı konuyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eseri Kutadgu Bilig'de şöyle demektedir; Akrabaları olan kimsenin nam ve şöhreti büyüktür. Eğer kötü birine teveccüh ederse, o kimse şeref kazanır, eğer küçüğe bakarsa o büyüklük bulur. Faydasız ve değersiz ise kardeş olsa bile onu bırak, istifade edebileceğin insanı arkadaş edin.³³² İkiyüzlü adama sır verme, sözün yayılır, sırrın ortaya çıkar. Dedikodu yapanı evine yaklaştırma, görüp öğrettiklerini bütün halka yayarlar.³³³

Akıllı insan Bey'le dost olduğu anda tüm kabiliyet ve çabasını bir anda göstermez, eğer gösterecek olur ise daha sonraki zamanlarda göstereceği fazla bir şeyi kalmayacağını bilir. Beye bir şeyler öğretirken onun öğrencisiymiş gibi olmak, ona öğüt verip

³³⁰ Nizâmü'l-Mülk, s. 105.

³³¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 121.

³³² Yusuf Has Hacib, B. 3173, 3078, 2575.

³³³ Yusuf Has Hacib, B. 1298, 1299.

danışmanlık yaparken sanki ondan fikir alıyormuşçasına hareket etmek bey ile kalıcı bir dostluğun temel prensibidir.

Bey ile dostluğun bir diğer temel prensibi ise, beyin kişiyi sözünü dinleyeceği, her sözüne güveneceği hale geldiği zaman yakın çevresi ve akrabası ile arasına kesinlikle girilmemesidir. Çünkü beyin ne zaman değişeceği ve kişinin aleyhine döneceği kestirmek mümkün değildir. Özellikle beyin karşısına rahatlıkla çıkabilen kimselere ise kesinlikle rakip olmamak uyulması gereken temel prensiptir.

Görüldüğü gibi beyle arkadaş ve dost olmak son derece zor bazı temel prensipleri olan ve bu prensiplere uyulmadığı zaman kişiyi yakıp mahvedebilecek özellikler taşıyan bir husustur. Bu prensiplere uyan, bu ilişkiden hiçbir menfaat gözetmeyen, akıllı, dirayetli, beyi gerçekten seven ona rehber olabilecek önüne ışık tutabileceğine inanan kişilerin dost olması asıldır. Beyin da dostlarını seçerken nelere dikkat edeceği hususlarını da en ince ayrıntısına kadar belirtmeye çalıştık. Beyle arkadaşlığın ne kadar tehlikeli olduğu konusunu ise bu bölümünde açıklayacağız.

Beye karşı her türlü ezaya katlanmayı, sabretmeyi göze alarak dost olan kişi sonuçta pek de hoş muamele görmez. Aksine en kötü muameleyi gören yine o olur. Getireceği servet lüks ve izzete rağmen beyle dost olmak çok tehlikeli bir iştir. Beye dost olmak ve onlara yaklaşmanın son derece tehlikeli bir şey olduğu konusıyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eseri Kutadgu Bilig’de çok güzel öğütler vermektedir; Beye yakın olursan, kendini iyice kolla.³³⁴ İhmalci olma, beyler yanar ateştir. Yanar ateş ona yaklaşanlar için bir felakettir. Dikkat edersen beyler gerçekten yanar ateş gibidir. Kafa tutanın başını koparıp kanını emer. Sana fazla bakarsa onun bakışından kork, eğer korkmazsan o seni korkmağa mecbur eder.³³⁵ Beyler hiddetlendikleri zaman ateş ve zehir gibi olurlar. Eğer beyler hiddetlenir veya öfkeli olurlar ise onlara yakın durma. Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse onlardan uzak dur, yoksa zararları dokunur. Hiddetlendikleri zaman beylere yaklaşma, eğer yaklaşırsan gözden düştüğün gündür.³³⁶

Tüm bu anlatılanlardan sonra özet olarak diyebiliriz ki, insan menfaati dışında ilahi sevgi için gerçek anlamda dost edinmelidir. Bunda herhangi bir sadakatsizlik yoktur. Menfaat için dost edinilir ise bu dostluk zorakidir ve vakit mevhumu da yoktur. Bu tür insanlardan hemen uzaklaşmak gerekir. İftiracılardan, laf taşıyanlardan, içkicilerden

³³⁴ Yusuf Has Hacib, B. 650.

³³⁵ Yusuf Has Hacib, B. 654- 656.

³³⁶ Yusuf Has Hacib, B. 779, 780, 781, 783.

uzak durması, insanların seçkini olan kişi ve takva sahibi olan kişilerle görüşüp dost olması gerekir. Ayrıca beyin düşmanını da dost edinmeye çalışması gerekir ki huzur ve barış içinde yaşasın.

3.3.Beyin Zaman Zaman Ziyafet Vermesi

Padişahlar daima iyi sofraya kurmak zahmetine katlanmışlardır.³³⁷ Gerek Turtûşi gerekse Yusuf Has Hâcib ise eserlerinde beyin içki içmesini kesinlikle yasakladıkları gibi içki içen şahıstan ve içki içilen ortamlardan da kesinlikle uzak durmasını öğütlemişlerdir. Ancak Nizâmü'l-Mülk'ün eserinde kendisinin koyu bir Müslüman olmasına rağmen içki meclisleri tertiplemesini önermesi, hükümdarın Türk olduğunu göz önünde bulundurarak Türk adetlerine ve devlet geleneklerine ister istemez eserinde yer vermek zorunda olduğundan dolayı beye hitaben bu tip öneriler yapmıştır. Bu öneriyi de yaparken ihtiyatı elden bırakmamış, padişahın şarabı sarhoş olmak için değil neşelenmek için içmesi gerektiğini, içerken de ne daima neşeli nede daima asık suratlı olmaması gerektiği hususunu önemle vurgulamıştır. Beyin içki meclisleri ve ziyafetler tertip etmesi ve burada uyulması gereken kuralların neler olduğu konusuna gelince usta vezir eserinde şöyle demektedir;

Neşe (nişatve eğlence tarab) olan bir hafta içinde 1 gün veya 2 günde umumi kabul (bâr-ı âmm) (resmi) vermek lâzımdır ki, (buna katılmak) her kime âdet olmuş ise, gelsin, kimseyi geri çevirmesinler, onların (huzura) geliş günü olduğu kendilerine bildirilsin. Has içki yeri (cây-i işref-i hâss) olan günlerde onların yeri olmadığını o kavim bilsin, kendileri gelmesinler. Böylece birine (içeri) yol verip.Birini de geri çevirmeye hacet kalmasın. Has meclisine katılmaya lâayık olan bu kavmi hem mazur görmeleri gerekir, hem de onların bu kavmin kim oldukları malum olsun.Onlardan her biri geldiği zaman birden fazla gulâm ile gelmemeleri şart koşulsun.³³⁸

Beylerin verecekleri ziyafete katılanların burada uyması gerekli kurallar ve ziyafeti veren beyin de ziyafet esnasında konuklara karşı neler yapması gerektiği hususuna gelince bu konuda da en güzel bilgiyi, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'in de bulmak mümkündür. Hâcib eserinde bu konularla ilgili şu öğütleri vermektedir; Ziyafette

³³⁷Nizâmü'l-Mülk, s. 89.

³³⁸Nizâmü'l-Mülk, s. 85.

bilhassa yatılı ve yabancılara itina göstermeli yiyecek ve içeceğin az veya çok dağıtılmasına dikkat etmelidir. Hangi ziyafette olursa olsun, yemek yerken, mümkün olduğu kadar edep dairesinde hareket et. Her şeyin usulü, adap ve erkânı vardır, usulü tam olarak tatbik eden kimsenin yüzü güler.³³⁹ Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme, sıhhatle yaşa. Dikkat et herkese yiyecek ve içecek yetiştir, geciken varsa onu da yemeksiz bırakma. Yemek yenilen yerde içecekte bulunmalı, yiyecek ve içecek birbirine denk olmalıdır.³⁴⁰ Herkese yemek yetiştir, hiç kimseyi gözden kaçırma, onları aç bırakma, sana söverek dönmesinler. Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyve ver, kuru ve yaş meyve yanında, bir miktar simiş de bulundur. Hediye ver, gücün yeterse, ipekli kumaş ver, mümkün ise diş kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın.³⁴¹

Görüldüğü gibi beyin vereceği ziyafetler çok çeşitlidir. Doğum, ölüm, düğün, sünnet gibi etkinliklerde eş, dost ve akrabalara davet verilmektedir. Bey her davete gitmemeli, ancak eş ve dostun ziyafetine icabet etmelidir. Verdiği davetlerde ise misafirlerle ve yemek dağıtımıyla yakından bizzat ilgilenmeli, onuruna verilen ziyafetlere ise mutlaka icabet etmelidir. Yabancıların, tanımadığı kimselerin verdiği davetlere ise icabet etmemesi gerekir. Çünkü davetliler beyin huzurunda kavga edebilir, nahoş istenmeyen olaylar olabilir. Dolayısıyla bir lokma yemek için kendini makamını rezil etmemesi gerekir.

Beyin bereket ve mağfiretinin artması, halk gözünde sevilip saygın bir yerinin olabilmesi için sürekli davet vermesi, her gün yemek vermekte kusur etmemesi,³⁴² kapısının herkese açık olması şarttır. Kendisinin verilen davetlere seçici davranarak hepsine değil, seçtiği davetlere gitmesi kendi otoritesi açısından son derece önemlidir.

Görüldüğü gibi Türk örf, adet ve gelenekleriyle devlet hayatında her şey en küçük ayrıntısına kadar hesaplanmış olup, yazılı olmayan ancak halk içinde yazılıymışçasına yaşanan ve uyulan kurallar, kaideler vardır. Beyin davet vermesinde ve gittiği davetlerde davete gelenlerin uyması gereken kurallara varana kadar en ince ayrıntısıyla belirlenmiş olması, Türk devlet hayatı ve teşkilatının ne denli köklü ve büyük olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü devletler hayatında bütün sosyal

³³⁹ Yusuf Has Hacib, B. 4580, 4594, 4605.

³⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B. 4613, 4652, 4654.

³⁴¹ Yusuf Has Hacib, B. 4659, 4660, 4661.

³⁴² Nizâmü'l-Mülk, s. 91.

yaşam kaide ve kuralları bu kadar ince ayrıntısına varana kadar belirlenmiş bir devlet daha yoktur.

3.4. Yönetilenlerin Beye Karşı Olan Hakları

Bu hakların neler olduğu konusuna değinmeden önce toplumların beye mecbur olduğu konusundan bahsetmek gerekir. İnsanlar her zaman bir yöneticiye ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü yöneticisiz kalan toplumlar sudaki balıklara dönerler. Böyle olunca da her zaman büyük balık küçük balığı yutar. Hükümdarı olmayan toplumların işleri asla düzene girmez. Hayatlarını doğru ve düzgün olarak sürdüremezler ve yaşamaktan zevk alamazlar. Bir otoritenin hükümdarlığı Allah ü Teâla'nın varlığına işaret eden en büyük alâmetlerden biridir.

Beyin faydası, yağın yağmura benzer, kimine felaket, zorluk getirir, kimine de bereket getirir. Gece gündüze, mevsimlere benzer. Faydası genel, zararı ise küçük ve kişiseldir. Onun için biz buna bela diyemeyiz. Beyin varlığı topluma bir nimettir. Eğer halkın büyük bir kısmı mutsuz ise beladan söz edilebilir. Yani yönetimden halkın büyük bir çoğunluğunun memnun olmaması gerekir.

Halkın bir toprak parçasını vatan edinebilmesi için oradan güçlü ve sözü geçerli bir hükümdarın, adil bir hâkimin, işlek bir pazarın, işini iyi bilen bir doktorun, bol su akıtan bir nehrin mevcut olduğu bir yer olması gerekir.

Yine tezimizde incelediğimiz Kutadgu Bilig adlı eserinde Yusuf, bu konuyla ilgili olarak şu vurgulamayı yapmaktadır: Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür. Ona her türlü hürmet ve ta'zimi göstermek gerekir. Beyin emrini yerine getirmek raiyet için vaciptir, büyük ve küçük onu duyan herkes bu emre riayet etmelidir. Kul sıkıntı yük ve zahmetleri ortadan kaldırmalı, beyine arzu ettiği yolları açmalıdır.³⁴³ Buna ilaveten Yusuf beyin topluma karşı haklarını da hatırlatmaktadır:

Teb'ânın senin üzerinde üç hakkı vardır, bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Bunlardan biri, memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru. İkincisi halkı adil kanunlar ile idare et, birinin diğerinin tahakkümüne kalkışmasına meydan verme, onları koru. Bütün yolları emin tut, yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır. Teb'a üzerinde senin üç hakkın vardır. Bunu onlardan istemelisin. Biri halk senin emirlerine

³⁴³ Yusuf Has Hacib, B. 4996, 4999, 1883.

hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun, onu derhal yerine getirmelidir. İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler. Üçüncüsü senin dostuna dost, düşmanına düşman olmalıdırlar. Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.³⁴⁴

Yusuf'un paranın ayarının korunmasına bu kadar önem verişine bakılırsa, tahmin edilebilir ki, sözü edilen dönemde bazı ekonomik zorunluluklar sonucunda dirhemlerin ayarı zaman zaman bozulmaktadır.³⁴⁵

Reaya hükümdara itaat etmeli, otoritesine saygı göstermelidir. Değilse beyin sıradan bir insandan farkı kalmaz. Bey ile başkaları arasındaki fark, emrine boyun eğilmesinde ve fermanına itaat edilmesindedir.³⁴⁶

Sonuç olarak halk bilgi sahibi olmakla sorumlu olmasa bile taklit etmekle sorumludur. Devlet yönetimiyle ilgili beyin vatandaşa götüreceği hizmetler ve bunun sonucunda da vatandaşın devlete karşı olan yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi vaciptir ve sağlıklı bir devlet otoritesi için mutlaka gereklidir. Yani her yönüyle bey üzerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirecek, buna karşıda halkı devletine olan sorumluluklarını eksiksiz yerine getirecektir ki beyin otoritesi ve devletin düzeni sağlanmış olsun.

3.5. Beyin Âlimlere Karşı Nasıl Davranması Gerektiği ve Âlimlerin Özellikleri

Türk devlet hayatında büyük yeri olan âlimlerin görevleri ve özellikleri hakkında kitabımızda çeşitli şekilde değinilmiştir. Âlimler her zaman yöneticilerin en büyük yardımcıları olmuşlar ve devlet idaresiyle halkın günlük yaşantısı üzerinde büyük etkilere sahip olmuşlardır. Beylerin âlimlerle istişare etmesi, Hak Teala'nın emirlerini onlardan işitmesi,³⁴⁷ onlara önem vererek her şeyi danışması en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eseri Kutadgu Bilig'te şöyle demektedir: Bak iki türlü asil insan vardır; biri bey, biri âlim; bunlar insanların başıdır. Âlimler sulak yerlere benzerler, nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.³⁴⁸ Bilginin boğazına ve diline hâkim olması lâzımdır. Boğazını ve dilini gözetken bilgililere ihtiyaç vardır. Çok

³⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B. 5574-5583.

³⁴⁵ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 68.

³⁴⁶ Reşat Genç, "Karahanlı Devlet Teşkilatı", s. 71.

³⁴⁷ Nizâmü'l-Mülk, s. 43.

³⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B. 265, 974.

dinle, fakat az konuş, sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle. Âlim hangi işte bilgisini kullanırsa, ona ulaşır, onu tutar ve elde eder.³⁴⁹ Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kişiler bunlardır. Bu dinin direği gerçekten bunlardır, doğru şeriatın temeli bunların bilgisidir. Senin için lâzım olan onların ilmidir. Onlar insanlara yol göstererek doğruluğa sevk ederler. Gerek dünya işi gerek ahiret işi olsun, inan ki âlim bunları hesap ile birbirinden ayırarak zapt eder.³⁵⁰ Âlimler, insanı devlet ve saadete kavuştururlar. Onlara izzet ikramda bulun ne derlerse yap, şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme ve önlerinde hürmetle eğil. Onların hukukunu muhafaza ve yiyecek içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler. Gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de bilgi öğrensinler.³⁵¹ Din ve şeriat işlerinin araştırılıp sorulması, din alimlerine saygı gösterilmesi ve onların geçimlerinin sağlanması padişaha vacip³⁵² sayılmıştır. İyi bir yönetici günlerini boş geçirmemeli, yanında kendisini doğru yola sevk edecek hep doğruyu söyleyecek, Allah'tan korkan kişiler bulundurmalıdır. İşte bu kişiler âlimlerdir. Âlimler beyi devamlı uyarıp helâl yemesini, iyi yakışıklı hareketler yapmasını ve bu doğrultuda emirler vermesini sağlayan kişilerdir. Böyle ulvi görev gören kişilere de bey saygısını hiçbir zaman eksik etmemelidir. Ey hükümdar âlimleri rehber, Salihleri elbise edinmelisin ki memleketin işleri âlimlerin öğüdü, Salihlerin duasıyla dönsün. Mülkünü bu iki vasıfla idare et ki temeli sağlam ömrü uzun olsun.³⁵³

Bu bilgiler doğrultusunda anlaşılmaktadır ki âlimler, Allah yolunu gösteren birer rehber, toplumlara ve beylere rehberlik eden onları yönlendiren, bilgi birikimleriyle önlerini aydınlatan ve daima doğruyu gösteren, ilahi hükümleri uygulayan, Allah'ın koyduğu kuralara riayet eden birer mihenk taşlarıdır. İşte onun için bunlar toplumda saygın insanlardandır. Dolayısıyla onların her türlü ihtiyaçları giderilmeli, kimseye muhtaç olmadan yaşantılarını sürdürmeleri sağlanmalıdır.

Âlimler beyleri, sürekli ikram etmesi, insafı davranması, insanların kendisine güveninin artmasını sağlaması için çalışması, süfli emellerle kötü ahlâka kapılmaması, bu kötü huyların asaleti ve şerefi yok edeceği hususunda sürekli bilgilendirmesi onu kötü hareketlerden alıkoyması gerekir. Âlimler beyi uyarmazlar, Bey de başını belaya

³⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B. 994, 1009, 2605.

³⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B. 4343, 4345, 4352, 4383.

³⁵¹ Yusuf Has Hacib, B. 5551-5554.

³⁵² Nizâmü'l-Mülk, s. 43.

³⁵³ Turtûşi, s. 139.

sokarsa bu işten kendilerini sorumlu hissetmelidirler. Bu nedenle beyleri Allah'a hesap vereceği konusunda sürekli uyarmalı, aksi takdirde kendilerinin de Allah katında sorumlu duruma düşeceklerini unutmamalıdır.

Buna karşılık olarak da bey âlimlere saygı göstererek, onlara yakın olmalı, sohbet meclislerine hürmet etmeli ve konularını diğerler insanlardan ayırt etmelidir. Ayrıca önemli işlerde onlarla görüş alış verişinde bulunmadan hüküm vermemelidir.

3.6. Beyin Hizmetkârlarıyla İlişkisi ve Birbirlerine Karşı Olan Hakları

Beyin halkıyla olduğu gibi kendi hizmetçileriyle de ilişkileri, bu ilişkilerin usul ve kaideleriyle bu ilişkiler neticesi birbirlerine karşı olan hak ve yükümlülükleri vardır. Tezimizin bu bölümünde bu hususları tek tek ele alarak inceleyeceğiz.

3.6.1. Beyin Hizmetçileriyle Olan İlişkisi ve Hakları

İyi bir yöneticinin başarılı, yönetiminin daim ve köklü olabilmesi için en önemli unsurlardan biri de hiç şüphesiz ki kendisinin yakın çalışma arkadaşları olan ve kendisine her türlü hizmeti veren rütbece irili ufaklı pek çok sayıda olan hizmetlileridir. Hizmetlilerin görevlerini ifa edişleri sırasında elbette ki gerek beyin onlara, gerekse onların beylere karşı bir takım hak ve yükümlülüklerinin olması doğaldır. Bu hizmetler belli prensip ve kaideler içinde belirli kurallara bağlı olarak yapılmaktadır. Yine tezimizde incelediğimiz eserde hizmetlerin yapılış şekli, bu hizmetlilerin görev ve yükümlülüklerinin neler olduğuyla ilgili olarak detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

Bir hükümdarın işi şu vasıfları taşıyabilirse mükemmel olur; kendini tüm noksanlık ve ayıplardan uzak tutarak, kendisi sarayda değilken güvенеbileceği bir dostu olmalı ve kendisine güzel şeyleri öğütleyen ve güven veren hizmetçilerinin olması gerekir.

Bey ile hizmetkârlarının münasebetlerinin nasıl olması konusunda Kutadgu Bilig'te de şu bilgilere yer verilmektedir: Hizmetkârın doğru dürüst olması lâzımdır ki beyler inanıp işlerini emniyetle ona tevdi etsinler. Beyler hizmetkârlarına dikkat ve hizmete girecekleri de esaslı bir şekilde tecrübe etmelidir. Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır. İş beyin arzu ettiği şekilde

olursa hizmetkâr büyür, hizmetkâr büyüyünce beyin şöhreti artar.³⁵⁴ Bey hizmetkârı sayesinde göğsünü kabartır, o arzu edildiği şekilde hizmet ederse beyini rahat ettirir. Candan hizmet eden, sâdık ve candan bağlı bir kulun hizmeti beyliğin temelini gündengüne sağlamlaştırır. Candan hizmet eden kimse kendi faydasını düşünmez, o her gün iyi niyetle beyin menfaati için çalışır. Hizmetkârın beyine içten bağlı olması lazımdır. İçten bağlı olanlarında candan hizmet etmesi lazımdır.³⁵⁵ Vefalı hizmetkâr beyin faydasını ister, tenini, canını ve malını beyine feda eder. Hizmetkâr darlıkta kalır ve muhtaç duruma düşerse onun sıkıntısı duyan bey ihsan fermanını göndermelidir. Hizmetkârlardan bir kimse takdir edilen bir hizmet yaptığı zaman semeresinin kendisine ulaşması gerekir.³⁵⁶ Bunlar hizmet ederken, herhangi bir şeyde yanlış yaparlarsa, cezalandır. Onları başıboş bırakma işlerini daima murakabe et. Çok dost, ahbap ve arkadaş edinmeğe çalış ve onlar ile sık sık görüş, ahbapların çok olursa herkes seni meth eder. Hem kendinin hem nüfuzunu kırmamak istersen, her işe müdahale etme, bu suretle onu temin etmiş olursun.³⁵⁷

Sana gerçekten hürmet gösterenlere sende hürmet et, saygısızları sende sayma ve onlara yakın durma. Faydalı oldukları nispette, onlara izzet ikram ve ihsanlarda bulun, gelirlerini arttır ve rütbelerini yükselt. Beylerde hizmetkâr kullarına ve yıllarca hizmet edenlere, nasıl ihsanda bulunmak lâzım geldiğini bilmelidirler.³⁵⁸ Eğer kullar beyin karşısında, hizmet ile onun hakkını yerine getirirlerse, beyin de hizmetlerine göre kullarının hakkını vermesi lâzımdır. Beyler hâkimiyetlerini hizmetkârlar vasıtası ile elde ederler, hükümdarlar hizmetkârlar ile memleketini düzene koyar. Beyin aslı ne kadar ulu ve büyük olursa olsun onun adı hizmetkârları ile yükselir. Ona, hizmetine göre, bol ihsanlarda bulunmalı, çıplak ise giydirmeli, aç ise doyurmalıdır.³⁵⁹ Yusuf'un bu görüşleri ile şüphesiz o dönemin telakkilerini³⁶⁰ dile getirmiştir.

Devlet idaresinde asıl olan Beye bağlı olan hizmetlerini eksiksiz olarak yerine getirmektir. Görevlilerin görevlerini zamanında ve yeterince can-ı gönülden yapması esastır. Ancak tüm bu olumlu durumlarda istemeyerek de olsa zaman zaman

³⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B. 2211, 1755, 1756, 1757.

³⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B. 1882, 2571, 2572, 2570.

³⁵⁶ Nizâmü'l-Mülk, s. 91.

³⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B. 2728, 2813, 4185, 4186, 4296.

³⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B. 4306, 5593, 2952.

³⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B. 2954, 2968, 2969, 2982.

³⁶⁰ Nizâmü'l-Mülk, s. 118.

hizmetkârların hizmet etmemesi gereken beyler de olabilir. Bunların kimler ve özelliklerinin neler olduğu konusunda da en güzel bilgiyi Kutadgu Bilig’te bulmaktayız. Eserde bu konuyla ilgili çalışanlara şöyle nasihat verilmektedir. Hizmet etme edersen lââyık olana hizmet et, lââyık olan bey hizmetkârın hakkını bilir. Hizmet etme, edersen, cömert olana hizmet et, bil ki, cömerdin evi altın, kapısı gümüştür. Hasise hizmet etme, ey hizmet eden insan, yoksa hayatın boş geçmiş olur ve kendinde kötü olursun.³⁶¹

Eserde konuyla ilgili olarak anlatılanları özetleyecek olursak, bey, kendisine hürmet edilmesini istiyor ise başkalarına hürmet etmelidir. Kendisine hizmet edenlere karşı kanaatkâr olmalı, güler yüzlü, tatlı dilli ve her şeyden önemlisi cömert olmalıdır. Bunlara çabuk celallenmemeli çabuk celallenen kimselerle de dostluk kurmamalıdır. Gönül sırrını herkese açmamalı, tamahkar olmamalı, doğruluktan kesinlikle ayrılmamalı, yalan konuşmadan ikbale karşı direnmeden, dedi kodu yaparak fitne çıkarmamalı, boş konuşmamalı, kaba söz söylememelidir. İyilere karşı iyi kötülere karşı kötü olmalıdır. Siz diyenlere siz, sen diyenlere karşı sen diye hitap etmelidir.

Memurlarına adaletle davranmalı, adaletten hoşnut olmayanları bile kendisine yaklaşırken adaletini vesile etmelerini sağlamalıdır. Yanında çalışan hizmetkârlarının hareketlerini ve çalışmalarını iyi gözlemlemeli, gerekirse onları cezalandırmaktan çekinmemelidir. Cezalandırırken de acele etmemeli, önce uyarıp ikaz etmeli, bundan anlamayanı cezalandırmalıdır. Hizmetkârlarının derecelerini bilgi ve becerileri doğrultusunda yükseltmeli, bilgisiz bir kimseyi yükselttiği takdirde ondan sadakat göremeyeceğini iyi bilmelidir.

Emrindeki hizmetlilere kudret ve kabiliyetleri oranında iş vermeli onların Allah’ın kulu olduğunu ve kendisine Allah’ın bir emaneti olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Bunlara karşı müşfik olmalı, kesinlikle eziyet etmemelidir. Bey hizmetkârlarını sürekli memnun etmeli, cömert davranmalı onlara karşı bolca ihsanda bulunmalı, kesinlikle onlara yaptığı işin dışında başka bir iş vermemelidir. Eğer verilmiş ise de derhal geri almalıdır.

Saray kapısındaki hizmetlilerin birbirleriyle sürekli çekişme içinde olduğunu ve birbirlerini çekemediklerini unutmayarak ona göre tedbirli davranmalıdır. Bunların makam ve rütbelerini başarılarına göre devamlı yükseltmelidir ki düşmana karşı silahlı olarak vatani bekleyerek canlarını beyleri için siper etsinler.

³⁶¹ Yusuf Has Hacib, B. 747-749.

Çalışmalarında başarısız olan, dünya malına tamah eden, dürüstlüğünden şüpheye düştüğü çalışanlarını uymalı, bundan da anlamazlar ise şiddetle cezalandırmaktan çekinmemelidir. Bunu sağlamak için de hizmetkârlarının üzerinde sıkı bir denetim sistemi kurması beyin başarısı için olmazsa olmazlardandır. Bey yönetimi boyunca şunu aklından hiç çıkarmamalıdır; Cömert olmayan, hizmete layık olmayan ve hasis olan idareciye hizmetkârları canla başla hizmet edip canlarını uğruna siper etmezler.

3.6.2. Beye Hizmet Etmenin Usûl ve Nizamları

Hükümdara nasıl ve ne şekilde hizmet edilmesi gerektiği de Türk Devlet hayatında belirli bir sistem ve düzen içersine oturtulmuş, kural ve kaideleri belirlenmiştir. Hizmetin nasıl olacağı, ne şekilde yapılacağı, yaparken nelere dikkat edileceği, hizmet edenlerin özelliklerinin neler olduğu gibi pek çok konu incelediğimiz eserlerde detaylı olarak tespit edilmiş ve beylere öğüt olarak aktarılmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde önemli nasihatler yer almıştır. Yazar eserinde, bu konuyla ilgili olarak çeşitli hizmet birimlerinde çalışan veya o beyin teveccühü ile ve bilgi becerisine göre ileriki zamanlarda o birimlerde çalışmaya başlayacak olanlara çok çeşitli öğüt ve nasihatlerde bulunmaktadır:

Hizmete girmek isteyen kimse için hiç şüphesiz şu iki şey elzemdir. Doğruluk ile hizmet edip yüzünü ağartmak için insana lazım olan şeylerden biri hastaliksız geçen ömürdür.³⁶² Bak, daha şu üç şey vardır ki hizmetkâr bunlardan korunmazsa kendi başını yer. Biri, her duyduğu şeyi ifşa etmemeli, görmemesi icap eden uygunsuz şeyleri görünce göz yummasını bilmelidir. Üçüncüsü, kendisine hâkim olmalı ve doğrulukla yaşmalıdır, böylelikle hayatını sevinç içinde geçirir.³⁶³ Sen beylere hizmet etmek istersen gönül ver ve dilini doğru tut, sözüne hâkim ol. Töre ve usule göre hizmet etmesini öğren, hizmet etmesini bilersen muvaffak olursun.

Hizmetkâr akıllı ve dürüst tabiatlı olursa o dilekleri hükümdara arz vazifesine yarar ve çabuk yükselip ikbale erer. Hareketini doğrult tavrını düzelt, kendini gözet, gönlün dilin

³⁶² Yusuf Has Hacib, B. 481, 482.

³⁶³ Yusuf Has Hacib, B. 2510, 2511, 2512.

dürüst olsun, sözünü kısa kes.³⁶⁴ İçki içme, faydasız ve boşu boşuna dolaşma, yakışmayan ve fena işlerden derhâl uzaklaş. Gayret etmeli, beye karşı hizmette kusur etmemeli ve hizmet yolundan şaşmamalıdır. Beyler sana ne kadar iyi muamele ederlerse etsinler, sen onlardan emin olma, onları kendine eş sayma, daima etrafını kolla. Sorduğu vakit cevap ver çağırıldığı vakit yanına gir. Gözüne ve nefesine hâkim ol.³⁶⁵ Sen başkaları hakkında gammazlık etme, dedikodu yapma, doğru sözü söyle, doğruyu gizleme. Oturduğun vakit yerini bil, insanları incitme, onlara karşı nazikâne muamele et. Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme bu küstahlık olur hoş karşılanmaz. Bağdaş kurma yan yatma, yüksek sesle kahkaha atma. Tırnak kesme bacaklarını yayıp oturma, bu insanı itibardan düşürür ve ikbale mâni olur.³⁶⁶

Sarhoş olarak saraya girme, nefesine hâkim ol, sarhoş insan küstah ve münasebetsiz olur. Beylerin sözünü sözlerin beyi olarak kabul etmeli ve onu kendi sevgili canı gibi tutmalıdır. Dürüst olmalı ve memlekete sadık kalmalı, karışıklık günlerinde kendisini iyice gözetmelidir. Saray içinde doğru hareket etmeli, uygunsuz ve yakışıksız işlerden uzak durmalıdır.³⁶⁷ Eğer beyler seni bir ziyafete davet ederlerse, yemeği edep ile ye. Orada bıçak kullanma, kemik sıyrma, başkalarına yemek uzatma ve buyur etme. Herhangi bir işe memur edildiğin vakit, o işi can ve gönülden yap. Bu seni mesut eder.³⁶⁸ Eğer eşsiz yavgu olursan, ne kadar kuvvetli olursan ol, hiçbir vakit sadakatten ayrılma. Eğer sana ordu başına geçmek kısmet olursa, ey meral yiğit, cömert ol, uyanık ol. Sana takım veya on otağ rütbesi teveccüh ederse, malını dağıtıp, kılıç ve yaya sarılmalısın.

Vezirlik isabet eder ve eline iktidar geçerse, kötü kanunlar vaaz etme, daima hâlim ve yumuşak ol. Birine öğelik kısmet olursa, o akıllıca hareket etmeli ve beyi yanıldığı vakit ona doğru yolu göstermelidir. Eğer kök-ayıkluk nasip olursa, insan kendini çok iyi gözetmelidir. Eğer sen ordu veya eyalet başına geçersen, doğruluktan ayrılma, kulağını keskin tut. Eğer Hâcib olursan rüşvet almamalısın, fakir dul ve yetimlerin arzularını dinlemelisin. Seni hazineye hazinedar yaparlarsa, itimat kazanmağa çalış, daima doğru ve dürüst hareket et. Eğer kendin kâtip veya sır kâtibi olursan, gönül sırrını sıkı

³⁶⁴ Yusuf Has Hacib, B. 4000, 4001, 4045, 4052.

³⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B. 4061, 4073, 4095, 4101, 4105.

³⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B. 4108, 4112, 4113, 4114, 4115.

³⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B. 4118, 4120, 4121, 4122.

³⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B. 4128, 4131, 4134.

muhafaza et, ağızından söz kaçırma. Asıl mansıp sahibi olan hizmetkârlar bunlardır, diğerleri ise buna tabi olurlar.³⁶⁹

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere beylere hizmet etmek onurlu, şerefli ancak bir o kadar zor ve özveri gerektiren bir iştir. Beye yakın ve hizmetinde olmak insana onur, gurur ve bazı ikballer sağlamakla birlikte, kendi menfaatlerini ön plana çıkardığı, doğru yoldan sapmaya başladığı, hizmetin gereklerini yerine getirmediği takdirde beyin gazabına uğrayarak mahvolacağını bilmelidir. Bunun yanında beye saygısızca yaklaşılmalı, onlarla kesinlikle rekabete kalkışılmamalı her zaman kendini unutmadan, doğruluktan ayrılmadan, hizmet eden görevlinin mutlaka günün birinde takdir edilerek üst rütbelere yükselip arzularına kavuşacağı bilinmelidir.

Beyler güler yüzlü olur teveccüh ederlerse bu duruma çok sevinip güvenmemek her zaman ihtiyatı elden bırakmamak lâzımdır. Beyin hizmetkârlarını her zaman yakabileceğini unutmadan dikkatle yaklaşmak gerekir. Hizmete güvenip asla gururlanmamalı, hizmetkârın asli görevinin hizmetkârlık olduğu, vazifesinin beye hizmet olduğunu hiçbir zaman unutmadan, doğruluktan ayrılmamalıdır. Bunun yanında hiddetlendiği vakit beye kesinlikle yaklaşmamalı, aksi takdirde itibar kaybederek beyin gözünden düşeceğini bilmelidir. Tüm bu özelliklerin yanında beyin hizmetinde bulunan kişi kendine, hizmetine, bilgisine güvenerek beylik taslamamalı, hiçbir konuda kesinlikle yalan söylememeli, tamahkar olmamalı, her bakımdan kendini temiz tutarak, hürmet gösterene hürmet etmelidir.

Hizmetkârın huzurda nasıl davranacağıyla ilgili olarak da, huzurda kibirli olarak, el kol sallayarak konuşulmamalı, lâubali olmayarak, nazik olunmalı, kendisinden büyük konuşurken susup dinlemelidir. Kesinlikle vakitsiz huzura girmemeli, her hangi bir şey sorulursa bilgisi dahilinde, cesurca ama kısa ve öz olarak cevap verilmelidir.

Beyin hizmetinde çalışanlar her hangi bir davete katıldıklarında ise yemeği sağ eliyle yiyerek, besmele çekmeli, kendi önündekini yiyerek, acele obur gibi yememelidir. Yemeğe davet edenin ikbalin başı olduğu bir an bile unutulmamalı, beyin emrinde çalışan biri olarak ona yakışır şekilde hareket edilmeli, bulunulan ortama bir büyük gelince derhal ayağa kalkarak ona saygı gösterilmelidir.

³⁶⁹Yusuf Has Hacib, B. 4137-4147.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tezimizi bir bütün olarak ele alıp değerlendirecek olursak şu önerilerde bulunabiliriz.

Beyin mutlu ve huzurlu bir yönetici olması için; diline, öfkesine sahip olması gerekmektedir. Din işleri hariç hiçbir işte acele etmemeli sabırlı olmalı, mali konularda cömert olmalı, her hareketi dürüst ve doğru olmalı, iyi ad edinmek için kötülerin daima korktuğu, ancak iyilere karşı da son derece merhametli olmalıdır.

Rabbine isyan etmemeli, tam tersi, sürekli Allah'a ibadet etmeli, bu ibadetini de gizlice ve çokça yaparak az saymalı, çokça verilen nimetlere de sürekli şükür etmelidir.

Beyin iyi olması, adaleti, adalet de halkın saadetini getirir. Halka karşı şefkatli ve merhametli olması gerekir. Ancak kılıcı zâlimin üzerinde olmalı ve kimse adaletinden, ceza vermesinden şüphe etmemelidir. Gönül kırmamalı bilakis gönül kazanmalıdır. Kendisine karşı söylenen kaba sözlere tatlı dillilikle cevap vermeli cefa edenlere vefa göstermelidir. Affedici olmalı, azla yetinmeli, olmadığında sabretmesini bilmelidir. Adaletten ayrılmamalı, halkını saadete eriştirmek tek amacı olmalıdır.

Bey sürekli iyilik yapmalı, bu dünyanın geçici olduğunu ve Allah'a karşı ahrette yaptıkları ile hesap verileceği gerçeğini hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Dolayısıyla nefesine hâkim olarak dünya malına tamah etmemeli, vücuduna taviz vermeyerek kendi menfaatini gözetmemeli, nefesine gem vurmasını bilmelidir. Çünkü menfaatini gözetenin merhametli olması mümkün değildir.

Kendisine her konuda hâkim olabilmeli, kuvvetini ezmek için kullanmamalıdır. Öfkesini hiddetini yenmesini bilmeli, çokça iyilik yaparak salah, doğruluk ve esenlikten daha güzel bir elbise olmadığını unutmuyarak sürekli güzel ahlâka koşmalıdır. Başkalarının iyiliğini kendi menfaatlerinden önde tutmakla olabileceğini unutmamalıdır.

Sürekli uyanık, ihtiyatlı olmalı, gafil olmamalı, sabırlı, sakin, yumuşak huylu, soğukkanlı olarak tedbiri hiçbir zaman elden bırakmamalıdır. Gereksiz düşman edinerek haksız yere kan dökmemeli, harama el uzatıp, haram yememeli, kulağı delik, gözü açık olmalı ki vatandaşı rahat edebilsin. Çünkü kurnazlık şiddeti, yavaş ve ölçülü davranmak aceleciliği ve zaafi ortadan kaldırır.

Her işinde bilgiyi işar edinmeli, memlekette faydalı ve zeki insanların artması için yoğunca çaba sarf etmelidir. Halk tarafından sürekli takip edildiğini unutmadan, halka

iyi davranmalı, kendisine çeki düzen vermeli ki halkında hareketleri kendiliğinden düzelsin. Başkalarının ayıbını örtmeli, küstahlara uymadan fesattan uzak durmalıdır.

Hak adamının bedduasından korunarak vefakâr, kanaatkâr olmalı, kumar ve şans oyunlarıyla, içki ve alemlerde aşırıktan sakınmalıdır. Boş ve beyi ilgilendirmeyen faydasız işlerden uzak durmalı, hain dostu ve kötü ahlâklı kişilere son derece dikkat etmelidir. Kendisine yakıştırmadığı hareketleri kesinlikle başkasına yapmamalıdır.

Tüm devlet işlerinde disiplini ve ciddiyeti hiçbir zaman elden bırakmamalıdır. Kaybı sahibine hemen teslim etmeli, halkına kesinlikle yalan söylememeli, kibirli olmamalı, verdiği sözleri mutlaka yerine getirmeli, kıskanç, cimri, hiddetli, kızgın ve korkak olmamalı, sinirlendiğinde ise kendisine hâkim olarak tedbirli hareket etmelidir.

Dost ve akrabaya önem vermeli, âlimler, sözü geçen kişiler ve akıllı insanlarla dost olmalıdır. Ancak bunu yaparken de bugünkü dostunun yarın düşmanı olacağını hesap ederek korkarak sevmeli yine bugünkü düşmanının da yarın dostu olacağını düşünerek korkuyla düşmanlığını gizlemelidir.

İktidarın devamını sağlayan en temel kuralın adalet olduğunu, hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıdır. Çünkü adalet devlet adamının sahip olması gereken en önemli özeliğidir. Bey toplumun her katmanına gerektiği gibi davranmalı, devlet işlerinde bilginlerden faydalanarak istişareye önem vermelidir. Bey atacağı her adımda kendi çıkarını düşünmeyenlerle sürekli istişare yapmalı, bu tip tecrübeli insanların görüşlerini mutlaka almalıdır. Çünkü akıl danışma özelliği en iyi rehberdir. Bunu başarabilen yöneticilere de halk daima yürekten bağlanır.

İyi bir bey ülkesinde din işlerinin de koordinasyonundan sorumlu olup, din bilginleri ile istişare edip onların çalışmalarına da destek olmalıdır. Geçmiş olaylardan ibret almalı, intikam peşinde koşmamalı, yapılan hataları af etmesini bilmeli ve yakınları yüksek ahlâk sahibi insanlardan oluşmalıdır. Sırlarını kendisi gibi problem çözmeye gayret edenlerle paylaşarak yalancı ve şerli yardımcılarından sürekli uzak durmalıdır. Güvendiği kimseler hakkında ileri geri konuşanlara da itibar etmemeli, ancak her söyleneni dikkate alarak araştırmaktan da geri durmamalıdır.

Kısaca, bey yönetiminde ve iç huzurunda saadeti yakalamak için yukarıda belirttiğimiz özelliklere sahip olmalıdır. Çünkü saadeti elde etmek o kadar kolay değildir. Ancak kaybetmek çok kolaydır. Dikkatli olunmazsa saf, duru, ve geçici olan saadet beyi aldatır, onun mahvolmasına neden olabilir.

İyi özelliklere sahip beyin iyi bir devlet yönetiminde izleyeceği yol ve yöntemleri de çok kısaca değerlendirmek gerekirse, iyi bir devlet başkanı yönettiklerini çok iyi tanımalı, kendisine ulaşmak isteyenlere kapılarını her zaman açık tutmalı, ulaşılabilir olmalı, zulme uğrayanlara ve şikayeti olanları sürekli dinlemeli, halkla arasına perde koymamalıdır. Bilmediği konuları o konunun uzmanlarına sorup danışmalı, kararlarını dengeli ve düşünerek vermeli, aceleci davranmamalı, olayların sonunu iyi değerlendirerek yanlışlardan kolayca dönebilmelidir. Aceleci davrandığı takdirde hata yapma ve mağduru daha da mağdur etme ihtimalinin yüksek olacağını devamlı göz önünde bulundurmalıdır. Kuvvetli ve adil hüküm vermeli, verdiği hükmün de sonuna kadar uygulayıcısı ve denetleyicisi olmalıdır.

Tüm bunları yapabilmesi için de elbette iyi bir bilgi birikimine sahip olması gerekir. Çok akıllı ve ilim sahibi olmalıdır. Çünkü akıl ve ilim, fena işlerin frenidir. İyi bir bey memurlarına adaletli davranmalı haksızlığa uğrayanlara yardım etmelidir.

Kılıç ve kalem ehlinin önemini kavramalı, bir eline kılıcı diğer eline de kalemi almalıdır. Çünkü akıllı bir bey, ülkeleri feth etmek için kılıca, feth ettiği yerleri elinde tutabilmek içinde kaleme ihtiyacı olduğunu, bunlardan biri olmadığı zaman ülkesinin ayakta kalamayacağını bilmelidir.

Halkın tüm ihtiyaçlarını gidermede kendini sorumlu hissetmeli bu amaçla çeşitli görevlere atamalarda kişinin işe ehliyetli olup olmadığına dikkat etmeli, liyakati, yeterliliği esas almalıdır. Bir işi iki kişiye, iki işi bir kişiye vermemeli, dindarları devlet memurluğuna getirmelidir. Sorunların çözümünde popülist yaklaşımdan mutlaka kaçınmalı, başarılı yöneticileri de ödüllendirmelidir.

Kişilerin liyakatlerine göre yapılan atamalardan sonra işlerini iyi yapıp yapmadıklarını güvenilir kişilerle denetlemeli, yapılacak şikayetlere de hemen inanmayarak gerekli denetim ve incelemeyi yaptıktan sonra görevliyi azletme veya cezalandırma yoluna gitmelidir. Aksi takdirde zulüm ve haksızlıkların önüne geçemeyeceği gibi adaletsiz yönetimden dolayı da ülkenin zarara uğrayacağı aşikârdır.

Beyler sorunların çözümünde konunun uzmanlarıyla sürekli fikir alışverişinde bulunmalı, sorunları bilgi ve bilginlerin rehberliğinde akılcı bir yaklaşımla çözmeye çalışarak araştırma kurumlarıyla da iş birliği içinde olmalıdır. Bu husus bugünkü yönetim ve bürokratik düşüncenin de temel ilkesi olmalıdır.

Halkın beyini sevip, sayması ve desteklemesi için görevinin sorumluluk ve bilincinde olması, yerine getirilebilir ve gerçekçi emirler vermesi, vermiş olmak için emir vermemesi gerekir. Toplumdaki her sınıf insanla onların yaptığı işleri küçümsemeden, sıcak ve yakın ilişki kurmalı, bunların dert ve sıkıntılarını önemseyerek kendilerine değer verdiğini hissettirmelidir. Verdiği kararlarında adaletli olmaya azami özen göstererek, ülkesinde iyiliklerin yayılması, kötülüklerin önlenmesi için çaba göstermeli ve halkını da bu yönde sürekli eğitmelidir.

İyi bir beyin dürüst ve güvenilir yardımcıları olmalı, bakanlar, müsteşarlar ve danışmanlar her konuda beyi bilgilendirerek uymalıdır. Bu uyarıları bey iyi karşılamasa da onlar daima doğruyu söylemelidirler. Bunlar dikkatle seçilmeli ve görevlendirilmelidirler. Çünkü bunların başarılı çalışması beyin başarısı veya başarısızlığı ile yakından ilgilidir. Bunlar kesinlikle karnı tok olmalı, aciz ve ihtiyaç sahibi insanlar olmamalıdır. Bey bu görevlilerle sürekli toplantılar düzenleyerek görüş almalı ve öyle karar vermelidir. Bu durum beyin ufku ve tecrübesini arttırarak halk tarafından sevilmesini sağlar. Belirli aralıklarla yapılan bu toplantıların bir faydası da halkla temasın sağlanmasıdır.

Bunun yanında ihtiyatlı olmalı görülmemesi gereken şeyleri görmemeyi öğrenmelidir. İyi hizmet eden kişinin de iyi arkadaşları olmalıdır. Huzurda iken gözü yerde, kulağı beyde olmalıdır. Kapıdan sağ ayakla girip emri can kulağı ile dinlemeli, diz üstüne çökerek “Arz-ı İhlâs” yapmalıdır. Sürekli doğruyu söylemeli ve emrin sadakatle yerine getirilmesini sağlamalıdır. Beye sadakat, mutlak itaat ve hürmet etmeli, beyin Bey olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

Beyin, gerek özel gerekse çalışma hayatında yalancılarla ve yağcılarla birlikte olmaması gerekir Çünkü bu tip insanlar, cahil, sert mizaçlı, eli uzun, fitneci, düzen bozucu kimselerdir. Beye yağ çekme işini seven kişiler sürekli pot kıran, kendisiyle sürekli övünen, insanlar arasına laf sokan, sırları taşıyan, ilim sahiplerini ve arifleri dinlemeyerek onlardan köşe bucak kaçan, çeşitli hurafelere inanan, dünya malına tamah eden, kendi menfaatine dokunulmasını istemeyen, küçük bir kötülüğü bile unutmayan, kindar, içi dışı bir olmayan iki yüzlü insanlardır. Akıllı bey bu özellikteki kişilerden mutlaka uzak durmalıdır ki, canı ve saltanatı güvende olsun.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “*Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları*”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi”, C.5, Sayı 2, 2004, s. 130-145.
- ARSAL Sadri Maksudi, “Türk Tarihi ve Hukuk”, İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1947.
- ARSLAN Mahmut, “Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler”, İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi 3. Dizi, Sayı 3, İstanbul, 1992.
- , “Kutadgu Bilig’teki Toplum ve Devlet Anlayışı”, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1987.
- BARTHOLD, V.V., “Moğol İstilasına Kadar Türkistan”, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981.
- BAŞER Sait, "Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre", İrfan Yayınları, İstanbul, 2011.
- BAŞTAV Şerif, “*Eski Türklerde Harp Taktiği*”, Türk Kültürü, C.2, Sayı: 22, 1964, s.41
- BOMBACIAlessio, “Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar”, Fuad Köprülü Armağanı, D.T.C.F., Osman Yalçın Matbaası. İstanbul. 1953.
- ÇAĞATAY Saadet, “*Kutadgu Biligde Olgörmüş’in Kişiliği*”, Belleten, T.D.K. Yayınları, sayı 266, Ankara, 1967, s. 45.
- DİLAÇARAğop, “Kutadgu Bilig İncelemesi”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- , Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KAŞGARLI MAHMUT, “DivanüLügati’t-Türk”, (çev. Besim Atalay), C.I, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- DONUĞ Abdülkadir, “Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Unvan ve Terimler”, T.O.A.V., İstanbul, 1988.
- EL- CÂHİZ, “Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri”, Çev., Ramazan Şeşen, TKAE, Ankara, 1988.
- ERGİN Muharrem, “Dede Korkut Kitabı”, Boğaziçi Yayınları”, İstanbul, 2012.
- ESİN Emel, “Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar”, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- GENÇ Reşat, “Karahanlı Devlet Teşkilatı”, TTK Yayınları, Ankara, 2002.
- , “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. YY.’da Türk Dünyası” T.K.A.E., Ankara, 1997.

- İNALCIK Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariyeleri ve Gelenekleri”, TKAE, Ankara, 1966.
- KAFESOĞLU İbrahim, “ Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1953.
-, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
-, “*Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk’ün Eseri Siyasetnâmeve Türkçe Tercümesi*” Türkiyat Mecmuası, Sayı XII, İstanbul,1955. s.251-256.
- KARA Mehmet, “ Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig”, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARAHAN Abdülkadir, “Türk Kültürü ve Edebiyatı”, M.E.G.S. Yayınları, İstanbul, 1988.
- KARAOSMANOĞLU Ali, “ *Kutadgu Bilig’in Diline ve Adına Dair*”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 28, İstanbul 1970.
- KAZMAZ Süleyman, “Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig” Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2000.
- KONUKÇU Enver, “Balasagun”, İ.A.,Diyanet Vakfı Yayınları,C.V, Ankara,1992.
- KÖPRÜLÜFuad, “Hacib Maddesi”, İ.A., C. V., M.E.B. Yayınları, Ankara, 1995.
-, “Türk Edebiyatı Tarihi”, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- KÖYMEN Mehmet Altay, “Selçuklu Devri Türk Tarihi”, TTK Yayınları, Ankara1993.
-, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, C. III, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- KÜÇÜK Hasan, “Türk İslam Sosyal Düşünce Yapısı”, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1980.
- LEVEND Aydın, “Siyasetnâmeler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara,1988.
- MERÇİL Erdoğan, “ Müslüman Türk Devletleri Tarihi”, T.T.K.,Yayınları.,Ankara, 1991.
- MUHAMMED B. TURTÛŞÎ, “Siracu’lMülûk- Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair”, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- NİZÂMÛ’L-MÛLK, “Siyasetname”, çev.,Mehmet Altay Köymen, Ankara,1999.
- ÖGEL Bahaeddin, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, II,M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1971.
-, “Türklerde Devlet Anlayışı” Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982.

- ÖNLER Zafer, “ Kutadgu Bilig’de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, C.4, s. 180.
- ÖZTUNAYılmaz, “Büyük Türkiye Tarihi”, C.I, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, s.87.
- PAKALIN M. Zeki “ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1993.
- POLAT M. Sait, "*Türkiye’de İlk Beylikler ve Kabilevi Siyasi Birliklerin Ortaya Çıkışı(1071-1175)*", Belleten, TTK, 2002, Sayı 245, C. LXVI s., 61-86.
- ŞEMSETTİN SAMİ, “Kamus-ı Türki”, İstanbul, 1989.
- TANERİ Aydın, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik” O.K.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1968.
-, “Türk Devlet Geleneği”, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1975.
- TURAN Osman. “ Selçuklular ve İslamiyet”, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.
- TURAN Refik, “ Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması”, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993.
- TOGAN Zeki Velidi, “Umumi Türk Tarihine Giriş”, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- UĞURAL Hüseyin. R. “Devlet Adamlarına Öğütler”, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.
- UYDU Mualla, “*Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i İle Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetname’sinin Karşılaştırılması*”, Türk Kültürü, Sayı 351(Temmuz 1992), s. (428-436).
- YILMAZ Gökhan, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi*”, *Kutadgu Bilig*, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 2002, s.8-13.
- YUSUF HAS HÂCİB, “Kutadgu Bilig”, çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZGEÇMİŞ

1981 Bulanık doğumluyum. İlk öğrenimimi Korkut Merkez İlkokulunda ortaöğrenimimi Ankara Fatih Sultan Mehmet Lisesi'nde tamamladım. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne yerleştim. 2003 yılında bu bölümden mezun oldum. Değişik sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaptım. Farklı dergilerde editörlük, bazı gazetelerde köşe yazarlığı yaptım. 2014 yılında Uludağ Üniversitesinde, halen de Bursa Teknik Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerini okutmaktayım.